

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT—1979

A TARTALOMBÓL:

ARATÓ KÁROLY
GYURKOVICS TIBOR
KÁRPÁTI KAMIL
MAKAY IDA
MARSALL LÁSZLÓ
PÁSKANDI GÉZA
TANDORI DEZSŐ
VERSEI

✱

ALBERT GÁBOR
BERTHA BULCSU
MÁNDY IVÁN
SZÉPPRÓZAI

✱

HANKISS ELEMÉR:
TÁRSADALMI CSAPDÁK

SÖTÉR ISTVÁN:
JEGYZET
ŐSZE ANDRÁS RÓL

SZALAY KÁROLY:
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL RÓL

WÉBER ANTALLAL
BESZÉLGET
BIRÓ FERENC

1

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ALBERT GÁBOR
ALBERT ZSUZSA
ARATÓ KÁROLY
BERTHA BULCSU
BEZZEG JÁNOS
BÉCSY TAMÁS
BIRÓ FERENC
BODRI FERENC
CS. NAGY ISTVÁN
CSÜRÖS MIKLÓS
FUTAKY HAJNA
GYURKOVICS TIBOR
HANKISS ELEMÉR
KÁRPÁTI KAMIL
KELEMEN LAJOS
MAKAY IDA
MARSALL LÁSZLÓ
MÁNDY IVÁN
PÁSKÁNDI GÉZA
SELMECZI
KOVÁCS ATTILA
SÖTÉR ISTVÁN
SZALAY KÁROLY
TANDORI DEZSŐ
TH'ERY ÁRPAD
WÉBER ANTAL

KÉPEK:

DOMBAY GYÖZÖ
KIGYÓS SÁNDOR
ŐSZE ANDRÁS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1979. JANUÁR

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Bajtársi találkozó (elbeszélés)	- - -	3
ALBERT GÁBOR: Előtted még majdnem végtelen a víz (elbeszélés)	- - - - -	12
GYURKOVICS TIBOR verse	- - - - -	21
MARSALL LÁSZLÓ versei	- - - - -	24
MÁNDY IVÁN: A bútorok (elbeszélés, V.)	- - - - -	25
PÁSKÁNDI GÉZA versei	- - - - -	31
KÁRPÁTI KAMIL verse	- - - - -	33
THIERY ÁRPÁD: Városarc (szociográfia, IV.)	- - - - -	35
ARATÓ KÁROLY versei	- - - - -	40
MAKAY IDA versei	- - - - -	41

*

Kilátó

HANKISS ELEMÉR: Társadalmi csapdák (tanulmány)	- -	43
--	-----	----

*

TANDORI DEZSŐ verse	- - - - -	56
CS. NAGY ISTVÁN versei	- - - - -	58
SÓTÉR ISTVÁN: Jegyzet Ősze Andrásról	- - - - -	59
BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle	- - - - -	61
ALBERT ZSUZSA versei	- - - - -	65
KELEMEN LAJOS versei	- - - - -	66
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten	- - - - -	67

*

Irodalomtudósaink tóruma

WÉBER ANTALLAL beszélget BÍRÓ FERENC	- - - -	73
--------------------------------------	---------	----

*

SZALAY KÁROLY: Egy magatartás szatírája: a cselekvésképtelen ember (<i>Kolozsvári Grandpierre Emil a középosztályról I.</i>)	78
CSÜRÖS MIKLÓS: Ugyanarról másképpen (<i>Domokos Mátyás könyvéről</i>)	86
FUTAKY HAJNA: Szenvedésköltészet (<i>Gyurkovics Tibor: Is-tenigazából</i>)	90
BEZZEG JÁNOS: Hervay Gizella: A mondat folytatása	94
SELMECZI KOVÁCS ATTILA: Egy néprajztudós műhelyéből (<i>Berze Nagy János levélhagyatéka</i>)	95
A Jelenkor krónikája	96

K É P E K

DOMBAY GYÖZÖ rajzai	11, 39, 72
KÍGYÓS SÁNDOR: Betonszobor Pécsett	32

M ű m e l l é k l e t e n

1-2. KÍGYÓS SÁNDOR: Betonszobor Pécsett
(*Varga Gyula fotói*)

A b o r í t ó n

1-4. ÖSZE ANDRÁS: Anyám és én,
Virágzó perc, Az igazság árvái,
A világ felfedezése.

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72 Ft.

78-5962 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Bajtársi találkozó

A főiskola folyosója elég széles volt, de Geszti Emese úgy tudott mozogni, egyik lábáról a másikra állni, hogy Tóth Bence az évfolyamtársait ne is lássa. Előtérben tudott maradni hosszú percekig, néha egy egész órán vagy délutánon át. Ezt a képességét nyilván örökölte, ahogy ez a generáció sok minden mást is. A főiskolát is örökölték. Az épület 1946-ig piarista gimnázium volt, évtizedekkel korábban a papok építették. Szokatlanul szélesek voltak a folyosók. Az utóbbi időben összezsugorodtak az épületek belső méretei, minden olyan ketrecszerű lett. Ha a városban nem egy régi gimnáziumban, hanem egy új épületben működik a főiskola, akkor Geszti Emese mosolyának és mozdulatainak ötven százalékát megtakaríthatta volna. De az elmúlt évtizedekben nem épült új főiskola. Nem is tervezték.

Tóth Bence egy levelet szorongatott a kezében és kényszeredetten hallgatta Geszti Emesét. Szerette volna elolvasni a levelet, de nem lehetett, mert Geszti Emese éppen a nyaralójukról mesélt és egy angol teniszezőről, aki tőlük a harmadik házban lakott. Még a nyár elején Moszkvában, az orosz szakos évfolyam gyakorló heteiben kefélt meg Geszti Emesét, de már bánta. Jó formájú lány volt, de idegesítő. Moszkvában éppenséggel lefeküdhett volna valamelyik másik lánnyal is, de amikor a zöld vodkát vették, éppen ez volt ott. Akkor persze eléggé kedvelte, különösen a bőrét, mert jó sima volt. Nem is sejtette, hogy ennyit beszél, és szeptemberben a nyakára ül. Valójában egy másik lányt szeretett, egy kis vékonyszájú kopott tisztviselőlányt, aki nyáron elment vele a Balatonhoz, főzött neki, és a fehérneműjét is kimosta. De a vékonyszájú az ELTE-re járt Pesten. Geszti Emese pesti volt, de ott nem vették fel, s így került a vidéki főiskolára. Minden összekeveredett. Geszti Emese szerelmi telhetetlensége Tóth Bencét már kimerítette. Szabadulni szeretett volna a lánytól, legalább néhány órára vagy napra. Az orosz gyakorlat miatt hátra volt még egy tavalyi vizsgája, s az új tanév sem ígérkezett könnyűnek. Idegességében pálinkát ivott, s ez kikészítette. Félt, hogy olyan emberré válik, mint az apja, aki negyvenöt éves korában is csak vidéki újságíró volt, s kötelességének érezte, hogy a fontosabb helyi elvtársak társaságában havonta legalább egyszer berúgjon. Kerülte Geszti Emese pillantását. Ha kényszerűen felemelte a fejét, igyekezett elnézni mellette, de ez csak nagyon ritkán sikerült, mert a lány mosolya, nagy, körteszerű mellei betöltötték az egész teret. Csak a szemközti falból kapott el néha részleteket, ahol a magyar pedagógia nagyjai függtek szegre akasztva. Egyet sem ismert, bár már az első évben is beszéltek rólok. Ennek nem tulajdonított különösebb jelentőséget, mert az ismeretek közül sok mindent feleslegesnek tartott. Így aztán nem tudta, hogy mi a különbség a testvér, féltestvér és a mostohatestvér között, vagy a mostoha anya és az édes mostoha között. Nem tudta, hogy mi az ördögöt jelent a „napam”, az „ük”, vagy az „ángyom” kifejezés. Nem tudta, hogy mi a különbség egy magyar hold és egy kataszteri hold között, s hogy egy régi

telkes jobbágy jogai, kötelességei, lehetőségei mennyiben különböztek egy mai téveszparasztétól. Tóth Bence mindezek ellenére fogékony fiú volt, s a tehetséget és az ambíciót a nyolc általános iskola és a négy gimnázium elvégzése alatt sem tudták teljesen kiirtani belőle.

A lány szőke hajfürtjei mellett a szemközti falra menekült a pillantása. A lány feje lassabban mozdult, így az egész szünet alatt először sikerült elolvasni az egyik arckép aláírását: „Horger Antal”. Néhány pillanatig úgy érezte, hogy hallotta már ezt a nevet valahol, de aztán belátta, hogy téved.

– Az éjszaka kitakaróztam, és megcsipett egy szúnyog – mondta a lány és felhúzta a szoknyáját.

Tóth Bence a lány napbarnított combjára pillantott, s a szép, esztétikusan elrendezett hústömeg láttán bizonytalan elégedettséget érzett. Közé volt a lány barnaságához, a combok felhámrétegéhez és hőfokához. Az elfáradt kan óvatosságával nézegette a combokat, s olyan érzése támadt, hogy az életben más örömök is adódhatnak még, s a férfinak nem az az egyetlen célja, hogy lányokat ölelgessen.

– Szép? – kérdezte Geszti Emese.

– Aha...

– Mit szorongatsz a markodban, levelet kaptál?

– Még fel sem bontottam, az egyik katonapajtásom írt.

– Hogy bírod megállni? Biztosan valami jó hír van benn. Olvassuk el gyorsan, mert kezdődik az előadás – mondta Geszti Emese és a levelet könnyed, természetes mozdulattal magához véve, felbontotta és hangosan az olvasásába kezdett:

– „Kedves Bence!

Remélve, hogy még mindig nem felejtetted el, hogy mi a lövész teknő és a lövész melence közötti különbség, s öreg bajtársaidat sem, akikkel együtt nyerted meg a babfőzelékevő bajnokságot, s még Homály főhadnagyra is emlékszel, aki közölte velünk, hogy hadseregünk akkor vált igazán felnőtté, amikor a harckocsizó alegységeket harckocsikkal látták el. Mi itt a műszaki egyetemen tovább folytatjuk a katonaeletet, mivel kolesban lakunk. Éppen most tanultuk dr. Jászaytól, hogy: ...„a súrlódás általában nem öröm, de azért néha az is van benne. Nem tudom önök mire gondolnak, én arra, hogy a turbinában melegíti a közeget.” – Én meg arra gondoltam, hogy hét végén összejöhetnénk anyáméknál Somogyban, szóltam már Jóskának és Bálintnak is. Tartunk egy kis bajtársi találkozót, ahogy az öreg katonák szokták. Szombaton várunk, odatalálsz, jártál már nálunk.

Szia öreg haver, várunk:

Tibi.”

– Ilyen jó fejek a haverjaid?

– Rendes tagok.

– Elviszlek a Volkswagenemmel, jó?

– Lehet, hogy el sem megyek.

– Aranyos vagy. Éreztem... Itt van nálam a fenyvesi villa kulcsa. Anyu odaadta. Lemegyünk, nézzük a vizet, élünk...

– Aztán majd megjelenik apád, mint augusztus végén, s ott krákok nekem.

– Svájcban van egy kongresszuson. Ha egyszer anyu odaadja a kulcsot, gondolhatod, hogy messze van.

- Az is lehet, hogy elmegyek a bajtársi találkozóra.
- Akkor elviszlek kocsival, és én majd tovább megyek Fenyvesre.
- Ne fáraszd magad, vonattal megyek.
- Vonattal? Félsz, hogy megismerem a barátaidat?
- Szeretnék egyedül utazni. Nézni a falvakat, vasútállomásokat, és gondolkodni.

- Hogy-hogy gondolkodni?
- Nem kifejezetten, csak ülni egy sarokban és nézni kifelé.
- Meguntál.
- Nem erről van szó. Szeretem nézni a diófákat a bakterházak udvarán.

- Ez nem úgy. Megállok majd két bakterháznál és nézegetheted a diófákat. Addig én iszom egy feketét.

- A vonatablakból más az egész.
- A diófák?
- A diófák, a vasutasok, az öregasszonyok. Csak felvillannak és el-süllyednek a semmiben.

- Nem lehet rajtad segíteni, ezt anyu a nyáron megjósolta.
- Megjósolta? Elmesélted neki, hogy Moszkvában...?
- Persze, hogy elmeséltem, anyu a legjobb barátnőm... És olyan kíváncsi, mindent tudni akar. Borzasztóan élvezi, ha történik velem valami.

- Érdekes őseid vannak.

- Jön a bagolyfej, be kell mennünk - mondta Geszti Emese, s ahogy odább mozdult, Tóth Bence először látott végig a folyosón, egészen a nyelvi laboratóriumig, ahol az megtört és derékszögben folytatódott egy másik szárnyon. Geszti Emese világot eltakaró képességét tökéletesre fejlesztette. Tóth Bence ezt nem tudta így megfogalmazni, de az előadóteremben, amíg bagolyfej a nevelélmélet módszertanát magyarázta, még mindig Geszti Emese hangját vélte hallani, s a kopasz adjunktust teljesen eltakarták a lány körte alakú mellei.

Hajnalban a mezőkre ereszkedett a köd, s a vonatablakon át az erdőket, falvakat, temetőket csak sejteni lehetett. Tóth Bence elővette Dudás Tibi levelét és lassan, ráérősen elolvasta. Nem volt valami különös levél, nem tartalmazott jó hírt, rosszat sem. Még emlékezett arra az őszi hajnalra, amikor Kiskunhalason leszállt a vonatról, s az egyetemi és főiskolai előfelvételis srácok berezelt csapatával elindult a laktanya felé. Reménytelenbb helyzetben még soha életükben nem voltak. A gumibagót rágcsáló generációk középhadához tartoztak, s nehezen értették meg, hogy hadseregek is léteznek a földön, ahová az embereket besorozzák, kűszni kell, célbalőni, körletet takarítani. Két hónap alatt mégis megszokták, aztán beletörődtek. A negyedik hónapban már röhögni is tudtak, s a főiskolán szívesen emlegették később, hogy a hadosztálytörzsnél voltak kiskatonák. Felidézte magában Dudás Tibi, Papp Jóska és Koncz Bálint arcát, mozdulatait. Azon gondolkodott, hogy miért akar találkozni velük? Szereti őket? - Nem tudott válaszolni a kérdésre, de érezte, hogy találkoznia kell katonatársaival, inni velük, nevetni, s felidézni a laktanyai életet.

Kaposváron átszállt a szárnyvonalra. Ez már keheesebb vonat volt, mint a másik, a kocsik ugráltak, tántorogtak a sínen. A kocsi közepén hideg vaskályha állt, s a padlóból, a nagyobb zökkenőknél még előpárállott a talvalyi széngázok fojtó illata. Toponár előtt lassan oszladozni kezdett a köd.

A kukoricásokból felhőnyi párarongyok szakadtak fel, s itt-ott a felhőborította égbolt is előszürkült, álmos, őszi kedvetlenséget árasztva. A szürke felhőről Tóth Bencének eszébe jutott a tavalyról visszamaradt vizsgálója, amit egy héten belül le kellett tennie. Letargikusan nézte a tájat, s úgy érezte, ismét valami olyasmibe keveredett, amihez semmi kedve. Az egész főiskolai tananyagból csak a pszichológia érdekelt, a többi szaktárgy untatta. Félálomban vonszolta magát egyik előadásról a másikra, s szívébe befészkelte magát egy alaktalan, bizonytalan tömegű balsejtelem. Az ablakon át bámulta a kalauzt. Leszállt, körülnézett, sípolt, felugrott. Nyugodtan, gondosan, mintha a mozdulatait is beépítették volna a menetrendbe. Néhány pillanatig elidőzött a szeme a vasúti őrház ablakain. Egyikben, nagy muskátlis ládák között fiatal fésületlen nő könyökölt. Elképzelte, hogy ott lakik a nővel a házban, rántottát eszik reggelire, vagy hideg, füstölt hurkát. Ha nincs más dolga, az ablakban könyököl a fésületlen nő mellett, és nézi a vonatokat, utasokat, az ismerős falusiakat, ahogy vonatra szállnak vagy megérkeznek. Lábaszára közben, a derékig érő fal takarásában a nő combjához feszül. Amikor lassan kigördült a vonat, látta, hogy az állomás túlsó végén cukorrépát rakodnak a vagonokba. Nagy, sáros hegyekben állt már a cukorrépa a sínek mentén. Egy futószalag töltötte a répát a vagonokba. A futószalag alsó, tágas kosarába két falusi férfi vasvellával rakosgatta a répát. Meg-megálltak, nézték a vonatot, egymást, a földet. Sok értelmese nem volt a sietségnek, mert a vagon harmada sem telt meg, már újra megérkezett a vonat a kocsik cukorrépával, s tovább növekedtek a sáros cukorrépa-hegyek. Tóth Bence behunyta a szemét, s elképzelte, hogy esik a hó, majd elolvad, lassan tavaszodik, néhol már a húsvéti harangok szólnak, s ez a két ember még mindig ott áll a futószalag tövében, és lapátolja a répát. Értelmetlennek látszott az egész élet.

Felsőmocsoládon gyászoló falusiak szálltak a kocsiba. Fekete ruhás idősebb asszony, fekete ruhás barázdált arcú férfi, fiatalabb asszony a nagylányával és egy kisleány. A fekete menyecske letelepedett a padokra és szótlanul ültek néhány percig, aztán amikor a vonat újra elindult, a fiatalabb asszony beletúrt a szatyrába, s a zörgő papirosok közül libacombot, sült szárnyat, mellett szedegetett elő. Szétosztotta. Bicskával, apró bosnyák késsel darabokat metéltek a húsból, és a szájukba ejtették. Kenyérdarabkákat dobtak utána, aztán tűnődve, szótlanul rágtak. Az öregember egy kisebb demizsont illesztett a szájához, nagyot húzott belőle, aztán körbeadta. Valamennyien ittak a borból, még a kisleány is. Végül megszólalt a fiatalabb asszony:

- A ládikó kulcsa meglett?
- Nem lett meg, de kinyitottuk – mondta az öregember.
- Bent volt?
- Bent.

Tóth Bence még két megállónyira volt Dudás Tibi falujától, de nem tudott a kocsiban maradni. Fogta a sportszatyráját, és kiment a peronra.

Az állomáson katonapajtásai már várták. Pálincás üveggel hadonásztak, régi katonanótákat üvöltözve. Tóth Bencét is mindig megkínálták, s biztatták, hogy nagyot húzzon belőle, mert a jó katona csata előtt mindig pálinkát iszik. Tóth Bence kortyintott az üvegből, aztán hirtelen kiköpte. Víz volt az üvegben, nem pálinka. Amikor a nevetés alábbhagyott, kiderült, hogy Koncz Bálint fél órája érkezett stoppal, de Papp Jóska, Dudás Tibivel már előző este levonatozott Somogyba.

Dudás Tibi mamája már javában süttött, főzött, amikor benyitottak a konyhába. Tóth Bencét megölelte, és a szeretet jeleként halvány lisztfoltot hagyott az arcán és ruháján is. Éppen kisült a káposztásrétes, amiből azonnal be kellett kapni néhányat, s hangosan dicsérni közben, ami nem volt nehéz, mert Dudás mama valószínűleg a legjobb rétest sütötte egész Somogy megyében. Mivel ebédig volt még egy órányi idejük, átmentek az ÁFÉSZ-kocsmába kuglizni. Dudás Tibi mestere volt a játéknak, de Koncz Bálint és Tóth Bence csak ügyetlenkedtek.

Tyúkhúslevest kaptak ebédre, aranylő zsírkarikákkal a tetején, finom házimetélttel. Utána sült sertésmáj következett, burgonya garnérunggal, ece-tes paprikával. A családias ebédet a túrós és káposztás rétes koronázta meg. Az asztal körül már ott ügyeskedett Dudás Tibi félig-meddig felcseperedett húga is, behozta a tányérokat, kivitte az üreseket, evett is közben, s időnként minden különösebb ok nélkül elpirult. Ilyen pirulós lányok úgy látszik már csak Somogyban élnek, ott is kevesen. Tóth Bence egészen más tapasztalatokat szerzett az utóbbi években.

Amikor valamennyien agyonették már magukat rétesrel, tanácstalanul körülnéztek. Koncz cigarettára gyújtott, Tóth Bence is, s a füstön át újabb, futó pillantást vetett Dudás Tibi hűgára. A lány mozdult egyet a széken, és feldöntötte a bátyja borospoharát. Szalvétáért kellett szaladni, a vörös foltot behinteni sóval, hogy majd mosáskor könnyebben kioldódjon a folt. Ezzel is eltelt néhány perc, de a délután hosszúnak ígérkezett. Dudás Tibi felállt, nyújtózkodott, majd kiadta a jelszót:

– Most pedig kimegyünk Vargyas Lajos bácsihoz a pincébe, és jöhetnek a bakanóták.

Koncz Bálint veszélyt szimatolt:

– Ki ez a Vargyas Lajos, ismered?

– Hallod ezt mama? Ismerjük-e a Lajos bácsit? Rokonunk. Jó tágas ivószoba van a pincéje mellett. Mire kiérkezünk, kicsit befűt, aztán elővezeti a pincéből a legjobb borait. Az utóbbi három évben kétszer nyert borkonversenyt.

Vargyas Lajos deresedő bajszerű, mokány férfi volt, a hetvenet már biztosan elérte. Rokonhoz illő melegséggel fogadta Dudás Tibit és a barátait is. Az egész hadviselt társaságot levezényelte a pincébe, s a tekintélyesebb külsejű hordóknál megállt, szippantott belőle egy hébérrel, aztán a poharakba csurgatta. A fiúknak ki kellett volna találni, hogy melyik hordóban milyen bor van. Kudarcba fulladt a játék, mert a rizlingre azt mondták, hogy zöldszilváni, a furmintra, hogy hárslevelű, egyedül az ezerjót találták el, azt is Dudás Tibi segítségével. De a kóstolgatás, találgatás közben lenyeltek három-négy pohár bort, s a legjobbnak vélt rizlinggel, amiből Vargyas Lajos négy üveget megtöltött, emelkedett hangulatban vonultak fel a szobába és leültek a kecskelábú asztal mellé. A régimódi, kicsi ablakon át a hegy lábánál elterülő mezőre lehetett látni. Az erdőből lassan előszivárgott a köd, s vékony lepedőként terült a szántásokra. Az erdő és a hegy között egy Rába-Steiger szántott. Bekapcsolt reflektorokkal világította meg maga előtt a földet. Amíg Tóth Bence az ablakon át az alkonyi mezőt bámulta, az asztal mellett valaki rázendített a „Jó van dolga a mostani huszárnak” kezdetű dalra, aztán jött a „Márványkőből”, majd a „Százados úr, ha felül a lovára”, és sorban a többi, míg rekedtre nem ordították magukat. Akkor aztán meg-

ittak két pohárral, és Koncz Bálint hangos nevetésre fakadt. A térdét csapkodta, majd felállt és mesélni kezdett:

– Emlékeztek, amikor a Holczer Feri a gyakorlat végén lemaradt az oszloptól és Halas helyett Pestnek vette az irányt? Páncélozott harcijárművével szépen végigkocogott a székesfővároson. A rendőrök leállították a forgalmat, és szabad utat biztosítottak neki. Megállt a mutterjáék háza előtt és enni kért. Holczer mama sütötte a hemendekszet, a Feri meg nyalkalta a sört, míg csak ki nem fogyott a hűtőből. A zúr akkor kezdődött, amikor Holczer papa is hazajött, s már az előszobában megszólalt csodálkozva: „Te anyu, egy tank áll a ház előtt. Akkora csődület van kint, hogy a házmester rendőrt akar hívni.” Amikor aztán a szobába lépett, mindjárt látta, hogy honnan van a tank.

– Nem ez az érdekes.

– Hát mi az érdekes?

– Másnap.

– Mi volt másnap?

Dudás felröhögött.

– Nem emlékszel már? Álltunk az udvaron, javában tartott az eligazítás, amikor begurult az udvarra a vasdoboz. Megállt a sor előtt, aztán előmászott belőle Holczer. Homály főhadnagy csaknem elájult.

– De jelentkezett – szólt közbe Koncz.

– Jelentkezett. „Holczer tizedes...” Hogyan mondta? Már nem emlékszem. Nem is lehetett hallani, akkora volt a röhögés.

Ittak, aztán Papp Jóska szólt meg.

– Ennél csak az volt jobb, amikor az őszi nagygyakorlaton települnünk kellett a rádióskocsival és az antennával.

– Mi volt akkor?

– A főtörzs rámutatott Bakos Pistiéék tanyájára. „Oda települjenek”. – „Oda?” – kérdezte Bakos Pista csodálkozva. – „Oda” – mondta a főtörzs. – „Nem látott még tanyát? A kazlak és a ház közé települjenek.” Behajtottunk az udvarra. A komondor elénk szaladt és a farkát csóválta. „Milyen barátságos kis kutya ez” – mondta a főtörzs. Bakos bácsi rögtön megismerte a Pistit, de nem szólt, mert Pisti integetett neki, hogy hallgasson. Öregem, az volt ám az élet. Három napig úgy éltünk, mint a királyok. Amikor a főtörzs elment, Pisti beszaladt a házba és intézkedett. Bakos mama kacsát sütött, az öreg Bakos meg hordta nekünk a sört a tanyaközpontból. A főtörzs csak azt nem értette, hogy a komondor mindig megtámadja, ha egyedül akar bejönni az udvarra, de ha velünk van, nem is ugat. Na, ilyünk erre.

Ittak. Fokozatosan kezdtek elázni. Vargyas Lajos vöröshagymát, füstölt szalonnát és kolbászt rakott az asztalra. Kenyeret is szelt egy kosárra valót.

– Harapjatok közben. A pincében falatozni is kell, akkor teljes a jókedv.

Tóth Bence levágott egy darabot a szalonnából, s egy gerezd hagymával bekapta. Koncz Bálint újabb történetbe kezdett.

– És amikor a kapuőrséget adtuk, arra emlékeztek?

– Arra az őrparancsnokra, aki jogásznak készült?

– Dokinak hívtuk.

– Tudott az a pofa, de volt bent valami vadállati.

– Vagány volt.

– Amikor bejött az a kislány, aki szövőtanuló volt. Talán tizenöt éves lehetett.

Vargyas közbeszólt:

– Hogyan kerülhet lány a laktanyába?

– Ez nem a laktanyában történt, hanem a kapuban, az őrszobán.

– Miért ment oda az a lány?

– Kis kurva volt. A Doki meg pattogott ott: „Na, egyetemista urak, ki dolgozik be a fiatal nagyságának? Nem vállalják? A jó katona állva, ülve, még a kerítés résén át is megtalálja ennek a módját”. Csak hallgatunk, senki sem akart azzal a lánnyal ilyen balhéba keveredni. Nagyon fiatal volt.

– Emlékszem már – szólalt meg Tóth Bence. – A doki aztán bevitte a lányt a belső szobába és elintézte.

Koncz Bálint felröhögött.

– Nagy marhák voltunk! Marha idealisták. A jó katona nem tétovázik. Koncz Bálinton látszott, hogy megártott neki a bor.

– Én jó katona voltam...

– Lélekben – mondta Tóth Bence.

– Én most is jó katona vagyok.

Vargyas Lajos nézte a fiúkat, és a bajsza alatt elnevette magát. Koncz megsértődött.

– Mit nevet öreg, maga is volt katona?

– Kicsit. 38-tól 44-ig.

– Huszár, mi?

– Nem huszár, fiam. Egy gépesített alakulatnál szolgáltam, kint a Don kanyarban.

– Ja persze, maguk vesztették el a háborút.

Dudás Tibi Koncz vállára tette a kezét.

– Bálint, ne mondj ilyeneket. Olyan jól megvagyunk itt...

– Miért, nem vesztették el? Ezek az öreg mókusok szokták elveszteni a háborúkat. Az első világháborút is elvesztették és a másodikat is.

Nagy csend támadt az ivó szobában. Vargyas Lajos elszomorodott, komoran nézett a fiúk között a semmibe. Percek is elmúltak, mire megszólalt. Dudás Tibi attól tartott, hogy ordítani kezd az öreg, de nem ordított. Halkan beszélt, visszafogottan:

– Nyári ruhában voltunk kint a fronton. Olyan hideg volt, hogy a húgy megfagyott a fevegőben. Fegyverzetünk hiányos, lőszerünk nagyon kevés volt. Minden páncéelhárító lövés leadásához külön tűzparancsot kellett kérnünk a hadosztálytól. A magyar arcvonal olyan vékony volt, mint a pókháló. Mélységünk semmi. Ilyen körülmények között szakadt ránk 1943. január 12-én délelőtt az orosz támadás. Háromnegyed tízkor aknavetőtűzzel árasztottak el bennünket, s fél tizenegykor Urivból megindult a szovjet páncélos ék. Két óra alatt kivetettek bennünket az árkaikból. Ott-hon voltak, mi nem. Semmi keresnivalónk nem volt a Donnál, ezt mindenki tudta, még a tisztek is. A harmadik hadtestnél szolgáltam, minket az Oszkol völgyének a védelmére vezényeltek, ott felmorzsolódtunk, benzín és lőszer nélkül vergődtünk a németek és az oroszok között. Végül elnyelt bennünket egy hóvihár. Huszadmaggammal indultam hátra, élelem és fegyver nélkül. Egyetlen lovunk volt. Arra felültettük az első sebesültünket. Fél óra alatt megfagyott a ló hátán. Úgy zuhant le a hóba, mint a farönk. Az oroszok

aztán Tyimnél is áttörtek, s a visszavonuló németek elárasztották a falvakat, elfoglaltak minden házat, padlást, istállót. Mi kint éjszakáztunk hetekig a mínusz harminc fokos orosz éjszakákban a hó tetején.

Vargyas Lajos előrehajolt és felhúzta a nadrágja szárát. A lábán kékesvörös, golyóütötte lyuk tátongott. Félig már benőtte a hús, de még át lehetett rajta látni.

– Ezt útközben szereztem.

Leengedte a nadrágja szárát, aztán a másik lábáról lehúzta a bakancsot, majd lebontotta róla a kapcát és a zoknit is. Egyetlen ujj sem volt a lábán, kékesfekete csonkot rejtett a bakancs.

Tóth Bencének borzongott a háta. Megszólalt:

– Ne haragudjon ránk Lajos bácsi, sokat ittunk.

Koncz Bálint közbeszólt:

– Én csak azt mondtam, hogy ezek az öreg mókusok elvesztették a világháborút. Mind a kettőt elvesztették. De a lábával nagyon megjárta, az szentség!

– Eléggé megjárta fiam. Százötvenezer magyar katona meghalt, harmincezer fogságba esett, a többinek lefagyott a lába, vagy megsebesült. Az a bajtok nektek, hogy itt laktok ebben az országban, de azt sem tudjátok, hogy magyarok vagytok.

– Maguk nem tudták. Elvesztették a háborút.

Vargyas befűzte a bakancsát és felállt az asztal mellől. Végignézett a fiúkon, aztán megszólalt:

– Tibi, nekem most haza kell mennem. Majd csukd be a pincét és add be hozzánk a kulcsot. De mielőtt elmennék, mondok még valamit... A történelemben nincs ti, mi és maguk. Minden népnek egy történelme van, s az egy hosszú folyamat. Bent van a jó is, rossz is. A történelem az egymást követő nemzedékek közös történelme. Senki nem vonhatja ki magát belőle, a következményei alól sem... Na, jó mulatást!

Amikor Vargyas Lajos mögött becsukódott az ajtó, valamennyien Koncz Bálintra néztek.

– Mit néztek engem? Csak azt mondtam neki, hogy elvesztették a háborút. Mi van ebben? Nem vesztették el?

– Marha vagy öregem – mondta Tóth Bence.

Koncz, Tóth Bence arcába lötytyintette a bort. Dulakodás támadt.

Másnap reggel Tóth Bence arra ébredt, hogy valaki rázogatja a vállát. Amikor nagy nehezen kinyitotta a szemét, csodálkozva látta, hogy egy falusi ágyban fekszik, vastag párnák tetején, és egy fiatal lány költögeti. Percek is beleteltek, mire megértette, hogy hol van.

– Itt van egy volkswagenos csaj, veled akar beszélni – mondta Dudás Tibi húga.

Tóth Bence hirtelen felült, eszébe villant a szerencsétlen pincészer, Koncz, Vargyas Lajos és a hordók.

– A Tibi hol van? – kérdezte.

– Alszanak még. Nagyon berúgtak.

– Nekem most el kell mennem.

– Ki ez a volkswagenos csaj?

– Ááá, senki. Évfolyamtársam.

– Nagyon fenthordja az orrát, csak beszólt az ajtón, aztán visszaült a kocsijába.

- Gondolom, siet - mondta Tóth Bence és az ágy szélére ült. A lány elpirult és kiment a szobából.

A kocsiiban meleg volt, Tóth Bence így aztán elaludt. Amikor felébredt, már a Balaton-parton jártak.

- Nagyon berúgtatok? - kérdezte Geszti Emese.

- Elégé... A buli végére nem is emlékszem. Mintha lent ültünk volna a hordók között a pincében. Később felálltunk a csántérfára, mert lent valamilyen patak folydogált.

- Ūristen, csak nem engedtétek ki a bort?

- Csak a hordókra emlékszem. Olyanok voltak, mint a sziklák és szé-
dültem közöttük.

- És ezek a sérülések a képeden?

- Ezek...? - kérdezte Tóth Bence és bizonytalanul tapogatta az arcát. - Jó buli volt ez. Egészen jó buli. Csak az az öreg ne lett volna ott.

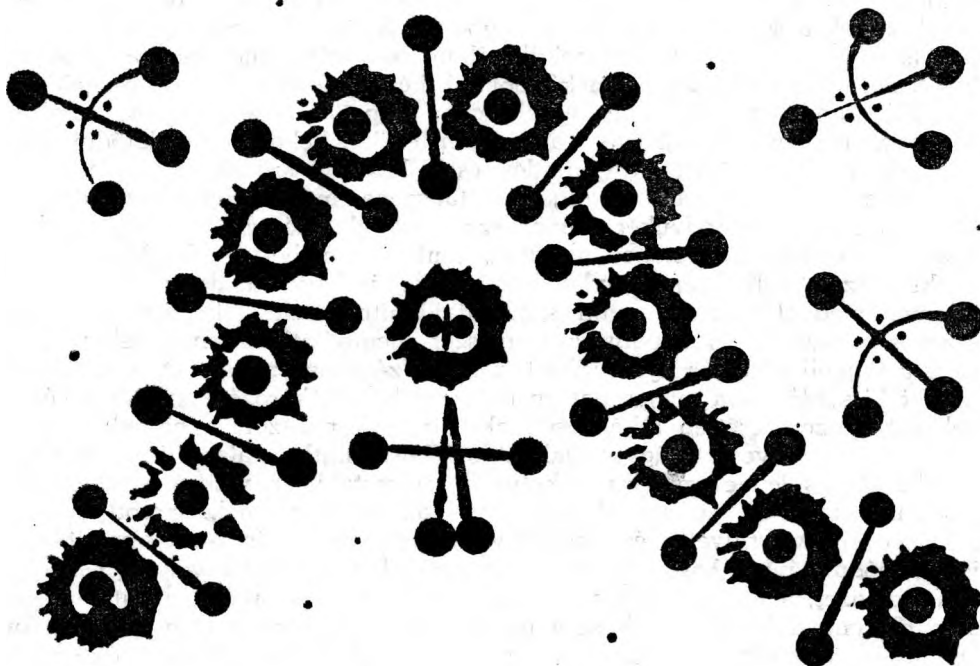
- Milyen öreg?

- Az öreg, akinek a pincéjében voltunk, lehúzta a bakancsát és megmutatta a lábát. Kékeslila csonk volt, az ujjai is hiányoztak. Elfagyott a lába. A másikat átlőtték. Nyomasztó volt. És a szövege...

- Mit mondott?

- Nem érdekes, majd elfelejtem.

Tóth Bence a lány lábára pillantott, s a tenyerét becsúsztatta a szoknya alá. A lány combja kellemesen meleg volt, a kocsi engedelmesen gurult velük az elkövetkezendő pillanatok és órák felé.

Előtted még majdnem végtelen a víz

... ott csobogott a szája körül, bele-beleloccsant az orrába, hiába igyekezett magasra tartani a fejét, megint lehúzták az éles fogak, az undok csaholás, meg a kiabálás a partról, amit már régtől fogva hallottak, de őket nem hallotta senki, csak a libák gágogták körül a számukra furcsa alkotmányt és harsány szárnycsapkodással menekültek. Neki viszont ott kellett maradnia, nem engedte a víz, a fogak mindig beljebb terelték, hiába igyekezett kifelé, a sodor egyre inkább vitte, s vele őket is, akár akarták, akár nem, de ők akarták is, csak hogy míg az egyik az életét mentette, a másik nem tudta, mit csinál, a harmadik pedig, hogy mit kellene. Már messziről hallották az ijedt röffenéseket, megszűrve a libagágogáson, mint kormozott üvegen át a változó nap fényét, miközben az egyik hang fokról fokra gyöngült, lassan megfogyatkozott, és a másik kettő sötétje könnyörtelenül magába szitta.

Különös együttes: lassan folyó víz, összetaposott, iszapos part, lángoló napsütés, menekülő libák fehérje, közömbösen kíváncsi, megrökönyödött disznók a magas parton – rózsaurukat a folyó felé fordítják –, csaholás, véresre marcangolt fül, esztelen fel-alá futkosás, és három kajak, benne hat ember, akik az evezőkkel egyet-egyet csobbantanak néha, hogy nézői lehessenek ennek a színjátéknak, bár a képbe ők is beletartoznak, és a lehetőségük is megvan arra, hogy bármelyik pillanatban fellépjenek erre a képzeletbeli színpadra. Csak hogy minek? Sokkal kényelmesebb ülni a csónakban, a felfújtt gumipárna-zsöllyében és élvezni a napot, a vizet, a zöld partokat, az izmok kellemes fáradtságát vagy éppen erejét, békésen szemlélődni, hisz a kajak ötméteres testén túl minden csak látvány, szórakoztató színjáték.

Egész délelőtt a rádiót hallgatták, tánczenei műsort, angol nyelvleckét, talán híreket is, jókedvüket fanyar szóviccekkel fölőzték le, vagy enyhén gyomorfelforgató kínrímeiket faragtak, „míg az embert szeletelik, közben gyakran szelet ellik”, amit olykor a gyakorlat is követett, de ezen nem volt ildomos megbotránkozni, senki sem tulajdonított neki jelentőséget, szinte észre sem vették, és éppúgy a természet megnyilatkozásának tekintették, mint a reggeli ködöt, a nyári vihart, a rájuk záporozó napsütést, a levegőért küszködő süldőt és a magas parton tornacipőben futkározó kondást, az életnek ezt a szerencsétlen átképzősét, aki úgy rohangászott a bámuló konda előtt, olyan eszeveszett ügybuzgalmat színlelt, mintha valami is érdekelné, mintha fontos lenne számára a kutya egreciroztatás, a vízben evickelő jószág, mintha aktív részese kívánna lenni az eseményeknek. Holott ő csak a három kajakot figyelte, és figyelte volna odaadóbban is, ha a semmittevés jóleső bódulatában, hason fekve, feltámaszkodva a két könyökére nézhette volna a vizet, a vízen a három csónakot, a három csónakban a hat embert, és a hat ember közül is főként a három nőt, hiszen ez a nem mindennapi látvány — erre felé csak ócska motorral felszerelt halászladikok szoktak elberregni – őt is kiemelte a poros, disznószagú hétköznapi áradatából. Ezt

szerette volna maradéktalanul kiélvezni, s erre a három csónakra is csak azért volt szüksége, hogy a nemrégiben, vagy már nagyon is régen és rettentő mennyiségben fogyasztott alkohol kellemesen foszladozó fátylain keresztül legyen mire és kire ráborítania elhalt vagy alig-alig pihegő vágyait és a már annyiszor elevenre galvanizált, de éppenhogycsak vegetáló utálatát, míg szóltan, révedező tekintettel végig kíséri a három kajakot, ahogy a gágogásból kibontakozva elúsznak előtte, esetleg rácsodálkoznak, vagy azt sem, és lassan eltűnnek a múlt nagy fái mögött. A közömböst mímelte mindig, az előkelő érdektelent, és a sok gyakorlásban ez annyira hozzánőtt, hogy több volt már egyszerű alakoskodásnál, nem kellett külön elhatároznia, nem kellett erőt vennie magán, hogy meg ne rezdüljön, míg a három kajak elhúz előtte, csak a szemével kísérte az evezőcsapásokat, s pusztán megszokásból valami szelíd ocsmányságot kívánt a férfiaknak, valami mást, sokkal élvezetesebbet képzelt el magának és a csónakban ülő fürdőruhásh (képzeltben: fürdőruhátlan) nőknek, de ezentúl semmi egyéb, legfeljebb, mikor eltűnnek a kanyar nagy fái mögött, kiköp majd egyet, és nyomatékul odasóz a kutyának, ami miatt mindez csak így lett *volna*, mert nem lehetett, mert ez a dög egyfolytában csaholt, kapdosott a véresre marcangolt fül után, talán fejbe kólintotta a vérszag, és nem hallott meg semmit, nem látott egyebet, mint a vízben küszködő disznót. És neki erre kellett ügyelnie ahelyett, hogy végigheveredve a füves parton egy bottal mindig-gombás lábujjközét vakargatta volna, ami már önmagában is elég élvezet, de a kutya miatt lehetetlen, és ráadásul az urizáló kajakosok is lelassítottak, csak néha-néha mártották vízbe az evező tollát, szembe fordultak vele és egyelőre vártak, nézték a színjátékot, pedig ő éppen ellenkezőleg azt szerette volna, ha ő a néző, és a többiek: a kajakosok, a levegő után kapkodó süldő a vízben, a csaholó kutya, végső soron az egész világ egyetlen színpad, telistele tárgyakkal, érdekesebbnél érdekesebb emberekkel, akiknek csupán az a kötelességük, hogy őt szórakoztassák.

A rádió akkor már jóideje nem szólt, nylon zacskóban pihent a kajak alján és egyelőre valamennyien – a kajakosok és a kondás – várták a színjáték kibontakozását. Csakhogy a kondás egyáltalán nem örült a hivatalan nézőközönségnek, akik ugyan szokatlan megjelenésükkel megtörhették volna a nap unalmát, de kíváncsiskodásukkal mindent elrontanak, s olyan szerepet kényszerítenek rá, amelyet jól-rosszul el kell majd játszania, pedig ő más-képp akart eljátszadózni, saját magával, a kajakban ülő nőnemű egyedek elképzelt és ruhától megfosztott testével, saját felidézett emlékeivel, legalábbis azokkal, amelyeket visszatekintve kellemesnek minősített, és amelyeket a jövőjében még elképzelhetőnek gondolt. Bár meg kell vallani, hogy képzelete lassankint egyre rövidebb távokra szorult, és egy-két napnál többre nem futotta az előretervezés, esetleg a kellemetlenül kellemes téli időkre, mikor a jószágot nem csapják ki a legelőre és ott lebzselhet egész nap a kocsma környékén, segíthet a kisbírónak vagy ennek-annak, még a műkedvelő előadások próbáin is ott lábatlankodhat, amiket most a KISZ rendez, valamikor a Katolikus Legényegylet hatáskörébe tartoztak, de azokban ő még nem vehetett részt, a MADISZ vagy talán az EPOSZ volt az ő igazi korszaka. Akkor még a községházán dolgozott, a mindig részeg és minden-kivel barátságos patikus lányának udvarolt (habosan kíváncsatos volt, mint ezek a csónakban ülő csáb-lányok vagy csáb-nők, mert a korukat nemigen tudta volna megállapítani, a sok nova már kikezdte a szemidegeket), esténként az öregecske művésznőtől vett technikai leckéket, illem- és pástor-

órákat („nem színész- hanem kerítőnő volt világeletében” – bizonygatták sokan a faluban –, aki csupa önzetlenségből, ha nem tudott fiatal *keríteni*, bármilyen szerepbe szívesen beugrott), vagy fellopakodott az egykori grófi kastélyban lakó, fehérmájú tanítónőhöz. Azóta sokmindent megjárt, Szétalinvárost éppúgy, mint a börtönt, még frakkja is volt egyidőben, és a reggelig tartó nagy mulatozásokon a legtermészetesebb mozdulattal vette ki a primás kezéből a hegedűt, hogy idegesen remegő, hosszú ujjait végigfuttassa a húrokon. De hogy belelépjen a vízbe és összemocskolja amúgyis mocskos lábát, hogy levegye a tornacipőjét, olyan disznót még nem ellett göbe. „Most kénytelen vagyok ugyan fel-alá futkosni, és megjátszani, mint ha érdekelne ez a rohadt süldő, és mindezt csak azért, mert ezek a kurvapécérek meg a kurváik – mi mások lennének! – ide tolták a pofájukat ezeken az idétlen csónakokon” Még cifrábbakat is mondott magában, amiket gyalázat lenne elismételni, hisz az efféléknek amúgyis csak stílárís értékük van, valóságtartalmuk úgyszólván semmi, mint ahogy ennek sem volt, de hát ezt gondolta, talán mormogta is magában, miközben fel-alá futkosott a parton, jól vigyázva, nehogy nedves legyen a tornacipője, nehogy belelépjen a part iszapos caplatójába, összevissza ordítózott a kutyájának, ugyanannyira, hogy a megvadult kutya mindezt biztatásnak vette, büszkén csaholt, és ahelyett, hogy megkerülte volna a disznót és a part felé terelte volna, még csak beljebb üzte-hajtotta, s hiába igyekezett kifelé a szegény pára, az öntudatos és rosszul idomított korcs puli újra meg újra a füléhez kapott, minduntalan a víz alá rántotta a fejét, és minden igyekezetével azon mesterkedett, hogy a pánikba esett süldőt valahogy megfojtsa. A kajakosok pedig egyelőre nyugodtan nézték a színjátékot – az őrjöngő kutyát, a kétségbeesett disznót, a karzaton ácsorgó kondát, a tibláboló kanászt –, időnkint meg-megmártották az evezőt, és „akinek-nem-borja-nem-nyalja” türelmével várták a kifejletet.

Közömbösen és egyformán – persze csak látszólag, hisz akkor még ők sem tudták, legfeljebb sejtették, hogy mindez jelenthet valamit, hogy jelenteni is fog, és mindegyiküknek mást és mást, nekik is meg a kondásnak is, nem is beszélve erről a szerencsétlen, megszaggatott fülű disznóról, aki miatt a kajakosok lassítottak, a kondás bosszankodott és mit sem törődve a mesterség szabályaival és tisztességével, tanácstalanul rohángált fel-alá a parton. A kajakban ülők nem láttak mást belőle, csak a tornacipőjét, a felelőtlenségét, és sejtelmük sem lehetett azokról a pillanatairól – éveiről, évtizedeiről, egész gyermekkoráról –, amikor még nem dőlt el, hogy sorsa emelkedni vagy végérvényesen süllyedni fog-e, és a jól fűtött szoba, a tisztes igyekezettel összehordott bútorok a zongora mellett ácsorgó fiatalembernek egészen más perspektívákat látszottak kínálni, mint ezt a folyóparti futkározást. Az ujjá még most is érzékenyen remegett, és eszébe sem jutott, hogy sajnálnivaló figura lenne (olykor persze szívesen sajnáltatta magát), és talán igaza is volt, mert ha egyre mélyebb és mélyebb szinten is, de mindig ki tudta csikarni magának azt a minimális „boldogságot”, – olykor a minimálisnál jóval többet is –, amennyi a továbbéléshez feltétlenül szükséges, és még talán a kajakban ülők is megirigyelhették volna azokat a csendes félórákat, melyeknek megidézéséhez olyan kevés kellett: jó meleg nap, egy pálca, lábujjközti vakarózás, csend, magány, éberség a becsukott szempillák mögött, kiüresedett és mégis élénk fantázia, néhány emlékkép, amelyeknek épp kinzó elmúlása jelenti a beteljesedést, mert épp az üresség, a megszabadulás, a ki-

elégülés vonzó ebben – a kissé mocskos körülmények már nem annyira –, de ehhez legalább nő sem kell, felhajtás, hajcihő, és az eredmény ugyanaz, ha ugyan nem jobb, s az emberek többsége csak megszokásból vagy gögből veti meg, valami különös perverzitásból, de hát szegény ember vízzel főz.

A kajakban ülők értetlenül nézték ezt a tiblábolást, ahogy fel-alá szadlágált a parton, bele nem lépett volna a vízbe, biztatta az örült kutyát, amely ettől csak méginkább megvadult és ha beljebb nem is kergette a süldőt, de kijebb jönni sem hagyta, a fülébe mart, s apró horkantásokat kínzott ki belőle. A kajakban ülők pedig ahelyett, hogy továbbálltak volna, ott pilinckáztak a veszett kutyával szemben a káromkodó kanászt bámulva, akit ugyanolyan méltánytalanul ítéltek meg, mint amilyen méltánytalanul az lekurvázta és lekurvapecérezte őket.

De miért is álltak meg a disznószagú gyenge szélben ahelyett, hogy meghúzták volna kicsit erősebben a lapátokat, és néhány csapás után eltűnjenek a kanyar nagy fái mögött, s élvezzék a tiszta levegőt, az evezőcsapások kavarta csendet? Belefáradtak talán az evezésbe, vagy elgémberedett a lábuk, vagy pusztán kíváncsiak voltak, esetleg nem is mindannyian, csak néhányan, vagy csak egy, és a többi azt mondta, „miért ne”? Vagy nem tudtak ellenállni *valaminek*, ami vonzott, ami ki akarta nyilatkoztatni magát, s magán keresztül valami sokkal többet?

Kérdések, sejtések, feltételezések, amelyek akkor meg sem fogalmazódtak, talán meg sem voltak, és csupán az elkövetkező „események” engedték meg, hogy a „nem-létezőből” az „alig-létezőbe”, vagy a „valóban-igy-volt” birodalmába léphessenek, mert akkor és ott, a kutyáját káromkodva biztató tornacipős kanással szemben csupán hat ember ült a kajakban, három férfi és három nő, hat félig meztelen, barnára sült ember, telve gonddal és gondolatokkal, súlyos, hivalkodó, önző, csipcsup vagy teljesen személytelen természetűekkel, amelyek nemcsak őt, de a többieket is meghatározták, nemcsak a hat együvé tartozót, hanem a kép szélén rohangáló kanászt éppúgy, mint a vízben fuldokló süldőt.

Gondok és gondolatok nyüzsgő méhrajai mindegyik feje körül, mézízű mézet és epekeserű mérget gyűjtögetők, és a sok-sok szárnyzizenés hanggá, majd dallamá szűrődik, amelyet meghallani nehezebb, mintsem megérteni.

Érdemes volt-e gyilkoltatnom magam? – zümmögik a láthatatlan szárnyak. – Kinek a kedvéért és miért? Azóta, ha vért látok, minden erő kiszalad belőlem. Ő egyáltalán nem akart gyereket, én meg nem akartam eléggé. De hát érdemes volt? Sosem tudok szabadulni tőle, minden *azt* és *őt* juttatja az eszembe, aki lehetett volna, de nem lett, s minden tömény borzalommá válik, akár jó, akár rossz. Ez a szörnyűséges csaholás, a véresre mart fül... A vizsgálóasztal fehérre mázolt középkori kínzóeszköz. Belefekszel, a lábad bilincsekbe rakod, fel a mennyezet felé, széttárt combokkal, becsukod a szemed és iszonyodsz a fém hangoktól, jégzördülésektől, amit a fém és a fém, a porcelán és a fém egymáshoz ütődése ad, fekszel csukott szemmel, és a fájdalom talán még a legkönnyebben elviselhető, mert ami éppen ott van, ami megelőzte, és ami utána jön... Érdemes volt? Megérte?

A szárnyak zúgásában elvész a kérdés, de egy másik, szemtelenül könnyed hang viszont felerősödik, mintha válasz lenne, pedig senki sem szólal meg, csak néha meritik vízbe az evezőket és figyelik a színjátékot, saját gondolataikat, amelyet jól ismernek, a másikat is sejtik, hisz a láthatatlan szárnyak mindig ott zümmögnek körülöttük.

Arról a lábtartásról én is tudnék egyet s mást mondani, ha nem lenne kötelező ilyen siralmas pofát vágni. Mert valljuk meg, kit érdekel ez a disznó meg a kutya, meg a parton álldogáló még több disznó, és a még hangosabb kanász. Minek alakoskodjunk? Az a lábtartás nem is olyan rossz. Persze natúrban, vizsgálóasztal meg bilincs nélkül. Világos, rizikó is van a világon, és én szívesen rizikózom. Még többet és többekkel is rizikóznék, de valahogy nem megy. Szervezési nehézségek, meg jobb meggyőződésem ellenére sem visz rá valahogy a lélek. És a sátorozás sem olyan kellemetlen, mint ahogy egyesek hiszik. Van abban valami pikáns, mikor az ember szinte mindenki szemeláttára meztelenre vetkőzhet, közben még beszélget is a többiekkel, és csak egyetlen kifeszített lap (szinte csak a véletlen műve, hogy nem átlátszó!) választ el bennünket – a sátor –, amely ott is van, meg nincs is, csupán elképzelés kérdése, a hely is elég szűk, és mindig úgy szoktam felvenni a fürdőnadrágomat – megelőzve a felsőrészt –, hogy a két lábam az ég felé kalimpál, és majd szétrúgom a sátor oldalát. Nem is olyan rossz! Különösen, ha a sátor ráadásul nem is az enyém, hanem olyanoké, akivel egyébként még kedvem is lenne... közben beszélgetni... Így még pikánssabb. Látnak is meg nem is. Nem tudom, másoknak eszébe szokott-e jutni ilyesmi? Remélem, igen, és nem csak öltözködés közben, hanem *akkor* is, persze nem állandóan, csak egy-egy pilanatra, míg a sátor tetejét bámulom, vagy a sátorgerincet (nem mindig szoktam becsukni a szemem), és véletlenül belerúgok a sátor oldalába, vagy talán nem is véletlenül, csak azért is, hogy tudjanak rólam, hogy jelt adjak magamról, hogy más is tudja, mi történik velem...

A zene többszólamúvá válik és a háttérben komor kíséret a kutyacsaholás, az ocsmány káromkodás, de egyelőre még minden inkább színjátéknak látszik, amelyben a játékosan könnyedet harmonikusan egészíti ki a filozofikusan frivol.

Jól esik néha az embernek mindent kibeszélni magából, belemondani a másik képébe, különösen, ha az a másik meg sem hailja, csak mondani, mondani, mondani, bele a vakvilágba, és addig ismételtetni, míg mindenki megszokja és lassankint elmosódik a határ a mondott és a megtörtént között. A szavak szoktatják a valóságot, mint ahogy a majdnem-valóság a valóvalóságot, és ami egyszer félig és majdnem-úgy megtörtént, azt később könnyebben lehet megismételni egészen-úgy is. Mert vajon elképzelhető-e, hogy a sátor tető nem lát, nem regisztrál, nem raktároz el benyomásokat, hogy nincs valamiféle emlékezete? Azt is szóra lehet bírni, azt is ki lehet vallatni, csak meg kell találni a módját. Tudtam, hogy nem fogja visszautasítani, és azt is láttam, hogy pontosan érzi a helyzet pikantériáját. Előbb vagy utóbb úgyis be fog jönni, olyankor is le fogja vetni azt a feszes kis fürdőgatyáját, mikor én is ott leszek benn, és utána meg fogja rúgni két kalimpáló lábával a sátor tetőt, ahogy mindig szokta. Kis sátor tetődudor az egész de ebből az apró jelzésből össze tudom rakni tetőtől talpig, ruhástól és ruhátlanul, hisz már korábban is kívántam (rázott a hideg és szerettem volna bekéredzkedni hozzá egy teára) és a jövőben biztosan meg fogom szerezni. Így kerül egymás mellé múlt, jelen és jövő, én pedig lassankint filozófussá nemesedem. Pedig egy sátor tetődudor, tréningben tartott képzelet és a filozófia együttesen sok mindenre képesek. Most hogy a hátát látom, feje fölött a megriadt disznócsordát, jobbra tőle a kótya kanászt, előttünk a vízben a kutya és a szerencsétlen süldő – s ha úgy akarom, moz-

dulnom sem kell és lecsúszik róla a felsőrész, utána sem nyúl, csak felém fordítja a fejét, a válla is mozdul, hogy jól lássam, és a szemét rám villantja.

A káprázat még tart, a szem ugyan nem villan, senki sem fordul meg a kajakban, senki sem szól, csak nézik a közömbösnek látszó eseménytelen eseményeket, és mindenki magával van elfoglalva.

Úgy látom, mintha irigykednének rám, és az igazat megvallva a helyükben én is irigyelném magam: ezt a különbejáratú életet, ezzel a különbejáratú sátorral, amelyikbe természetesen másvalaki is bejár, rendszeresen és minden kötelezettség nélkül. Egymásba tolható fiókrendszer, vagy hogy kicsit homályosabb és elfogadhatóbb legyen, bármiféle más nyitott vagy zárt rendszerek – bővebben ld. Ludwig von Bertalanffy általános rendszerelméletét –, egyszerűen irigyelni van elég ok, de ha ezen a téren mellőzöm is (egyelőre) a kötelességet, a másikon annál inkább szívemen viselem, és ennyi jutalom szabadságot csak megérdemlek két házasság között, amelyik közül az első biztosan rosszul sikerült, az eljövendő másodiknak pedig – valószínűleg hiába növesztettem hosszú őszakállt – elég nagy esélye van a sikertelenségre. De mielőtt erre sok szót vesztegetnék, szeretném megemlíteni, hogy némely szokások nemigen illenek össze. Vagy legalábbis nehezen illeszthetők (az egyéb illesztések tözsomszédtságában, vagy mondhatnám tövig illetlenségek szomszédtalanságában). Ilyen például a hajnali illesztési gerjedelem – hogy finom legyen –, a mértéktelen koránkelési, korán sátor kibújási perverzió, és az ugyancsak már-már perverziók körébe sorolható sátorrugdalási láz, kalimpálás a belső égig, ami sátorról lévén szó, még a szelemenig sem szellőzködik, csupán a sátorgerincig, és az alumínium mestergerenda, valamint az oldalfal közt feszülő textiliában képes realizálódni, amit ugyan kellemes lehet meztelen talppal megtapogatni, vagy folyamatosan és ritmikusan rugdalni, ha ez összeköttetik, összeérintetik, súroltatik, szinkronizáltatik bizonyos más természetű illesztési manőverekkel. Nem is lenne semmi baj, de minek olyan gyomorbajosan korán felkelni. Már mint másoknak. Podagrásan impotens szokás! Belepislogni a felkelő napba, és mivel ilyenkor, épp attól a megszégyenítően lepislogott naptól, meglehetősen jók a látási viszonyok, könnyen észrevehető a szomszéd sáortető meztelen talpnyi kidudorítása. Persze hadd csinálja (benn), ha jól esik neki, és nézze a másik (kívülről), ha nem akad jobb szórakozása, de nekem, aki háttal, jobban mondva fenékkal vagyok a sáortetőnek, valahogy ez az önkéntelen, vagy véletlen jeladás, lábmorze, összejátszás nincs ínyemre, kénytelen vagyok mindig mérsékelni a talpak játékát, ami viszont a másik – lényegesebb – játékot rontja el. Bár egyszer-másszor már az is eszembe jutott, hogy ez a lábjáték, vagy lábtartás nemhogy nem szándéktalan, ellenkezőleg, nagyon is tudatos. Eppen ezt a gyanúmat fejezte volna ki a lábmorze kifejezés. De ilyesmivel még játszani is idegesítő, mert ha véletlenül igaz, akkor, akkor... ugyanis ki nem állhatom a voyeuröket, de ezt hagyjuk. Primitív reakció, inkább nagyobb sátrat kellene vennem, illetve nagyobb sátorba kellene költöznöm, amelyiknek a tetejét nem lehet hanyattfekve rúgdosni, vagy át kellene programoznom magamat, mondjuk hajnalról estére. Nehéz eset! És akkor mi lesz a szinkronnal, és ez a szerencsétlen állat, úgy látom, senki-ben sem buzog a mentési kedv, vagy a húszfilléres esne le ilyen lassan? Az erő itt van nálam, ezt, gondolom, senki sem kontrázza meg. De hogy ez a kanász mit töketlenkedik a kutyával! Még a végén belefulladásztja!

Megbolydul a méhkas, a szárnyak teljesen beborítják a három kajakot

és hat embert, a vidám hangot sötétebb tónusú zene váltja fel, csendesebb, nyugodtabb és szomorúbb.

Így még sosem voltam: éjszaka közepén fölbredek, melegem sincs, nem is fázom, és nem tudok aludni. Ilyenkor szokott megkísérteni, hogy gyilkos vagyok. Hogy megöltem egy embert. Tudom, sokan elképzelték már, de én végre is hajtottam. Nem a kezemmel, hanem azzal, hogy mondtam, mondtam és mondtam — míg az orvosokkal meg nem ölette. Szörnyetegség volt, tudom, de nem maradt más. Nem akartam, így is elég belőle. Nézem a sötét sátorbetétet, hallgatom a szuszogását mellettem, és mintha mozdulni sem tudnék, csak fekszem, és azt hajtogatam magamban, hogy nem, nem és nem, s a végén már fogalmam sincs, hogy mire gondoltam, hogy miért ismételtettem. Sokszor úgy érzem, át kellene festetnem a kajakomat koromfeketére. Halottak ülnek benne. Csak azt csudálom, hogy a többiek nem érzik olykor a tömény hullaszagot. Ez a piros szín most még mindent feledtet, de ha fekete lenne kívül is, belül is, már tagadni sem lehetne — nem is lenne szükség rá. Pedig állandóan hallom a szuszogását, de amikor megöltem benne *őt* — vagy ami lehetett volna —, bennem is elpusztult — mit is mondjak, micsoda? — valami vagy valaki, csakhogy belőlem senki sem kaparta ki, ott rohad belül, és talán már én is vele rohadok. Míg két marokkal kell szorítani az evezőt, addig jó, addig nincs semmi baj, csak az éjszakák neheznek meg a hajnalok. Csendben kelek, hogy senkit se ébresszek fel, de a szélső sátorban ilyenkor már mozgolódni szoktak. Igyekszem oda sem nézni, és amilyen gyorsan csak bírok, tűnök el a másik irányban. Onnan belül, remélem, észre sem veszik, egymással vannak elfoglalva. De mit csináljak én? Öltöm, és most utólag látom, hogy ennek sincs értelme. Csakhogy nem ölni is értelmetlen. Pedig nem bántam meg, de most már tudom, hogy fölösleges volt. És arra is rájöttem (nem szívderítő bölcsesség!), hogy csupán azért élek, mert nem haltam meg. Mit mondjak még, vagy kell-e valamit is mondanom? Mondjam azt, hogy együtt evezni jó, mert ismerjük, megszoktuk egymás ritmusát. És kell-e ennél több, vagy szabad-e ennél többet kívánni, vagy mondani? Csak gondolni szabad, mert bármit mondok, mindig elfelejtik, mintha el sem hangzott, meg sem történt volna, sosem emlékeznek rá, de a salakja azért ott marad. Bár az is meglehet, hogy a feledékenység a bölcsesség teteje. *Csak az van, ami éppen van:* ez a csaholó kutya, az életért fuldokló süldő, a közömbösen hűvös víz és ez a pilinckázás.

A víz valóban közömbösen locsog a kajakokkal, az evezők tollán vidám csöppek gurulnak végig, és a gondolatok méhreja hirtelen felzúg, csak szófoszlányokat lehet érteni. De vajon a leglényegesebbet hallották meg, azt zümmögte ki a gondok és gondolatok szárnyas serege, nemcsak sajnálatatni akarták magukat, vagy finoman olyasmiről beszélni, ami ha esetleg sért is, legalább annyira hízogó? A kanász még mindig ékesen káromkodott, és újra a kurvákat és kurvapecéreket emlegette, meg holmi kardot, amely állandóan váltogatja-cserélgeti tokját, ami egyiknek sem árt, hisz egymásba illenek, és csinálják csak, ha van gusztusuk hozzá. De ezt éppúgy nem hallották, mint a szárnyak zümmögését, csupán azt érezték egyre meggyőzőbben, hogy itt nincs értelme a mellébeszélésnek, hogy a rádiózás után a pilinckázás még szórakozás számba mehet, de előttük valami több történik — és az evezőket is el-elfelejtették megmeríteni, mert valaki az életéért harcol...

Hát érdemes volt gyilkoltatnom magam? Vagy talán értem, miattam és helyettem is küszködik?

... és a kétségbeesésnek olyan az ereje, hogy a *ki* vagy a *mi* már nem jelenthet különbséget, és nem csak ő érzi – ott a harmadik kajakban – gyilkos és meggyilkoltnak magát (Szegény Nióbé!), kifosztottnak és tojvajnak, hanem lassankint a többiek is, a lábkalimpálással morzézó, a jeladó és jelgő,

... mert csak az van, ami van...

kisebb-nagyobb mértékben mindannyiójuk kezében elgémberedik a lapát nyele, és megkövülten figyelik a part ostoba felelőtlenségét, a katasztrófálisan konok és buta kutya szívósságát.

... és akkor mi lesz a szinkronnal?...

Egy evezőhossz az egész, de ahogy kinyújtja a karját, a kajak megbillen, a kutya ijedten kap bele a süldő fülébe, a fejét víz alá rántja már vagy ötödször, szája szélén bugyborékoló vizes habot hörög föl, a hangja is más, ez már nem „küzdelem az életért”, hanem „harc a halállal”. Ők pedig a zsongó és fokozatosan elnémuló méhraj árnyékából nézik, figyelik a színjátékot, míg a kegyetlen remény a szívükig nem szivárog, hogy a perc talán megváltást hozhat, a pillanat, a másik élete vagy halála. Megváltást, nem neki, ott a vízben, beszöve és bekerítve a kutyacsaholástól, hanem a kajakban ülőknek, akik várnak rá, akiknek szükségük van rá, a gyilkolás ellen, maguk ellen, megváltást mindazoktól, amit a szárnyak esetleg ki sem zümmögtek, amire még gondolni sem mernek, amiről talán nem is tudnak, s most gyermeki kabalisztikával istenítéletre bocsátják sorsukat, és csak néznek, figyelnek, mert az áldozatot tilos kimenteni a hálóból, hisz nem csupán a pók étke már, hanem maga a sors, és a legyecské vergődése sem más, mint gyenge sors-óramutató, ami sorsukat, sorsomat, a sorsodat mutatja; gyenge mutató, amit kétségbeesésedben letörhetsz, dühödten elgörbíthetsz, de ezzel csak a mutató állását változtatod meg, s nem magát a sorsot. Vagy ez is a tehetetlenség mentsége lenne, a mozgásképtelenségé, amely önigazolásként nem sajnál életeteket sem feláldozni, s olykor a magáét sem kíméli, hogy még erkölcsi alapod se legyen ítéletet mondani fölötte?

A hat evező már nem merül vízbe, mintha mindannyian tudnák, hinnék, mégpedig rettegő kíváncsisággal, hogy saját sorsuk mutatója vergődik előttük, és jelzi a sors-időt. Vagy talán eszükbe sem jutott ilyesmi, csak a sors órájának váratlanul fölerősödött ketyegését hallották meg a végzetes kutyacsaholásban, és a sejtek visszaemlékeztek arra az időre, mikor még az egész mindenség – a fejük fölött lüktető szív, a zsenge harmat-embrió-lábak dübögése a bordák alatt (jaj! időtlen időknek előtte!) – ezt a sors-időt mérte, az egyiknek a mozdulata a másiknak a sorsát, de a megrezdülő sátoztató éppúgy, mint a papír zizegése vagy a virágöntözés hulló vízcseppei a homályba vesző erkélyek alatt?

De vajon ki meri a fogaskerekerek közé dugni az ujját, hogy megállítsa, ha csak egy pillanatra is ezt a sors-órát, vagy késleltesse, vagy lehalkítsa a léleksiketítő ketyegést? És szabad-e egyáltalán megmozdulnod és tenned valamit, mikor látod és tudod, hogy vajmi kevés haszna és értelme van? Vagy cselekedni mindig muszáj, és a többivel ne törődj?

A többivel ne törődj – és ekkor veszi kezdetét a három kajak és hat ember igazi története. Valaki belecsobban közülük a vízbe, eszébe sem jut

már a szinkron, a lába belesüllyed a puha iszapba, dühösen ráordít a kanászra, hogy „nem látja! mindjárt megfullad! Segítsen már, az úristenit!” Mert az most is fel-alá futkos elkoszlott tornacipőjében a parton, nem hajlandó belelépni a cuppogós sárba, még a közelébe sem megy, pedig a kajakból kiugró férfi derékig sárosan már az iszamos partra rángatja az alig élő testet, nekiesik és gyúrja, dögönyözi a fel-felhördülő mellkast, rátérdel, a nyelvét kihúzza a szájából és verejtékezve próbálja visszahozni az életbe... egyszer, kétszer, háromszor is körbe forgatja a mutatót a nehezen mozduló (vagy már mozdulatlan) tengely körül, mielőtt az végképp letörne.

„Adjon egy kést, ki kell engedni a vérét”, szól oda neki, de az csak egy ócska bugylibicskát szorongat, idétlenül böködi a nyakát, aztán abbahagyja a hasztalan erőlködést. Miért is vesződne vele: dicséretet amúgysem kap, a szidásból meg mindenképpen kijár. Máskülönben is, minek üsse oda az orrát, ahol nem az ő fazeka fő, inkább tettei a hülyét, a tanácstalant és vigyorog. A keze ugyan remeg, de röhög a nyakig sáros kajakoson, röhög saját magán, és előre röhög azon, aki majd patáliát csap a süldő miatt. Sunyin körbe pislog, nem látta-e valaki, és kívánná ezeket a gondtalan, barnára sült élvezkedőket minél előbb a pokol mélységes fenekére. A bicskáját nézegeti még mindig, pislán vigyorog; a férfi szórja magára a vizet, mossa a combját, a lábát, és beszállásra alkalmas partot keres magának.

A Test pedig véreveszejtelen fekszik a kimart parton.

Az evezők csobbanva merültek meg, nyomukban örvénytölcsérek forogtak és futottak a hangtalanul sikló kajak után. Senki sem törte meg a hirtelen támadt csendet, mintha a víz is halkabban locsogott volna, a magas parton összeverődött konda ijedten bámul utánuk, a kanász meredten állt és észre sem vette a farkcsóváló kutya büntudatos sündörgését. Ahogy távolodtak, egyre teljesebbé vált a kép, a háttérben már a templom tornyát is látni lehetett, a faluba vezető út jegenyesorát, s a túlsó partról egy halászkalyiba nézett utánuk nyitott ablakával. De minden mozdulatlan maradt, csak az evezők emelkedtek és merültek meg, olykor ki-kihagyva egy-egy ütemet, mert a sodor amúgyis egyre távolabb vitte őket, nem kellett erősen evezni, s közben többször visszafordultak a magas part felé, tekintetük közömbösen söpört végig a füves buckákon, a kanászt, a lehorzsolts törzsű fákat meg sem látták, mindegyik a sárral meggyalázott testet kereste, amelyből nem ömölhetett ki a vér, amelyet önző módon majdnem feláldoztak, és amelyért végül is semmit sem tudtak tenni.

A halálszenyezte testet nézték, a csend, a távolság mindent elűzött a közelükből, a méhek szárnyzummögése is elült, és ők világosan érezték, hogy most valami történhetett volna, de semmi sem történt, hogy most sem válhatták meg magukat, de legalább tettek valamit, hogy belőlük is végleg ott maradt valami a sáros parton, a partra vetett perccel és lehetőséggel, a legyeklepte volt-valamivel, amit – míg a kanyarmenti fák örökre el nem takarták – muszáj volt újra és újra megnézni maguknak, soha el nem felejthetően emlékeztetükbe vésni, mert előttük még majdnem végtelen a víz, meg kell markolni az evezőt és húzni, erősen húzni.

Anyátlamul

*Elindultam az anyátlan világba
reménytelen mag, vörös embrió,
kikerülni, kiszakadni, kitörni
az összepréselt vérből, a meleg
emberburokból, természetfölötti állat,
ősök elegye, asztallapra vetett
kártya, játékforma és koponyagolyó,
kijutni – ez a tér,
kijutni – ez a mozgás,
kijutni – ennyi vér,
víz, sár közül, ahogy más.
Eredet, eredeti meleg,
mag-anya, maga, anyám,
idegen ős, velem-egy,
anyajegyem az oldalán.
Soha sincs vége. A hegyek,
az asztalok, lovak anyásak,
megsimogatott hátukat
kidomborítja az alázat.
Ahogy néz, ahogy él, mozog,
eltört lábán toppant, biceg
– ez a világ; rá se vetem,
érezem benne szemeimet.
Köszönök, hogy vagy? Ül le, igyál.
Nem fázol? Ide. Melegedj.
A meleget, csak ennyit ért.
Tüzet ad, tüzet közvetít.
Tüzes vagy végül magad is,
égsz, ropogsz, lángolsz, melegitsz.
A meleget: meleg asztalok, agy-gondolatok,
vérmeleg üvegek, kancsók, amihez érsz,
melegen várnak, madarak,
szalmák, nap-tetők, nagymellű nők,
várnak – mind anyai, anyás
a sál, a homok, a lakás.*

*

*Ilyen a szeretet. Ez öl.
Mégmérgezi a szemedet,
nem látsz csak meztelenekeket,
pucér hátul, pucér elől.
Allig begombolt nagykabátok*

*alatt is köldöküket látod,
ez öl. Téged, a másikat.
Az ártatlant is, aki kap.
Csupa vérmeleg, hús-igaz,
nyers-szívű emberkapcsolat,
rajongás, önteláldozás.
De mindig az. Sohase más.*

*

*A másik ember nincs sehol.
Ürügy a csókra, egyedül
akarsz lenni végül v e l e,
belebukni sügyébe, le,
örjítő tűzpróbálkozás
főlidézni a meleget,
ami már megszült téged,
ami elégetett.
Az arcod csupa fény,
szeretnek és szeretsz.
Elhagyatott vagy, végezetül
más nem is lehetsz.
Hiába fokozod a fényt,
elborít a sötét,
nem látod, csak kihűlt anyák
idegen köldökét.
Rajongó emberáldozat,
főnn égsz, mint a nap,
sugarad, zuhanásod
mutatja távolságodat.*

*

*A teljes szenvedés, a megpróbálhatatlan,
előre beleegyezett,
űriti csak ki a vérmeleg
testeket, tereket.
A fontolatlan kín, meghaladó erő,
alávetett, mikor az ágyon
lelógó kézzel fekszel harmadévre,
ki teheti meg?
Nem lehet előre lefeküdni
se szenvedéshez, se szeretkezéshez,
a kiválasztottak szenvedése ez,
amit a meghaladott érez.
A mozdulatlan látja meg a földön,
az arccal lefelé fekvő:
az összes túlvilági tájat,
a lehetetlen holdat,
ahol üres fényképeken
semmi se nő.*

*Semmi se terjed, semmi sincs
bűvölten, társ-körében,
csak üres térben áll
egy üres csecsemő.
Üres az arca, szava nincs,
szeméremteste satnya,
nem angyali, nem állati,
csak önmaga darabja,
anyátlan; anyátlan hegyek,
vas-tavak, üres ágyak,
anyátlan derékövek közt
anyátlan űrbe árad,
arányait elvesztette,
játék-arányait,
a régi angyalarcú test
elanyátlanodik.
„Anyám, az arcod nincs sehol,
a hét-szüzmáriádat!”
kivész az angyalból a test,
a formából az állat.
Könyörgés se marad, a Szűz
hiába szép a képen.
Anyá marad. És anyai.
És földi, voltaképpen.
A holdon nincs egy szalmaszál,
csak üresarcú gyermek,
olyan vagy, mint a homokóra, min
az egyik rész lepergett.*

*

*Anyám, a parton állsz örökre,
piros kendőddel integetsz,
meddig sodorhat a folyó le,
az életem prédája ez
a test, a testem, – angyal-állat évek
roncsolták, kis kálváriák,
halálunk keserű óráján
lehet-e számítani rád?*

Néptöredék

*Allapot-tűszálról pillanat-tűszálra
pillanat-tűszálról állandóbb tűszálra
csempészve szöcskeként magát
útja töröttvonal sose rugó-forma
folytonos lendület táguló saspálya
csupán collstok-kígyó cikkcakk-lénidja
ha föl rakétaként szédelgő rakéta
le békaemberként hosszas csigalétra
csontgolyó futása szöggel kiveret posztón
ütközés oszlopnak golyókat megosztó
kipányvázott lelkek szanaszét-ugrása
ugró és pányvázó megaláztatása*

Verebek

*Volna bár vattával zsebe mind kitömve –
da-da-dann légkalapács
fülek padlatán dobogó
Verebek mi akik csicseri-csicsere
babák toll-pólyában
– de dubogás
„menne az anyád is világgá!!”*

és a hó meg a hó

*röppenhetünk-e innen? igen? és ha elhal itt
ez a félvilág-átjárója folyosó?
„Igen!!”*

*Volnánk holló fekete hiácint vagy bármi szárnyas
csipedett ibolyán nyalakodó
ahol egy néhai géppuskás megfagyott inge alatt
kettétört nyak-
csigolyák da-da-dann*

de a hó meg a hó

A bútorok

(SZEKRÉNYBEN)

A szekrény befogadta. Ahogy a nő egy gyors, óvatos mozdulattal kinyitotta azt a hosszúkás ajtót, és bebújt. Mégcsak nem is kellett túlságosan összehúznia magát. A lábát azért persze felhúzta, fejét ráhajtotta a térdére. Inkább csak olyan udvariassági mozdulatok. Nem akart túlságosan visszaélni a szekrény vendégszeretetével.

A többiek odakint. A társaság. Az egész díszes társaság. Fecsegnek, röhécselnek. Fölfalják a szendvicseket, a süteményt, és hát isznak deregasan.

Mindenesetre elege volt belőlük. Ha még egy kicsit köztünk maradt... Na igen, hát akkor úgy csöndesen mosolyogva felemel egy kést, és elvágja valakinek a torkát. A pirosruhás lányét, aki éppen Zuárd bácsiról tart előadást. Halk, visszafojtott hangon, áhítattal. Zuárd bácsi híres festő. Régen elhagyta az országot. Mindenkivel összeveszett. Sértődékeny. Rettentően sértődékeny. Soha egy lapot se küldött senkinek. Csak éppen neki, az unokahúgának. Az utolsó levelét is neki írta. Döbbszent csönd. Csak nem azt akarod mondani? A lány bólintott. Zuárd bácsi meghalt. Micsoda? Dehát ezt azért mégiscsak bemondta volna a rádió! A lány csak mosolygott. Nem mondta be a rádió, és az újságok se közölték. De ha érdekel benneteket az a bizonyos levél...

Ez volt az a pillanat, amikor a háziasszony felállt. Eszméletlen mosollyal megkerülte az asztalt. Gyilkos mosollyal. Végignézett az arcokon. Az a kövérkés, pirosruhás lány... a jövő héten is eljön és elhozza a levelet, Zuárd bácsi levelét. Felolvassa.

Várni lehetett, hogy nekiugrik a lánynak. Dehát csak, mint aki éppen sétára indul. Egy kicsit kifújja magát. Elment a bútorok mellett. Megállt a díványnál. Talán ledőlök egy kicsit, leheverek.

Oldalt fordult a szekrény felé. Még egyszer visszanézett. Még hallotta azt a hangot. Tudnotok kell, hogy Zuárd bácsi belebolondult az édesanyámba!

Tudnotok kell! Persze, hogy tudnotok kell! De nekem nem kell tudnom! Semmit se kell tudnom! Semmit!

Azzal már bent a szekrényben. A polcok között.

A szekrény már várta.

Hidd el, ez a legokosabb! Tulajdonképpen már régen megtehetted volna. Túlságosan sok időt töltöttél közöttük. Tiszta időpocsékolás! Semmi keresnivalód abban a társaságban. Ezzel jobb, ha tisztában vagyunk. Mit kuporogsz olyan szerencsétlenül? Nem kell kuporognod! Kinyújthatod a lábadat. Lazíts egy kicsit.

Lazított. Egy kissé kinyújtotta a karját, a lábát. Vállát is megmozgatta.

A ruhák elköltöztek ebből a szekrényből. Talán sejtették, hogy majd helyet kell adni valakinek.

Kifakult bőrvő a sarokban. Valaha lecsúszhatott egy nyári ruháról. Ottfelejtették. De azért nem volt benne semmi sértődöttség. Régen megszokta már ezt a homályos sarkot.

A felső polcon egy üres esernyőtök és egy ősrégi telefonkönyv. Az emeleti lakók.

Az összeaszalódott esernyőtök meglehetősen mogorva. Talán még emlékszik az ernyőre. Hol hagyhatta el? Egy kiránduláson? Vagy egy üzletben?

És a telefonkönyv? Megfeketedett borítójával, szétesett lapjaival? Előbb került ide, mint a szekrény. Előbb, mint a házigazda és a házigazdáné. Ki hagyta itt? Kitől örökölték? Angyal szállt át a borítón, harsonát fúj. Hírt visz valakinek. Milyen hírt? És kinek? Maga a könyv, akár a temető. A nevek a sírkeresztek. Halottak könyve.

Nevetés. Elképedt, csodálkozó nevetés onnan kintről.

Egy férfihang.

- Hallod-e, öregem! Meg tudnád mondani, hogy hol a feleséged?
- De igazán! Így eltűnni!
- Lehet, hogy faképnél hagyott?
- Az ám! Faképnél hagyott!
- Az előbb még szendvicset kent. Dehiszen ti is láttátok...
- Ugyan! Mikor volt az?!
- Talán átment a a másik szobába.
- Talán átment a másik szobába.
- Dehogysis! Mondom, hogy meglépett!
- Csak így... egy szó nélkül?
- Miért? Mit kellett volna, hogy mondjon?
- Átment a másik szobába.
- Nincs ott.
- Akkor meg...

A hangok elhaltak. Lépések. Padlóreccsenés. Kopogások a bútorokon.

- Gizkó! Bújj elő!
- Akárhol is vagy! Ahárhová is tűntél!
- Bújj elő!

Nem bújt elő. Most aztán igazán összehúzta magát. Itt állnak a szekrény előtt. A férje meg a többiek. Hallotta a lélegzésüket. Azokat az apró, kis nevetéseket. Most aztán már igazán elég a tréfából! Tessék előjönni!

A férje megköszöri a torkát.

- Gizkó!

Ez meglehetősen komoran hangzott.

Megrándult a lába odabent. Hasbarúgom! Ha kinyitja az ajtót, hasbarúgom!

Kaparászás az ajtón. Még egyszer hallotta a nevét. Ingerült nevetés. Aztán csönd. Mintha lassan, lábújjhegyen elhagyták volna a szobát. Alig hallható kattanas. Eloltották a villanyt? Kisomfordáltak a sötét szobából? Ez valamilyen ostoba vicc? Amolyan visszavágóféle? Kölcsönkenyér visszajár? Lehet, hogy elbújtak a sötétben, és csak arra várnak, hogy én kimásszak innen. Hát arra várhatnak!

Megint lazított. Megrázta a karját. Mintha vízcseppeket rázna le róla. Hirtelen megmerevedett.

Egy homlok! Egy meglehetősen ráncos homlok vele szemben a szekrény falán. A szemet is lehetett látni a vastag, barna szemöldökkel. Azt az időtlen tekintetét. Az orra kissé elcsúszott. Akárcsak a szája, meg az álla. Több darabból rakhatták össze. Több rétegből. Barna haj, barna arc. A bútorok barnasága. Most, mintha mosolyogna. Mindenesetre olyan hűséges arc. Már nagyon régóta nézhet. Én meg észre se vettem. Akkor hát ketten vagyunk. Ő is faképnél hagyhatott egy társaságot. Már torkig lehetett velük, és aztán... Különben majd elmondja. Vagy meg se szólal? Csak így néz? Arra vár, hogy én kezdjem el? Be kéne mutatkoznom?

Alig észrevehetően megbiccentette a fejét.

– Ágotayné!

A másik még mindig hallgatott. A homloka megremegett. A ráncok összehúzódtak a szeme körül.

Mi az, elvétettem valamit? Nem kellett volna megszólalnom? Itt nincs beszéd? Dehát, ki tudhatta!

Mosolyog. Elővillannak a fogai. Ép, fehér fogak. Azért az jó, hogy nem olyan rémségesen odvas... De most már igazán nem mondok semmit. Kezdje ő! Vagy pedig, ha azt akarja, hogy csak így hallgassunk...

A szekrény befogadja Ágotayné
a lakásából kiüldözött Bözsi nénit
a családjából kiüldözött Kálmán bácsit
a szökött katonát
a szökött fegyencet
a kabáttolvajt
az ellopott kabátot hajszólo ruhatárosnőt
a bukott színésznőt
a bukott szerzőt
a lapjától megfosztott lapszerkesztőt
a mindenholnan kikopott, öreg író
a levert forradalom vezérét
Jézust, Isten megcsúfolt fiát
és ha már nagyon elfáradt, magát az Istent.

(GYEREKSZOBÁBAN)

Bútorbarna csokoládé a barna asztalon kibontva az ezüstpapírból. Előtte egy kislány és egy kisfiú. Lehet, hogy a fiú hozta a csokoládét a lánynak, de lehet, hogy a lány kínálta meg vele a vendégét. A lábukkal kalimpáltak és csak nézték a csokoládét. A lány elmosolyodott és intett, hogy tessék! A fiú is elmosolyodott és a lány felé tolta a csokoládét. Az le akart belőle törni egy darabot, de akkor a fiú egy félig öntudatlan mozdulattal elhúzta előle. A lány kissé meglepetten hátrakapta a fejét. Aztán csak nézte, ahogy a fiú nekiesik a csokoládénak. Ahogy letör egy darabot, végigsimít az ezüstpapíron, megint letör egy darabot és megint...

– Mégis, ha legalább a felét... – Elhaló hangon. – Hol van már a fele...!

A lány odament a zongorához. Egy kicsit pötyögtetett. Elővett egy könyvet. Egy kicsit olvasgatott. Visszament a fiúhoz.

– Te rekordra törsz! Valamilyen rekordot akarsz felállítani! – Beleszippanzott a levegőbe. – Ez a szag!

Nehéz, fullasztó csokoládészag. Meg bútorszag. A kettőnek valami olyan keveréke!

A fiú körül összegyűrt ezüstpapír, bús, elkenődött csokoládéfoltok. Ő meg csak ült előregörbedve, bezárva ebbe a szagba.

A lány föléje hajolt. Úgy maradt föléje hajolva. És valami olyan döbbenet az arcán.

– Ez már az asztalnál tart! – Elcsuklott. – Majd alig hallhatóan. – Ez már az asztalt eszi!

Az a mozdulat, ahogy a fiú letört egy darabot az asztal lapjából. Nem is mohón. Ő, dehogy! Nincs ebben semmi mohóság. Inkább csak úgy eltűnődve.

A lány az asztalnál ült a fiú mellett. Mintha már nagyon régen ott ülne. Álmatag mozdulattal letört egy darabot az asztalból. Lehunyta a szemét. Fejét hátravette. Csöndesen eszegetett. Hirtelen felnevetett. De olyan furcsán, szinte hangtalanul.

– Mit nem adnék egy fiókos szekrényért!

A fiú rábólintott.

– És annak is a legfelső fiókjáért!

– És annak is a gombjáért!

Ették, eszegették az asztalt. Meghitten, csöndes boldogságban.

(SZOBÁBAN)

Mintha többen lennének a szobában. Férfiak és nők csoportokba verődve. Megálltak egy-egy bútornál. Halkan beszélgettek. Összehajoltak, sustorogtak. Közben, szinte úgy mellékesen kihúztak egy fiókot, kinyitották a szekrény ajtaját, megkopogtatták az asztal lapját, ráverték egy szék vállára.

A férfi az ajtóban hátul összekulcsolt kézzel. Odamegyek hozzájuk, kivágom ezt az egész társaságot! Most felém fordulnak. Vihognak. Miért vihognak? Kihajítom őket!

Nem mozdult.

Azok meg elfordultak tőle. Tovább sétáltak a bútorok között. Eltűntek. Felszívódtak. Az ablak nyitva. A felhős ég éles, sárgás zöld fénye. Talán ebből a fényből ereszkedtek le és ebben tűntek el.

Elfordult az ablaktól. Oly lassan, mintha már alig tudná megmozdítani a fejét.

A felesége kedves, kissé gyerekes arca, halvány mosollyal.

Egy összes férfi kinyitotta a szekrény üvegajtaját. Kivett egy fényképet.

– Hát azért ezeket már ki lehetett volna rámolni! – Kire vár ez a feladat? Jánosra?

– Ugyan, apu!

És csak úgy nézték, mosolyogva.

A felesége hozzálépett. Megfogta a karját.

– Neked akkor nem kell itt lenned.

Akkor! Azon a napon! Amikor majd fölpackolják őket! A székeket, a szekrényeket, az asztalt... Hát persze! Miért is kéne itt lennem!

– Te, Zsuzsi! – Az ősz férfi a nagy komódnál. Fölmérte, mint egy ellenfelet. Hatalmas test, nevetségesen kurta lábakon. Ettől valahogy olyan mélabús és kissé ingerült.

Zsuzsi apja a komód sötétbarna lapja fölé hajolt. Mintha fürödni készülne. Bele akarná vetni magát a tóba.

– Mi az, apu?

– Ezt nem tudják kivinni. Ezt így nem tudják kivinni.

Keze rácsúszott a komód lapjára. Egy kicsit megmártotta magát abban a tóban. De közben csak azt a fafaragásos, ciradás építményt nézte a komód tetején. Egy angyal emelkedett fel. Barna angyal, barna szárnyakkal, barna trombitát fújt. Valaha talán mosolyoghatott. De már régen lekopott róla a mosoly. Törött orrú angyal, néma trombitával.

– Ha lehetne innen emelni...

Feléje fordultak. Talán mégiscsak tud valamit a komód lapjáról. Ismeri a szerkezetét.

– Nem hiszem, hogy János az ilyesmiben...

– Pedig biztos, hogy le lehet emelni! Csak éppen meg kéne találni azt a...

Zsuzsi apja kinyitotta a komód ajtaját. Hátrafordult. Ravaszskásan elmosolyodott, mint aki már sejt valamit.

Bebújt. Egyszerűen eltűnt a komódban.

Zsuzsi meg, mintha utána akarna menni. És aztán talán majd János.

Mély recsenés onnan bentről. Valaki, mintha nevetne, enyhén meglepődve. – Nahát, ezt álmodni se mertem volna! Hát így kell találkozunk? Most már csak bújjon beljebb, öregem!

Ez apa! A nagy komód régi lakója. Tulajdonképpen már régen előjöhett volna, dehát semmi kedve az ilyesmihez. Most is ezt magyarázza.

– Nem, én senkit se akarok zavarni! Ha János csak úgy lemondott rólam! Azért persze furcsa, hogy még a feleségét se mutatta be, az ön lányát. Higye el kérem, nincs bennem semmi sértődöttség. Ismerem én a fiamat. Nem tud ő már engem meglepni. Ne is beszéljünk róla. Megkínálhatom valamivel? Konyak? Egy pohár bor?

A komód vendége szerényen elhárítja.

– Nagyon kedves, de én nem élek vele!

– Nem él vele!

– Talán ha valami szörpöt...

– Na nem! Szörp az itt nincs, már ne is haragudjon. De azért egy szivarra rágyújthat. Vagy azzal se él?

Hohó, ezek még összekapnak! Lehet, hogy apa kívágja a vendégét? Mindenesetre váratlan vendég. Elfelejtette magát bejelenteni. Egyáltalán, mit akar itt?

Megmozdult a komód lapja, alig észrevehetően. Éppen csak egy kicsit oldalt csúszott. És megint egy kicsit.

Mi ez? Dulakodás? Egymásnak estek odabent? Hiszen tudjuk, ha apa valamivel többet ivott... És most talán a másikba is belediktált egy pohárával. Aki nem él ilyesmivel.

Csönd. A várakozás csöndje.

Zsuzsi bekopogott a komód ajtaján.

János leült egy székre. Majd mindjárt nyílik az ajtó. De azért lehet, hogy még várni kell egy kicsit. Kvaterkázna odabent. Beszélgetnek és

poharazgatnak. Hiszen apa azért nem olyan kötekedő. Tudja, mi a vendégbarátság. Talán ugratja egy kiscit a másikat, dehát azért... Együtt bújnak elő, kissé becsípve, egymás vállát veregetve.

– Parancsolj, öregem!

– Parancsolj!

A nagy komód felhasított koponyával a falnál.

A koponya fedele melléje támasztva.

(SZOBÁBAN)

Végignézte. Végig kellett, hogy nézze.

Ahogy a bútorok elhagyták a szobát. A kocsi már várta őket oda-lent. Az a hatalmas, szürke bérházszerű kocsi.

A székek indultak először. Párosával, egymás hátára kötözve. Láruk felemelkedett a levegőbe egy utolsó mozdulattal. A rekamié féloldalra dőlve. Mintha egy vendég még úgy lecsúszna róla. Húrokra csavart kötélén vonszolták ki a szekrényt. Tehetetlen, foglyul ejtett állat. Valahogy még most se értette ezt az egészet. A felszakított koponyájú nagy komód. Nyomában a kis komód. A vékonylábú szekreter szekrény.

Az asztal maradt utoljára. A terítőjétől, tányérjaitól, poharaitól megfosztott ebédlőasztal.

A férfi föléje hajolt. Vonások, rovátkák az asztal lapján. Egy-egy név. Vagy inkább csak úgy egymás mellé húzigált vonalak. Itt meg, mintha valaki gyorsírással írt volna. Kusza, szaggatott sorok.

Egyszerre csak előtte a társaság. Ahogy ott ülnek egymás mellett. A fejek összehajolnak. Egy száj nevetésre nyílik. Hangtalan nevetésre. Szakállas férfi fölemel egy poharat. Egy másik férfi keze rácsúszik egy nő kezére.

Jutka! Kertész Jutka! Lassan felém fordítja az arcát. De akkor az apja eltakarja. Az apja előredől. Úgy dől előre, hogy teljesen eltakarja.

Ki ez? Egy katona. Katonák nem ültek ennél az asztalnál.

Gráberné a hatodik emeletről. Soha se jött le hozzánk.

A kövér Somsics. Anyának udvarolt. Anyának csapta a szelet. És az a nő ott mellette, fehér kalapban...

Az asztal hirtelen felemelkedett a levegőbe. Elhagyta a szobát.

Most már csak az ablakból láthatta.

A kocsi a ház előtt, nyitott ajtajával. Tolonckocsi. Az összekötözött székek már odabent. A komódok. Most tuszkolják be a nagy szekrényt.

Megjelent az asztal. Letették a kocsi elé. Mintha várná, hogy terítőt dobjanak rá. Tányérok, poharak. És aztán jöjjön a társaság!

Vagy engem vár? Én menjek le hozzá? Üljek be vele a rabszállítóba? Vele és a többiekkel? Azok is engem várnak? Most már csak én hiány-zom? Egyedül én?

Egy pillanat és az asztal eltűnt. A kocsi ajtaja csukódott. Visszafor-dult a szoba felé. Az üres szoba felé.

Maradt a padló. A bútorok világosbarna lábnyoma.

A szürke por. A szürke por halottszürke tajtékja.

Versenylónak születni

*Versenylónak születni – k é s z t é n y
Kit „kész tény” elé állít születése
Rohanhat a „kész tény” nyomában
Versenylónak születni tehát irányos idő-zilálás
Előtte állok de utána futok
Versenylónak születni – remegés
Pfujjolás öröms ricsaj
Szegény k o k ó s
K O c k a c u k o r K O r b á c s
Versenylónak születni – ámulat
Jászol felett tükörbe nézel
Versenylónak születni – irigy muraközik
Törpe zsokék kecsegtető zab
Versenylónak születni – f o g a d á s
T á r g y á v á l e n n i s félretenni
Magadnak öreg napokra
Egy-két harmatosabb nyihogást
Versenylónak születni – aggódva
Bámulni csikókat célt tribűnt
És végül –
A gyepet.*

A pótlás, tömítés geometriája

*Voltak kis gödrök, vágatok, lukak
S nem hagyták betömni magukat
Hiába voltál FÖLKENT, („minden hájjal!”)
Ha tán Szabályos Geometriával
Közeledtél hozzájuk: rádvall.*

*Nyim-nyám nyílások, pipaszár rések
Nyafogó úr, szeszélyes repedések
Te meg kockával, téglalappal
Kúppal, gömbbel vagy tojásdaddal –
S nem tömíthetted ily alakokkal.*

*Hozhattál éket, sokszögűt, rudat,
Nem hagyták betömni magukat
Mint szajha, ki fű v e l - f á v a l lefekszik
S néked – ígérhetsz fű t - f á t napestig –
Nem engedi, végig verekszik.*

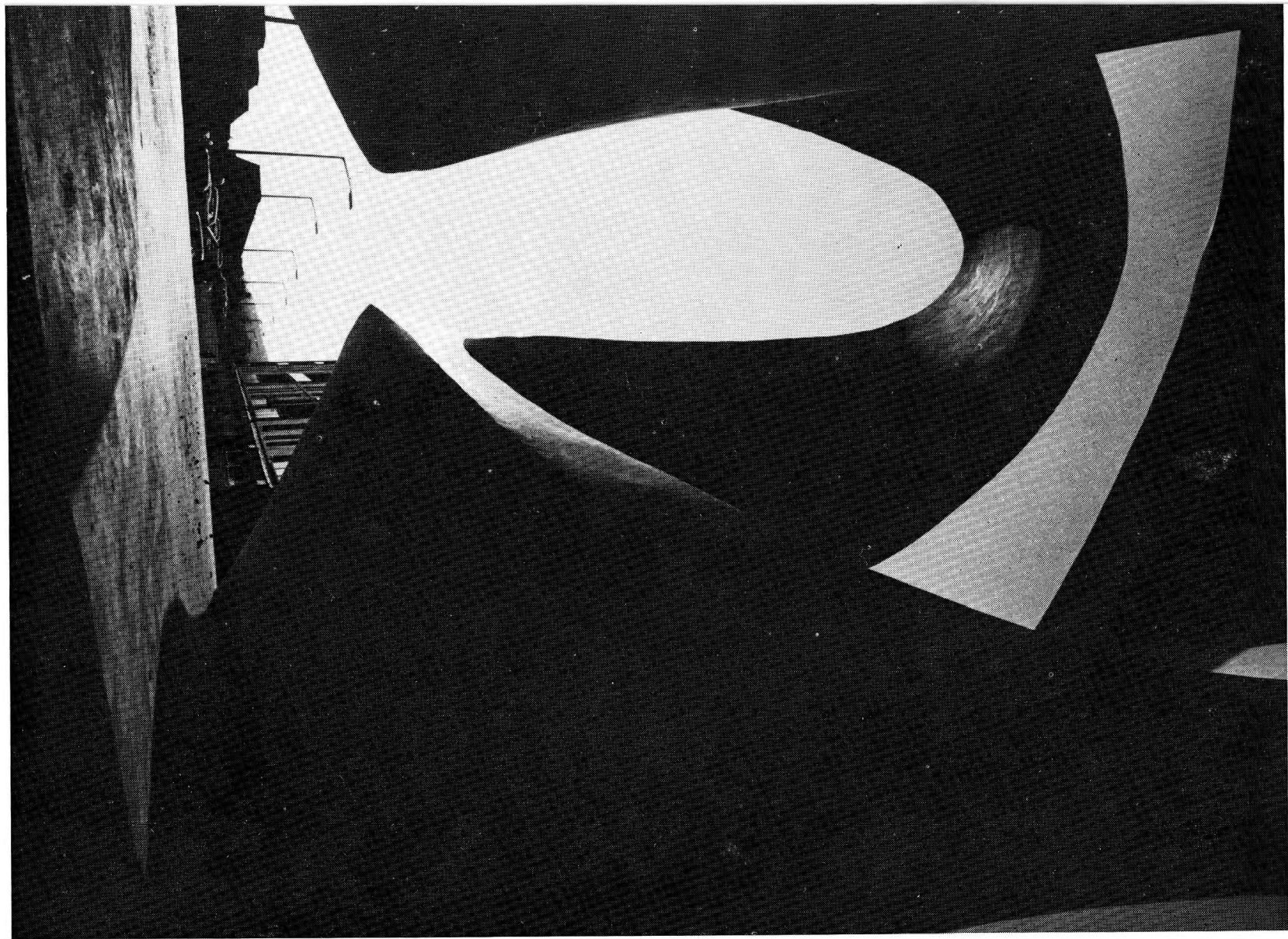
*Két test közé nem fér szabályos
Közeledj a halmaz-világhoz
Minden hiány a m a g á é t kéri
S a j á t tömítését reméli
Nem segít rajta semmi égi.*

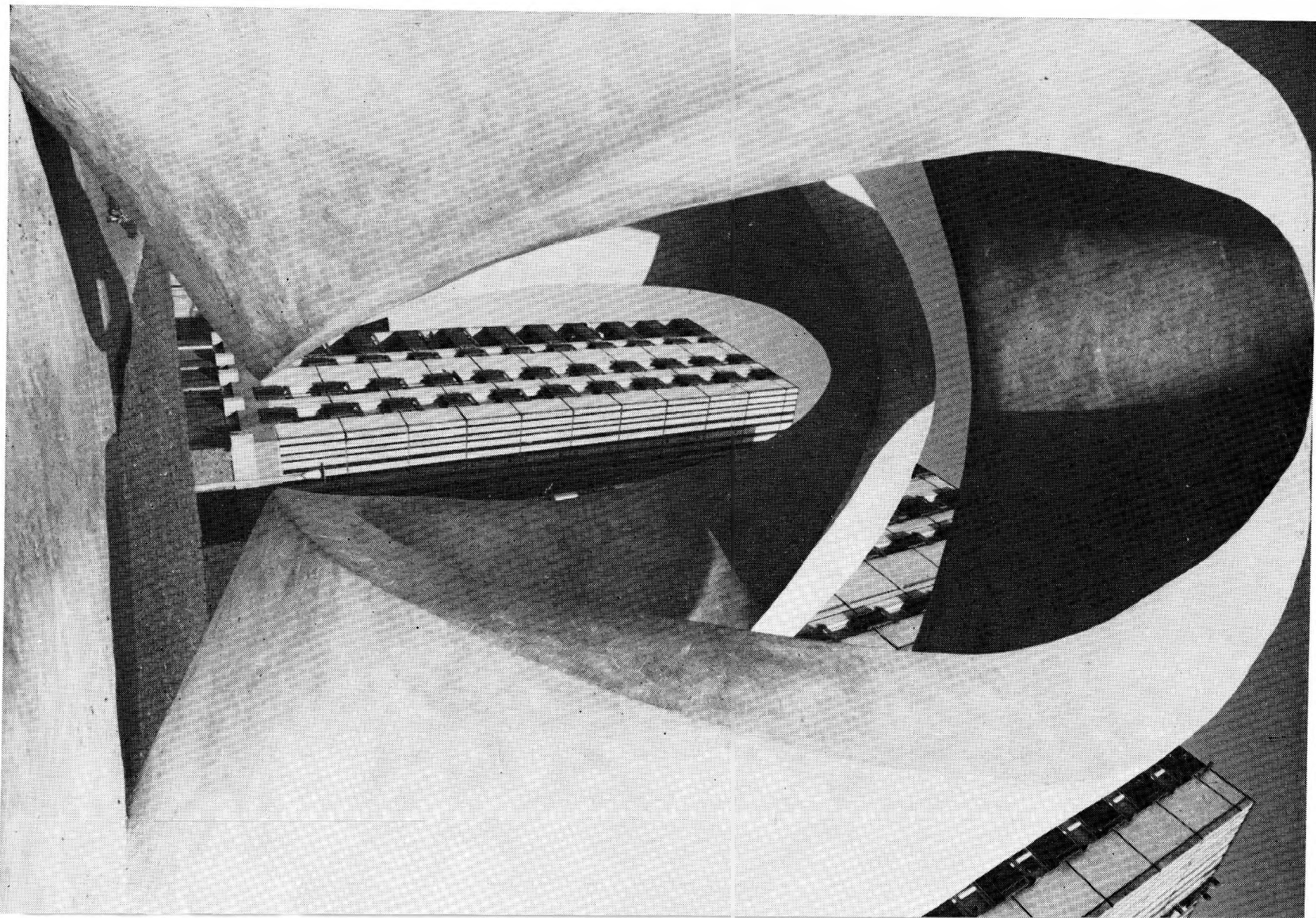
*Nézd, fiacskám, itt a kakastej
Szomjas vagyok, nekem víz – friss kell
A pótlás szomszédod vagy részed
Megválogatni hát merészeld
Orcádra üssön – sose vëssz el.*

*Minden résednek az a jussa
Pótlása üssön hiátusra
Alaktalan (?) hiányod ágya
A képlékenyt folyékonyt vágyja
Nehogy Prokrusztész bűne bántsa.*

*Thészeusz itt már úgy is győzhet
Hogy gumiember: nyúlik s töpped
A pénzt ne „más fejével” vessék
Markod gödrébe, de rá – s ez kitessék –
Hiányod orcáját veressék.*

Utolsó napom a régi házban

*Anyácskám sem volt még harminc éves.
A ligetben óriás ácsolat.
Sikoly tekeredik rá a fákra.
Borzongat. S nevető semmivé lesz.*

*Puha madárkaratyból jön ismét,
cikáz a késhang. Kiszalad vérem.
Krétafehéren nézem anyámat:
lengve lép, mintha elszállna innét.*

*A pengehang már elolvadt, cseppen.
Cilinderbensőben selyemsötét.
Fák alatt gomolyag-moraj gurul.
Pihéjét jó lenne zsebre tennem.*

*Hóesés-némán hómancsú cicák
– szólnék anyámnak, de nem tekint felém –
embernagy egeret kergetnek ott!
Rámhuppan egy benti lámpavilág.*

*Előbb egy sátorhasíték lángol:
most bújik gallérba bent a bohóc.
Spárgát gyakorol a balerina.
Kakadúkiűrt fúj rám a homályból.*

*Dühödt pulyka lila lebernyege,
föltuvalkodott pirosság vakít:
nádpálcával vernek bent kistiút!
Ez a liget gonosszal van tele.*

*Menjünk, sirok, s anyám, jó Aranka:
„Szent Isten, merő láz ez a gyerek.”
Keskeny keze priznitz-hűsen simul.
Szarvak kúsznak a fehér falakra.*

*Fogam vacog. Még egy sikoly kidob
fojtogató pányvát a fák alól.
S mint mikor zsúfolt tribün leszakad,
szilánkká hasad morajló titok.*

*Árnyékördög veri rám az ágat.
Haldoklik öregember és suttog.
Nyögve villamoslépcsőig követ.
(Télen temettük el nagyapámat.)*

*Otthon az oroszlánfejes divány.
Zöld üvegpohár, rajta látkép.
Aranka, ki nincs még harminc éves.
S Iboly néni: álorcásan, ríván.*

*S a verandakönyöklőn nagymama.
Hamuősz hajba takarózva áll.
De hol kis néném, Szvincsák Ilona?
Máskor érzem, ha nincs is itt maga.*

*Máskor a ház énekében ázik.
A falak fölolvadnak, pezsegek.
Még csak a hidon kopog a cipő,
de itt már énekel, hogy hiányzik.*

*Konyhában láda – félig már tele.
Omamánk szekrénye már kiürült.
Este fuvarosok hangját hallom,
és könnyben úszik anyácskám szeme.*

*„Az a sikoly”, mondja, „nevetés volt.
Ha sok ember nevet: félelmetes.
A láztól képzelődöttél.” Már ekkor
szeme nem szem: titokzatos rés volt.*

*Keserű füst kigyózott és rőzse-
pattogással égtek lovak, kutyák.
Ölébe akartam bújni! S dőltem
betonélre, lucskos utcakőre.*

*Beletértem volna gyűszűjébe!
Csak ne lássam, ami szeméből néz.
Másnap kiköltöztünk a házból.
Szemében már leégett az egész.*

Városarc

4.

A város vezetőit nem érte készületlenül az új szellem. Főleg a lakosság tettekrekész várakozása. Anyagi eszközök hiányában először csak a lakosság közösségi érdekeit és képzeletét igyekeztek felébreszteni. A népfőnt és az egyetem vitafórumainak segítségével a várost szerető polgárokat bevonták a városfejlesztés gondjaiba. Tanácsot, véleményt kértek tőlük.

Képzeletben nem volt hiány. A szenvedélyes szárnyalásnak szinte nem lehetett határt szabni. Egymással homlokegyenest ellentétek csaptak össze.

– Veszprémet előbb el kell törölni a föld színéről, hogy az újat föl lehessen építeni!

– Minden épületet meg kell tartani! Minden épület kincset ér!

– Veszprém a vegyipar szellemi bázisa! Az egyetem, a kutató intézetek! Ezekre kell építeni!

– Lassan az egyetemmel! Még forró a kása!

– A 8-as út íveljen át a város felett!

– Kerülje ki a várost nagy ívben!

– Ha messze elkerüli a várost, úgy járunk ezzel is, mint a vasúttal: előbb-utóbb elsorvad Veszprém!

– Védjük meg Veszprém értékeit, de ne csináljunk belőle rezervátumot!

– Miért ne legyen ez magyar Weimár?

– Miért ne legyen inkább egy ötven-hatvanezer lakosú irányító város?

Az ország légköre konstruktív volt. Javultak a gazdasági körülmények. Első helyen állt a megyeszékhelyek fejlesztése.

Veszprém fejlesztését azonban nemcsak megyeszékhely-helyzete indokolta és sürgette. Már azokban az években nyilvánvalónak látszott, hogy a jövőben más lesz a viszonyunk a nyugati országokkal, mint az ötvenes évek elején. A megyei és a városi vezetés arra törekedett, hogy Veszprém minél gyorsabb ütemben a dunántúli iparvidék tudományos és kulturális központjává fejlődjék. Az akkori tervekből világosan kitűnik, hogy a várost területileg két irányban akarták fejleszteni: a jutasi állomás, illetve a Dózsavároson át a Bakony Művek felé. A lendületnek és a képzeletnek azonban gátat szabott az anyagi eszközök hiánya.

Bizonyításul néhány fontosabb tétel Veszprém 1959. évi fejlesztési teréből:

Útíptés, útburkolat kilenc utcában: 2 millió forint

Húsz utcában nyolcvanegy épület tatarozása: 3 millió forint

Parkosítás, fásítás: 284 ezer forint

Kutak, csőhálózat, szivattyú: 60 ezer forint

Lenin-szobor a Puskin téren és a Tanácsköztársaság emlékműve az

SZMT székháza előtt: 350 ezer forint

Növény- és vadaspark, akvárium és rovarház: 120 ezer forint
Vidámpark létesítése a Betekints-völgyben. Óriáskerék, felnőtt és gyermek körhinta, csónakos hinta, kerékpár-állvány, céllövölde, horgászó: 70 ezer forint

Két szökőkút

Három új autóbuszváró és egy új autóbusz

A közvilágítás korszerűsítése

A hangoshíradó-hálózat fejlesztése kilenc hangszóróval

Órák felállítása

Száz parki pad felállítása...

Egy évtizeddel később már nevetséges városfejlesztési tételek, de abban az időben a kibontakozással együtt valamiféle folyamatosságot is jelentettek. Az anyagi eszközök hiánya ellenére ébren kellett tartani – esetleg fokozni – a lakosság közösségi érdeklődését, a városfejlesztés témáiban tanúsított kedvét. A hatvanas években a politikai munka legfontosabb vonása az élet, a munka és a tervek kollektivizálása volt. A helyi politika okult az előzményekből. Nem kitalálta, hanem felkarolta a lakosság ötleteit, és helyesen úgy gondolták: minél több közösségi munkát kell szervezni Veszprémben. A város vezetői igyekeztek a lakosság kedvében járni, néhány elképzelésről azonban a későbbi évek folyamán kiderült, hogy elhamarkodott volt, helyettük a nagy társadalmi ügybuzgalmat és munkaerőt hasznosabb lett volna valóságosabb igény kielégítésére fordítani.

Az ötvenes évek végén a Fejes-völgyben pusztulás fenyegette a fenyegetést. Vitték, lopták. Javaslat született, hogy a lakosság összefogásával építsenek oda állatkertet és vidámparkot. A város vezetői a mozgalom élére álltak, Veszprém munkaképes lakossága összefogott. Közügy lett, olyannyira, hogy még néhány fiatal pap is megjelent cementezni, vizet hordani, bár a veszprémi papság inkább azzal lendített az ügyön, hogy a tudtával és hallgatólagos beleegyezésével haladt a munka. Az állatkert és a vidámpark a szó legszorosabb értelemben Veszprém tömegmozgalma lett. A lakosság mozgósítása tökéletesen sikerült, de a város vezetői nem számoltak azzal, hogy Veszprémnek mire lett volna égetőbb szüksége? Óriáskerékre és kisvasútra, vagy esetleg uszodára? Veszprém még a hetvenes évek végén is az egyetlen megyeszékhely az országban, ahol nincs uszoda, és nem csoda, hogy nosztalgiával gondolnak a testvér Halle megyére, ahol egyetlen év alatt tizenhét uszodát építettek. A város vezetése távlatban gondolkodott: Veszprém „uszodája” majd a Balaton fűzfői–almádi szakasza lesz, a közlekedés azonban a mai napig nem hozta még ennyire közel a Balatont a városhoz. Sokan állítják: ha az állatkert és a vidámpark helyett uszodát építenek társadalmi munkában, az lett volna Veszprémben az igazi tömegmozgalom, és az lett volna igazi nyereség a városnak.

Az állatkert és a vidámpark milliókba került. A veszprémi állatkert húsz év alatt területileg tízszeresére, állatállománya huszonötszörösére fejlődött.

A vidámpark megszűnt.

Herend, Tapolca, Almádi, Csopak, Várpalota felől érkezve az autóst „ZOO” feliratú táblák csalogatják Veszprém látványosságához. Sokan azt mondják, hogy Európa legszebb fekvésű állatkertje, ahol az alaszkai farkasnak és a párás meleghez szokott tapírnak egyformán ideális klímát és

életkörülményeket teremtettek. Bizonyára. De némi ellenszenvvel olvasom a riporter lelkesült sorait: „... valutatermelő gazdaságnak is nevezhetjük.”

Veszprém a hatvanas években természetesen nem az állatkertről és a vidámparkról nevezetes. Az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején megkezdődött a város gondolkodásmódjának sokoldalú átalakítása is. Önálló színházak létesítettek. Új szellemet sugárzó szobrok jelentek meg a város közterein. Batsányiról, Kisfaludyról, Egry Józsefről elnevezett művészeti díjakat alapítottak.

Márton István, Ybl-díjas tervező pedig megbízást kapott Veszprém új városközpontjának megtervezésére.

Abban az időben gyakran elhangzott Veszprémben a kérdés:

– Miért nem a veszprémi tervezőket bízták meg?

Akikre ez tartozott, úgy ítélték meg, hogy bár tehetséges tervezők vannak Veszprémben, de ha őket bízzák meg, fennáll a provinciális veszély.

– Nem is álltak elő olyan tanulmánnyal... Nem volt képzelet...

Koncepció. Anyagi eszközök. József. Szakértelem.

Mindezekre várt Veszprém, évtizedek óta. A város ugrásszerű fejlődés előtt állt, a hatvanas évek közepére mégis lehűlt a közélet légköre. Hűvösebb lett, új bizalmatlanság kezdett kialakulni. A város akkori vezetői nem tartottak komoly igényt a város közvéleményére, mint a konszolidáció éveiben. A kezdeményezések ismét felülről indultak, a helyi vezetés már nem törekedett a lakossággal való kollektív viszony folytatására. A választások, tanácsulések, tanácsstagi beszámolók ugyan nem jelezték ezt a szeizmográf pontosságával, de a bizalom megingott. Híre ment, hogy a megyeszékhely fejlesztésére kapott összegből kapacitáshiány miatt kölcsönadtak Ajkának tízmillió forintot. A város lakossága néhány év alatt tízezerrel gyarapodott. A lakás- és létesítményhiány mind nyomasztóbb lett. A város vezetése nagyjából megtartotta a bevált demokratikus vitafórumokat, de ezeknek már csak formális szerep jutott. A nyílt eszmecserek elmaradtak.

1971. február 12-én – a városi tanácsülés jegyzőkönyve szerint – Veszprém az addigi 232 millió helyett már 410 millió forinttal gazdálkodott. A cserháti városrészben építési tilalmat rendeltek el, csak a városrendezési tervvel nem ütköző karbantartásokat és felújításokat engedélyezték. A fejlesztési terv középpontjában a lakásépítés állt. Az összes beruházás hetven százaléka. Veszprém végre megyeszékhelyhez és elmaradottságának felszámolásához méltóan részesedett a fejlesztési összegekből. A megye fejlesztési alapjából Veszprém 42 százalékot kapott. Az 5 ezer 600 állami lakásból 3 ezer 600 a megyeszékhelynek jutott, továbbá ezer OTP-lakás feltétele is.

A tanácsülésen felszólalt Pap János, a megyei pártbizottság első titkára.

– Meg kell győzni a lakosságot arról – mondta –, hogy ami most Veszprémben történik, az mind azért van, mert új várost akarunk építeni a régi helyett. Városépítő munkánkhoz feltétlenül szükségünk van a lakosság megértésére és támogatására...

A tanácsstagok fellelkesültek.

– A negyedik öt éves terv feladatait csodálatosnak tartom – szólalt fel többek között dr. Imreh Zoltán. – Veszprém város eddigi történetében egyedülálló! Kifogásom azonban, hogy a város lélekszámának növekedésével párhuzamosan nem fordítanak elegendő pénzt az egészségügyi beruházá-

sokra!... Egy orvosi körzetre hány fő egészségügyi ellátását írja elő az országos norma?

Nem volt ilyen norma. Az orvosi körzeteket az odatartozó lakosság-számnak és a körzeti adottságoknak megfelelően kellett kidolgozni.

Dr. Imreh Zoltán szóvá tette a dózsavárosi új rendelőközpont építését, a centrális anya- és nővédelmi szakrendelés megszervezését, s azt, hogy a Felszabadulás úti telep lakóinak – ahol húszezer ember él majd – ellátásához legalább négy körzeti és két gyermekorvosra volna szükség.

Szabó Lászlónétól, a városi pártbizottság akkori első titkárától kapott választ.

– Veszprém életében soha ilyen hatalmas és szép terv nem volt!... Éppen ezért nem lehetünk elégedetlenek! Még az egészségügy területén sem! Kétségtelenül fennállnak a felszólaló elvtársak által elmondott problémák, azonban már történtek intézkedések azok megszüntetésére!

Izgalomban, forrásban élt a város. A felidézett tanácsülés után négy hónappal, 1971. június 11-én a következő tanácsülés már jóváhagyta Veszprém 1971–1975-re szóló középtávú tervét.

Feszített idők elé nézett a város. Az egymilliárd 360 milliós tervhez 214 millió forint hiányzott. A fedezethiányt átvett pénzeszközökkel, telkek értékesítésével, előző évi pénzmaradványok átcsoportosításával, és bankhitellel akarták megoldani. A középtávú terv legfontosabb célkitűzése a lakás- és iskolai tanteremépítés, az óvodai- és bölcsődei hely fejlesztése és a közművesítés volt.

Veszprém a hetvenes évek elején, a száz lakásra jutó 131 családdal a megye városai között az utolsó helyen állt. Természetesen a dunántúli megyeszékhelyek között is. A terv alapján – a négy évvel korábbi lélekszámot véve alapul – arra számítottak, hogy 1975-ben száz lakásra már csak 109 család jut.

Hasonlóan mostoha viszonyok uralkodtak az iskolákban. Veszprém 102 általános iskolai tantermében négyezer diák tanult. Ráadásul huszonhat tanterem korábban előadónak, úttörőszobának, öltözőnek, ebédlőnek épült. A tanácsülés úgy határozott, hogy a szükségtantermeket meg kell szüntetni, és további újakat építenek. Ám ezzel a döntéssel is csak minőségi javulásra számíthattak, mert az ötéves tervidőszak végére az általános iskolai tanulók létszáma várhatóan ötezerre emelkedik, így egy tanteremre két tanulóval több jut, mint a tanácsülés idején.

Súlyosbította a gondokat a megyei építőipar helyzete. A háromezer-hatszáz lakás építésének döntő többségét a Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat vállalta – vitázva ugyan a lakások átadási ütemében, az építkezések helyszínében és a technológiában –, de egyáltalán nem jutott termelőképeség a város tisztasági fürdőjének, a fedett uszodának, a tornacsarnoknak, az ötszázötven személyes kollégiumnak, a tizenkét iskolai tanteremnek és a hét műhelytermes szakközépiskolának a felépítésére. A dinamikus, ám sok tekintetben megoldhatatlannak látszó helyzetben nyilvánvaló volt, hogy olyan terveket kell készíteni, melyek jól alkalmazkodnak a vállalatok termelőképességéhez, az építőipari vállalatokat pedig segíteni kell a műszaki fejlesztésben, s nem utolsósorban a magas- és mélyépítésben új vállalatokat kell behozni Veszprémbe.

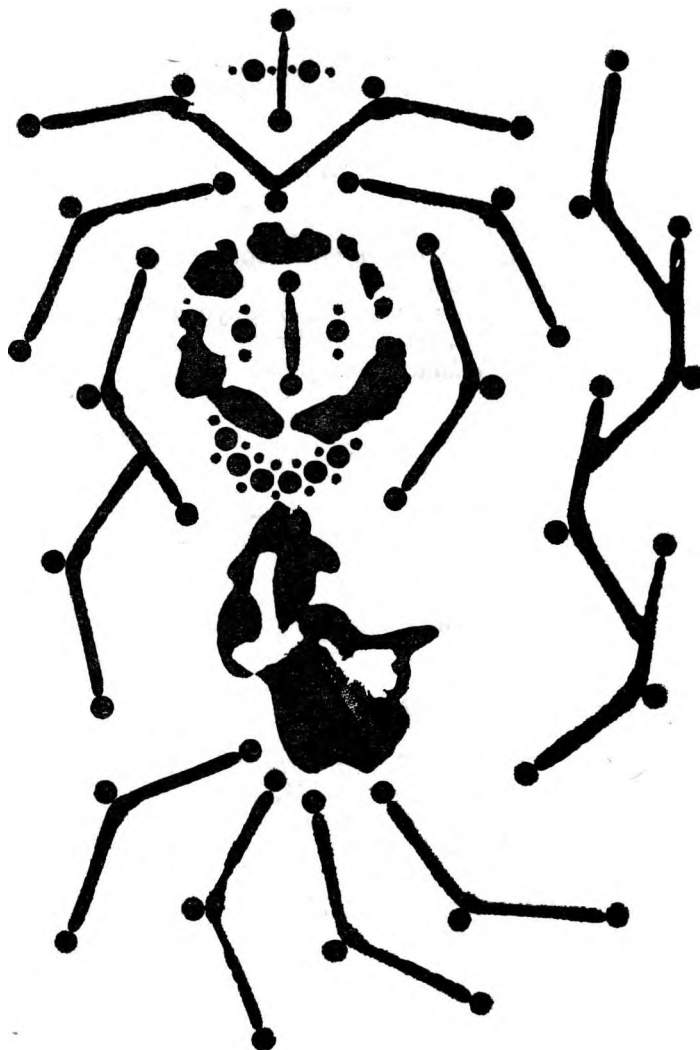
Dr. Bodogán János, a város akkori tanácselnöke nem túl jó hangulatban szólalt fel.

– A terv nem tud minden igényt kielégíteni. Ezt mindenki vegye tu-

domásul! De amit kielégíthetünk, azért mindent meg kell tenni! A megvalósítás, nem pedig a felelősség áthárításának a lehetőségeit kell keresni! A lakásépítési tervek megvalósítása mellett nagy gondot fordítunk a gyermekintézmények építésére, az úthálózat fejlesztésére és a közműellátásra. Akik nem látják be ezen feladatok megvalósításának fontosságát és mulasztásokat követnek el, azokat sajnos, félre kell állítani!... Nagyon helytelen volt például a Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat helyzetét monopolizálni! Igenis, be kell hozni a városba idegen kivitelezőket is!...

Határozott, magabiztos szavak. A tanácsülés az előterjesztéssel kapcsolatos határozatokat ötvenhét szavazattal elfogadta. Ellenszavazat nem volt.

(Folytatjuk)

ARATÓ KÁROLY

Hat bagatell

KÖRBENÉZŐ

*Bomló legendaszirtek,
foszló mesevidékek
után láthatártöredékek!*

*Fecskefrakkos napok
althangú tájon
tapasztalások huzalain
kottázzák komolyságom.*

VIADAL

*Amit napi veszélyek ellenem,
ellenük ugyanúgy szegezem:
kopjás lovagi torna!
Míg én magamat megnyergelve,
ők szügyig páncélzott
nyihahákon lovagolva.*

NEM UGYANAZ

*Mosolyogva az igazért –
micsoda fürge a toll!*

*Az igazságért mosolygósan –
mennyire lassul a toll!*

NINCS MESE

*Halló Grimm-testvérek elő elő
A képernyőn Chiléből
puskacső valahonnan
Falhoz állított fogat mosó mackó
Összerogy a mese
Hever a fogkefe*

TÁGRA NYÍLT SZEMMEL

*Betelé, akár kifelé!
kifelé, ahogy betelé!
Tágra nyílt szemmel figyelek:
ki, mikor, miképpen
veszthet el engem,
téged, őt odakint?*

*De látlak téged!
De látom őt!
És hasonmásomat
a pokolban: bennem!*

KÉRDÉSEK

*Falazni udvariasért – minek?
Forrót hideggel hűteni – miért?*

*Hideget forrónak hitetni – hogyan?
Bókolni langymosolynak – meddig?*

*Minek? Miért? Hogyan? És: meddig?
Míg érdekek egymást nem metszik!*

*Míg Emberke föl nem kajabál,
mert végül mindig Ő,
aki metszéspontjukban áll.*

MAKAY IDA

Három portré

I.

Nem tudom elhinni, hogy valaha fiatal volt, pedig láttam egy fényképet húszéves korából. Nem tudom azonosítani. Szenvedélye: a munka. Anyja, élettársa, zsarnoka, gyermeke. Reménytelen szürke hajnalokon, sötét alkonyatokon összeöltögetett egy 40 000 Ft-os házat. Ő, aki nem ismerte a test, a vágy, az érzékek hiúságát, egy mindennél nagyobb hiúság stigmáját viseli: Ha meghal, mindent rendben találjanak a lakásában, padlásán, kertjében. Vallásos, de nem fenntartás nélkül: gyanakodik, hátha mégsem azo-

nos minden-pap Krisztus helytartójával. Van benne valami furcsa nemiségen-inneni szexualitás, kíváncsi: milyen a férfi, akit nem ismert soha. Akkor. Abban a pillanatban. Egy szerelme van: a faliórák. Éjszakánként velük beszélget. De erről sem tud.

II.

A kikezdhetetlen, mozdíthatatlan szüzesség. Megöregedett infantilizmus. Szenvedély nélkül szereti Istent. Az anyja temetésén nem sírt. Halálosan komolyan hisz a túlvilági találkozásban. Naponta áldozik. Csak rohadt gyümölcsöt, csak penészes lekvárt eszik, az épet sajnálja, elteszi. A céltalan tárgyak Vesta szüze. Aki minden vad gyönyörűséget, minden lüktető kint ismerek, minden színét a létnek a pasztellről a legmélyebb tűzüig, néha-néha irigylem őt. Soha nem ismerte a gyönyört. Nem ismerte a sóvárgást sem, utána. Egy század eleji házban, félelmetes gyönyörű házban él. Nem, inkább csak létezik. Ha mondanám, tágranyitott szemmel, értetlen nézne. Nincs vágya. Boldog.

III.

Élt 91 évet. Nem tudta, hogy élt. A mézeskalács-sütések, vásárnapi ebédek, havi vásárok jelölték ki a mezsgyét, szabták meg a határt. Nem volt életében strandon. Nem látott belülről kávéházat. Nem hagyta el a várost. Sütött, főzött, mosogatott. Előtte az óra. Pontos volt, fegyelmezett, megvesztegethetetlen. Nem olvasott soha verseket. Mást sem. A fagylaltot szerette. Mindig csak 50 filléres tölcserrel vett magának. Kiszolgálta szótlán alázattal (néha ugyan lázadozva) lányát, vejét, unokáit, a vendégeket és a kutyát is. Mi volt számára a tavasz? Ablaktisztítás. Húsvéti kalácssütés. A nyár? Befőzés, tüzelővétel. Nem siratta az öszöket. Kacsasült vöröskáposztával, mindszei gyertyagyújtás. Fűtésszezon. A tél? Karácsonyi nagytakarítás, hólapátolás. A vasárnap: nagymise. Később: délután utak a halott ura sírjához, 3 szál virággal. Egyszer kérdeztem a szerelemről. Pergamenarcán pir derengett át: „Jó ember volt az uram. Szerette a családot.” A szerelem? Az csak az olyan filmekben van. A konyha szentje volt. Egy áprilisi napon halt meg. Nagyhétfőn, térszertanapon. Pontosan déli tizenkettőt mutatott az óra a konyhában.

TÁRSADALMI CSAPDÁK

1. A társadalmi csapdák fogalma

Az elmúlt másfél-két évtizedben a játék- és döntéselmélet, illetve a konfliktuskutatás egy, a társadalomtudományok egésze számára fontos jelenséget írt le. A hatvanas évek végén „társadalmi dilemmaként”, a legutóbbi három-négy évben már egyre gyakrabban „társadalmi csapdaként” hivatkoznak rá. E két terminus azonban nem teljesen fedi egymást: az említett jelenség két vetületét, illetve pontosabban két egymást követő időbeli fázisát jelölik. A *társadalmi dilemma* — első megközelítésben — olyan döntés —, illetve konfliktushelyzetként írható le, amelyben a szemben álló felek, ha mindannyian önértékük optimális érvényesítésére törekszenek, végül is külön-külön is és együttesen is rosszabbul járnak, mintha érdekeiket egyeztetették volna. A *társadalmi csapda* viszont olyan hibás, a társadalom ellenőrzése alól már kicsúszott automatizmus, amely egy adott társadalmi dilemma rossz, szűken önértékű, a közvetlen haszonszerzésre összpontosító megoldásának következtében alakult ki, s amely a döntést hozók szándékával ellentétes eredményre vezet: ahelyett, hogy a megszerezni kívánt javakhoz hozzájuttatná őket, megfosztja őket e javaktól, vagy legalábbis megnehezíti vagy lehetetlenné teszi számukra e javak megszerzését.

Ez a definíció azonban még meglehetősen laza és pontatlan; további kifejtésre szorul.

A társadalmi dilemmák (s a belőlük gyakran kifejlődő társadalmi csapdák) olyan helyzetekben alakulnak ki, amelyeket a játékelmélet a nem-zéró-összegű (változó összegű) játszmák kategóriájában elemez. A zéró-összegű (állandó összegű) játszmákban, mint ismeretes, az egyik fél csak a másik rovására nyerhet. Ha nyer mondjuk 5 értékegységet, akkor a másik szükségszerűen veszít 5 értékegységet (vagyis kettejük nyereségének, illetve veszteségének összege mindig zéró). A társadalmi gyakorlatban azonban legalább ilyen gyakori az a döntés- illetve konfliktushelyzet, amelyben a két fél nemcsak egymástól, hanem egymással együttműködve valamilyen külső forrásból is nyerhet. Ezt a nem-zéró-összegű játszmatípust leggyakrabban az úgynevezett „fogoly dilemmájával” szokták a szakemberek modellálni. Közismert lévén, elég, ha mindössze néhány szóval vázolom itt e dilemmát.

Adva van két ember, akiket bankrablással gyanúsítanak és letartóztatnak. Elítélésükhöz azonban nincs elegendő tárgyi bizonyíték; szükség van legalább egyikük beismerő vallomására. Hogy ezt kicsikarja, a vizsgálóbíró külön-külön hivatja magához őket s mindkettőnek a következőket mondja:

- 1/a Ha te bevallod a bankrablást, társad viszont tagad, akkor téged *szabadonbocsátlak*, őrá pedig *10 év* börtönbüntetést szabok ki.
- 1/b Ha ő tesz vallomást, és te tagadsz, akkor őt *bocsátom szabadon*, s te kapsz *10 évet*.
- 2 Ha mindketten vallomást tesztek, akkor *5—5 évet* kaptok.
- 3 Ha egyikőtök se vall, akkor a bankrablást megússzátok, de azért *1—1 évet* rátok szólok valamilyen más apróbb ügyből kifolyólag.

Mi a teendő ebben az esetben, ha a lehető legkisebb büntetéssel vagy akár büntetlenül akar kimászni a pácból az ember? A zéró-összegű játszmákra kidolgozott optimális stratégia szerint, amely egy a saját érdekeit maximálisan érvényesíteni akaró racionálisan gondolkodó ellenféllel szemben a lehetséges legnagyobb

hasznát biztosítja az embernek, *be kell vallania a tettet*, mert *így van* esélye az adott játszmán belül lehetséges legnagyobb haszonra, illetve legkisebb kárra, függetlenül attól, hogy ellenfele hogy dönt. (A játékelmélet ezt úgy fogalmazza meg, hogy az ilyen játszmában *domináns stratégiája* van az embernek; olyan stratégiája, amely minden más döntésnél jobb, minden más döntést „dominál”). Így ugyanis, *függetlenül attól*, hogy a másik vallomást tesz-e vagy sem, maximum 5 évre ítélik el, sőt amennyiben a másik nem vall, rögtön szabadon engedik. Ha viszont nem vall, akkor legalább egy évet kap, de valószínűleg 10-et (mert a másik valószínűleg vallani fog, hiszen neki is a vallomástevés a domináns stratégiája). A következő matrix-szal szokták e játszmán belül a különböző döntések eredményét ábrázolni (a rekeszekben levő számok közül az első mindig az első gyanúsított, a második a második gyanúsított „hasznát”, itt negatív hasznát, vagyis a letöltendő börtönbüntetés hosszát jelzik):

		2. gyanúsított			
		Vall		Nem vall	
1. gyanúsított	Vall	10,	0	1,	1
	nem vall	5,	5	0,	10

Ha tehát mindkét fél arra törekszik, hogy bebiztosítsa magát a legrosszabb ellen (10 év börtönbüntetés) és biztosítsa a maga számára a *másik döntésétől függetlenül* mindenképpen elérhető maximális hasznát (ez itt 10 évvel szemben 5 év börtön), akkor mindkettő vallomást tesz s következésképpen mindketten 5-5 évet kapnak. De vajon helyesen döntöttek-e valóban, midőn mindketten külön-külön a maguk domináns stratégiáját választották? Nem föltétlenül. A domináns stratégia ugyanis csak a zéró-összegű játszmákban a legjobb, a lehetséges legnagyobb hasznát biztosító stratégia. Az említett két gyanúsított viszont itt nem zéró-összegű játszmában vesz részt: itt nemcsak egymás kárára nyerhetnek (1/a és 1/b változat), hanem — ha együttműködnek — nyerhetnek „kivülről”, a bírótól, a bíróságtól is, kevesebb büntetést (3. változat). Mert ha egyikük vagy mindkettőjük a szűken önérdékű domináns stratégiát alkalmazza (1. és 2. változat), akkor ketten együtt végül is összesen 10 évet kapnak (0+10 vagy 10+0 vagy 5+5). Ha viszont egyikük sem vall (vagyis a másik együttműködésében bízza mindkettő vállalta a 10 év börtönbüntetés kockázatát), akkor végül is 1—1 évet kapnak, vagyis összesen 2 évet. És ketten együtt 8 év szabadságot nyernek. Ehhez azonban az kell, hogy ne egymás ellen, hanem egymással együttműködve játsszanak. Aminek viszont — mint majd később látjuk — számos előfeltétele van; ezek közül a hagyományos játékelmélet a következő kettőt emeli ki:

- Az egyik előfeltétel az, hogy mindkét fél megbízzon a másikban;
- A másik előfeltétel az, hogy mindkettő tudja, hogy a másik megbízik öbenne.

Ha e két előfeltétel nincs adva, s a mindennapi emberi, társadalmi, politikai gyakorlatban igen gyakran nincs adva, akkor a felek, mégcsak nem is föltétlenül érdekhajszásból, hanem egyszerűen önvédelemből domináns (vagyis nem-kooperatív) stratégiájukhoz kell, hogy folyamodjanak. Ennek a kényszerű (bár, mint majd később látjuk, gyakran csak kényszerűnek látszó) és szűken önérdékű döntésnek azonban nemcsak az a hátránya s veszélye, hogy a lehetséges haszonnál (a foglyok esetében mindössze 1-1 év börtön) kevesebbet biztosít mindkettőjüknek (5-5 év börtön, vagyis 4-4 évvel kevesebb szabadságot), hanem az is, hogy a kölcsönös bizalom hiányában megszülető döntés után nincs visszaút; az események kikerültek a résztvevő felek hatóköréből. Ha már egyszer vallott az egyikük, akkor a másik, menteni a menthetőt, még akkor is vallomásra kényszerülne, ha a vizsgálóbíró engedné, hogy utólag döntsön, s ha eredetileg hajlamosabb lett volna a kooperációra. *A társadalmi csapda rájuk zárult.*

Nem minden előzmény nélkül robbant be a tudományos köztudatba — a hat-

vanás évek elején — a foglyok dilemmája s általában a társadalmi dilemmákkal kapcsolatos problémák együttese. Vannak e problémakör elemzésének tágabb értelemben vett előzményei s vannak közele, e vizsgálatokat módszertanilag és szemléletileg is előkészítő közvetlen előzményei is. A *tágabb értelemben vett előzmények* közé tartozik minden olyan vizsgálódás, amely az önérdék és a közös érdek egybehangolásának problémáit feszegette a filozófiai, etikai vagy a politikai gondolkodás szintjén. Ezekről itt most nem szólok bővebben. A *közvetlen előzmények*, másfelől, azokban a harmincas évek óta kibontakozó társadalomtudományi törekvésekben keresendők, amelyek kísérleti és matematikai módszerekkel elemzik az emberi-közösségi együttélés törvényszerűségeit. Gondolok itt elsősorban az emberek közötti kapcsolatokat, együttműködési formákat, kommunikációs módokat, döntésfolyamatokat, s ezekkel rokon jelenségeket elemző kísérleti szociálpszichológiára, kommunikáció-kutatásra, szervezet- és vezetéselelméletre, a politológián belül a konfliktuskutatásra, s mindenekelőtt a már említett játék- és döntéselelméletre.

A játékelelméleti kutatások első szakaszában, vagyis a harmincas-negyvenes években elsősorban az *elméleti alapvetés* és a matematikai—logikai apparátus kidolgozása folyt. A második korszak hozzávetőlegesen az ötvenes évekkel esik egybe. Ebben a korszakban a játékelelméleti apparátus az „agresszív stratégiák” kidolgozásának fontos eszközeként lett hirtelen és világszerte népszerűvé, a gazdasági életben éppúgy, mint a nemzetközi konfliktusok terén. Üzletemberek, politikusok, vezérkarok egyaránt olyan stratégiák kidolgozását várták a játékelelmélettől, amelyek biztos sikert és maximális hasznot ígértek az ellenfelekkel vagy ellenséggel folytatandó kiméletlenül célratörő játszmában. Ebben a korszakban a csak egymás kárára megszerezhető haszon jegyében folyó zéró-összegű játszmákra összpontosult a kutatók figyelme.

A harmadik korszak az ötvenes-hatvanas évek fordulóján bontakozott ki. E korszakban az agresszív stratégiákkal szemben a *kooperatív stratégiák* kerültek fokozatosan előtérbe. Három olyan tényezőt emelek itt ki, amely szerepet játszott ebben az irányváltásban. Egy nemzetközi politikai, egy társadalmi és egy a környezeti problémákkal kapcsolatos tényezőt. A kooperatív stratégiák felé terelte a figyelmet mindenekelőtt az, hogy a hidegháborús konfrontáció nemcsak a valóságban, hanem a játékelelméleti matrixok világában is képtelen és elfogadhatatlan következményekhez, következtetésekhez vezetett. Rapoport szerint (Rapoport, 1964) az ilyen képtelen konklúziók elsősorban onnan eredtek, hogy a stratégiák a nemzetközi konfliktusokat zéró-összegű játszmáknak tekintették volt, vagyis olyan játszmáknak, amelyekben az egyik fél mindig csak a másik rovására nyerhet. Kimutatható azonban, hogy az atomkonfrontáció nem-zéró-összegű játszma, hanem a foglyok dilemmájához hasonló változó összegű játszma, ahol együttműködve mindkét fél nyerhetne; egymás ellen játszva, viszont mindkettő csak veszíthet; a kölcsönös bizalmatlanság légkörébe azonban zéró-összegű játszmaként játszáknak le és így mindkét fél belekényszerül a másik sakkbantartására és legyőzésére irányuló domináns stratégia csapdájába. Vagy ahogy Rapoport írja: „a zéró-összegű csapdába”. (Rapoport, 1964, p. 107)

A hidegháborús gyakorlat és gondolkodás zátonyra futása mellett a társadalmi tudatban bekövetkezett változások is hozzájárultak ahhoz, hogy a hatvanas évek folyamán fokozott ütemben tért hódítsanak a társadalompolitikai gondolkodásban (s ehhez kapcsolódva a játékelelméleti vizsgálódásokban) a kooperatív stratégiák. Különösen Amerikában, ahol, mint ismeretes, a hatvanas évek a társadalom nagy önmagára eszmélésének, az illúziókkal való leszámolásnak, az országban meglévő egyenlőtlenségekre, a szegények Amerikájára, az ország gazdasági és társadalmi intézményeinek súlyos hiányosságaira való ráébredésnek évei voltak. Kezdett gyökeret verni az a meggyőződés is, hogy a szabadverseny piaci mechanizmusai nem tudják, legalábbis önmagukban nem tudják megoldani e problémákat; sőt ellenkezőleg, többek között épp e mechanizmusok futtatták e problémák zsákutcájába a társadalmat. Olyannyira, hogy a társadalmi dilemmák és csapdák elemzéséhez hozzálátó kutatók, elsőnek G. Hardin, majd többen mások, kifejezet-

ten a klasszikus kapitalizmus ideológiájával szemben fogalmazták meg a maguk álláspontját.

Az önérdékek kíméletlen s korlátlan versenyében rejlő veszélyekre és a kooperatív stratégiák kidolgozásának égető sürgősségére drámai erővel hívta föl immár az egész emberiség figyelmét a hatvanas—hetvenes évek fordulóján kibontakozó környezeti, majd nyersanyag- és energiaválság is. Ez a válság adta meg a végső lökést a társadalmi dilemmák és csapdák rendszeres elemzésére vállalkozó kutatásoknak. Az alábbiakban e kutatómunka eddigi eredményeit ismertetem, vázlatosan, elsősorban Hardin, Crowe, Schelling, Platt, Hamburger, Dawes és Bruckmann tanulmányai alapján. (Hardin, 1968, Crowe 1969; Schelling, 1971, 1973; Platt, 1973; Dawes, 1974; Bruckmann, 1976)

2. A társadalmi csapdák néhány típusa

1968-ban jelent meg a *Science*-ben Garrett Hardin nagy feltűnést keltett tanulmánya a „közlegelők tragédiájáról”. A biológus Hardin a már-már feltartóztathatatlanná váló népességrobbanásban látta korunk egyik legnagyobb „társadalmi dilemmáját”, s e végzetesnek ítélt mechanizmust egy 19. századi matematikustól vett példán elemezte. (Hardin, 1968) Adva van egy „közlegelő”, amelyen, a faluban kialakult hagyományok értelmében a faluban lakó 10 gazda egy-egy tehenet legeltet; az egyszerűség kedvéért tételezzük fel, hogy az itt legelő tehenek mindegyike 1000 fontot nyom; vagyis súlyuk együttesen 10 000 font. Az egyik gazda azonban egyszer csak gondol egyet, s hogy hasznát megduplázza, még egy tehenet kicsap a legelőre. (Hogy a történelmi valóságban a közlegelő intézménye nem így bomlott fel, attól most tekintsünk el egy pillanatra.) Ekkor tehát már 11 tehenet legel a legelőn. Minthogy azonban így valamivel kevesebb fű jut egy-egy tehenek, 1000 font helyett csak 900 fontra hizik mindegyik meg. Vagyis: az, akinek már két tehenet legel — 800 fontot nyer (mert egy darab 1000 fontos tehenet helyett két 900 fontos tehenet van); a többiek fejenként 100 fontot vesztenek. S együttesen valamennyien megint csak 100 fontot vesztenek, mert a 11 darab 900 fontos tehenet összesen az eredeti 10 000 font helyett csak 9900 fontot nyom. Ez még nem nagy eset. De mi történik akkor, ha még egy gazda, majd még egy s egyre több, s végül valamennyi úgy gondolkozik, hogy na még én is beküldök egy plusz tehenet, hogy nyereségemet megkétszerezem? Ha minden újabb tehenet az összes többi tehenet súlyát 100 fonttal csökkenti, akkor a folyamat a következőképpen ábrázolható:

A tehenek száma	Egy-egy tehen súly	A két-tehenes gazdák állatainak együttes súlya	A második tehenet beengedők haszna az eredeti állapothoz képest	A tehenek össz-súlya	Az össz-súly csökkenése
10	1000	0	—	10 000	0
11	900	1800	800	9900	100
12	800	1600	600	9600	400
13	700	1400	400	9100	900
14	600	1200	200	8400	1600
15	500	1000	0	7500	2500
16	400	800	— 200	6400	3600
17	300	600	— 400	5100	4900
18	200	400	— 600	3600	6400
19	100	200	— 800	1900	8100
20	0	0	—1000	0	10 000

Mi olvasható le erről a táblázatról, s mi következik a fent leírt példázatból?

- Ha mindenki betartja az együttélés kialakult szabályait, vagyis — ahogy szaknyelven mondják — ha mindenki *kooperatív stratégiát* játszik, *akkor* a legnagyobb a közösség együttes jövedelme (10 000 font).
- Minél többen megszegik az együttélés kialakult szabályait, vagyis minél többen alkalmaznak *dezertáló stratégiát*, annál inkább csökken a közösség együttes jövedelme (10 000 fontról végül 0 fontra).
- Minél többen dezertálnak, annál inkább csökken a nem-dezertálók, vagyis a kooperatív stratégiát folytató egy-tehenesek jövedelme (100 fontról 0 fontra).
- Minél többen dezertálnak, annál inkább csökken a dezertálók jövedelme is (1800 fontról 0 fontra). Mégpedig olyan gyorsan csökken, hogy 4 embernek még érdemes dezertálnia, mert az eredeti 1000 font helyett így 1200 fonthoz jutnak fejenként, de ötnek már nem érdemes, mert ekkor már két tehen is csak ugyanannyit, vagyis 1000 fontot nyom együttesen, mint az eredeti egy.
- Ha azonban egyszer már megindult a dezertálások sora, megáll-e a negyedik embernél? Nem. Mert az ötödik ember az eredeti 1000 fonthoz viszonyítva ugyan már nem nyerhet semmit, pillanatnyi állapotához képest azonban igen is nyerhet. Négy társa dezertálása után ugyanis az ő egy tehene már csak 600 fontra hízhat föl; ha viszont beküld ő is még egy tehenet, akkor két 500 fontos tehene, vagyis összesen 1000 fontja lesz. Beküldi hát ő is a tehenet. S a következő ugyanígy tesz, mert egy tehennel 500 fontja, kettővel viszont 800 fontja lehet, és így tovább egészen a 9. emberig, aki, mint a táblázatból látjuk, már semmit sem nyerhet a második tehen beküldéséből, mert így egy darab 200 fontos tehene helyett neki is, a többi két tehenes gazdának is két darab 100 fontos tehene lesz.
- Mi történik ekkor? Az egyik lehetőség az, hogy a dezertálás láncreakciója most már végig fut a soron, s végül elpusztul a közlegelő, éhenhal a húsz tehen, s így minden gazda számára száz százalékos veszteséggel zárul az egyéni haszon másokra tekintet nélküli hajhászása. A másik lehetőségre a későbbiek során térünk majd vissza.

Eddig a közlegelők tragédiájáról szóló példázat. S ha a „közlegelőt” metaforának tekintjük s mindazt a közös kincset értjük rajta, amire az embereknek, az emberiségnek nélkülözhetetlenül szüksége van: tiszta levegőt, vizet, természetet, nyersanyagokat, energiaforrásokat, megtermelhető élelmiszerterményiségeket, akkor a példázat igen komor tanulságokkal szolgál. Mindenekelőtt azzal, hogy ha a természeti kincsek pusztulásának láncreakciója egyszer már beindult, akkor ezt a folyamatot sem az egyéni jóakarata (pl. egy-egy iparvállalat vagy egy-egy fogyasztó) jóakarata, sem kisebb-nagyobb csoportok (pl. egy-egy iparág vagy egy-egy ország ipara vagy fogyasztói csoportosulások, mozgalmak) pusztá jószándéka nem állíthatja meg. Csak valamennyi érdekelt fél nemzetközi, globális kooperációja. Ennek a nemzetközi együttműködésnek a létrejötte azonban, tudjuk, ma még szinte áthághatatlan akadályokba ütközik, s következőképpen: az emberiség egyre gyorsabban sodródik a nyersanyag- és energiahiánynak, illetve a természetes környezet elpusztulásának csapdái felé.

De nemcsak a világgazdaság szintjén, hanem egy-egy adott ország gazdasági—társadalmi életében is működnek a „közlegelő” típusú csapdák. Ilyen csapdává válhatik például (és sok más hasonló csapda szorulna alapos elemzésre) a kontraszelektációs folyamat, amely nem a nyersanyag és energiatartalékokat, hanem a társadalom rendelkezésére álló *emberi erőforrásokat* herdálja el; az emberi képességeknek, tudásnak, termelő-alkotó készségnek és kedvnek azt a közös kincsét, amely a társadalom rendelkezésére álló termelőerők egyik legfontosabb komponense. E folyamat igen könnyen beindul s igen nehezen fékeezhető meg. Mert a kontraszelektációs döntés egyfelől a döntést meghozó számára látszólag vagy ténylegesen jelentős hasznot hoz (nem kell tartania a nála tehetségesebb beosztottól;

számíthat azok segítségére, akik kérésére a kontraszelekciós döntést meghozta stb.), s mert másfelől egy-két ilyen döntés negatív hatása társadalmi szinten még nem érzékelhető s következésképpen nem vált ki védekező-megelőző reakciót. Ha azonban egyre többen folyamodnak ehhez a nem kooperatív, dezertáló stratégiához, s különösen, ha a folyamat láncreakcióvá alakul át (akit kontraszelektáltak, az is tovább kontraszelektál), akkor, akár csak a közlegelő esetében, a közösség kára rohamosan nőni kezd. Igaz ugyan, hogy ezzel egyidőben a dezertálásból eredő haszon is csökken. Mert, egyfelől, ahogy a kontraszelekció általános gyakorlattá válik, úgy csökken egyre inkább az egy-egy kontraszelekciós döntésért behajtható haszon összege; s mert, másfelől, a kontraszelekciós folyamat okozta össztársadalmi kár (vagyis a társadalmi produktivitás csökkenéséből eredő kár) egy főre eső hányada egyre súlyosabban érinti a kontraszelekciós döntéseket hozó embereket is. Ám mindaddig, míg ez a hányad nyilvánvalóan és látványosan nem lesz nagyobb, mint a kontraszelekciós döntésből eredő közvetlen egyéni haszon, a csapda-mechanizmus működik. A dezertálásból eredő közvetlen egyéni haszonnak és a közösségi kár egy főre eső hányadának összefüggéseit egyébként részletesen s igen tanulságosan elemzi a szakirodalom. (Dawes, 1974; Schelling, 1973; Hamburger, 1973)

A későbbiek során visszatérek még a közlegelő típusú csapdákban rejlő negatív láncreakciók megfékezésének lehetőségeire és nehézségeire. Előbb azonban bemutatok még néhány további csapda-típust.

„A hiányzó hős csapdájaként” tartja számon a szakirodalom azt a hibás mechanizmust, amely valamilyen úton-módon megakadályozza a közösség tagjait, külön-külön mindegyiket abban, hogy valamit megtegyenek, ami, annak ellenére, hogy ez a tett tőlük minimális áldozatot követelne, a közösségnek nagy hasznot hajtana. T. C. Schelling egyik példáját szokás ennek illusztrálására idézni. (Schelling, 1971) Vasárnap este autók ezrei haladnak egy keskeny, kétsávos úton hazafelé. Az egyikről leesik — mondjuk — egy kempingágy az úttestre; ezekután az autók csak úgy tudnak továbbjutni, ha megkerülik a kempingágyat, ám ez a szembejövő forgalom miatt meglehetősen körülményes dolog. Percek alatt óriási torlódás, sok kilométeres dugó alakul ki az országúton. Az emberek türelmetlenek, bosszankodnak. Ki vagy mi segíthetne? Azok, akik már szerencsésen túljutottak a kempingágyon, örülnek, hogy rákapcsolhatnak, sietnek haza. Akik még valahol hátul vannak a torlódásban, nem tudják, miért halad ilyen lassan a sor, nem segíthetnek. S mikor valaki végre, félórás, órás bosszankodás után hirtelen odaér a kempingágyhoz, mit csinál? Egy pillanatra átvillan talán az agyán, hogy kiszáll és félrehúzza az útról ezt a neveltséges akadályt. Ámde: mögötte idegesen túlkölnék, már a lökhárítójához koccannak, már előzni készülnek, meghát ő is sok időt vesztett már... — gyorsan kikerüli hát az akadályt és elszáguld.

E példa éppen trivialitásánál fogva jó; mert a társadalmi csapdák ez a típusa épp akkor a legveszélyesebb, ha triviális, ha a szóban forgó emberek felelőssége jelentéktelen, szinte megfoghatatlan. Mert ilyenkor a csapda ráadásul még elindít egy, a közlegelők tragédiájára emlékeztető hibás láncreakciót is. Ama vasárnap este nem is az országúton fölöslegesen eltöltött órák elvesztése okozza a legnagyobb kárt, hanem a „Miért éppen én?”, „Miért éppen én vegyem a fáradtságot?”, „Miért éppen én legyek a hős?”, „Ha ők dezertáltak, én miért ne dezertálnék” mentalitásának sokszoros, ahány autó kikerülte az ágyat, annyiszoros megerősítése. S ennek a csak az azonnali saját haszonnal törődő magatartásnak a megerősödésével fogyni-pusztulni kezd a most-én-segítek-mert-máskor-nekem-segítenek közösségi tudata, a közösség kohéziója, az emberi együttélés *érzelmi-etikai tartaléka*, mint annak idején pusztulásnak indult a közlegelő éltető füve.

A társadalmi csapdák egy további típusát legtalálékosabban „Szaladok a pénzem után” csapdának lehetne nevezni. A csapdák e típusát az „Eladok egy dollárt” játékkal szokás illusztrálni. (Shubik, 1971) A játék a következőkből áll. Valaki két játékos között árverésre bocsát egy dollárt, a következő feltételekkel.

- A két játékos közül az kapja meg a dollárt, aki végül is túlicitálja a másikat.
- A tétet mindig 25 centtel kell emelni.
- A játék végén mindkét játékosnak, a győztesnek is és a vesztesnek is be kell fizetnie a kasszába utolsó licitjének összegét.

Tegyük fel, hogy A játékos kezdi a játékot és 25 centet ajánl a dollárért. B játékos erre rálicitál és 50 centet ígér érte. Tétélezzük fel, hogy A játékos ekkor gondolkodni kezd, mit tegyen. Álljon-e meg, vagy folytassa a licitálást? Ha megáll, akkor ki kell fizetnie utolsó licitját, vagyis 25 centet és nem nyer semmit. Jobban jár tehát, ha továbbmegy, és 75 centet ajánl, mert ha a másik nem megy tovább, akkor így megkapja a dollárt, s utolsó licitjének kifizetése után is marad még 25 centje. Megajánlja hát a 75 centet. Ekkor B játékoson van a sor; ő is hasonlóképpen gondolkodik. Ha megáll, 50 centet veszít (ennyi volt utolsó licitje), ha továbbmegy, s megajánlja az 1 dollárt, akkor nem veszít semmit, mert kap egy dollárt és utolsó licitjeként kifizet 1 dollárt. Újra A játékoson van tehát a sor. Ha megáll, 75 centet veszít; s ha továbbmegy? Akkor sem nyerhet semmit, sőt, akkor is veszít (mert utolsó licitje 1 dollár 25 cent, s nyeresége 1 dollár), ámde 75 centtel szemben csak 25 centet veszít. Ráajánl hát ellenfelére. S minthogy a megállás mindig nagyobb veszteséggel jár, mint az ellenfélre való rálicitálás, így folyik ez az egyre esztelenebb versengés az 1 dollárért, aminek a megnyerése már 2, 3, 4 s egyre több dollárjába kerül a versengőknek. Kísérleti játékok során még kispénzü diákok sem igen tudtak megállni 4—5 dollár alatt.

E játékot a fegyverkezési verseny modellálására szokták használni. Adva van, mondjuk, két ország — s tudjuk, sok ilyen két ország van —, amely kölcsönösen igényt tart egy bizonyos területre. Az egy dollár, ebben az esetben, azt a földterületet jelenti, amelyet az egyik ország a másik legyőzésével szerezhet meg. A dollárért felajánlott összegek a fegyverkezésre fordított összegeknek felelnek meg. S akárcsak a játékban, a fegyverkezési verseny mechanizmusát is az mozgatja (sok más tényező mellett), hogy a győzelem biztosítása érdekében állandóan növelni kell a fegyverkezésre szánt összegeket, még akkor is, ha ezek az összegek már rég meghaladták a szóban forgó terület vagy más szóban forgó „tét” értékét.

Arra épp hogy csak utalok itt, e fejezet lezárásaképpen, hogy nemcsak a világpolitika színpadán, hanem az emberi együttélés és együttélési nem tudás szerényebb, mindennapi színpadán is serényen működnek a „Szaladok a pénzem után” típusú csapdák (egyik leggyakoribb változatuk itt a „Csak azért is nekem van igazam” magatartás csapdája), nagy, gyakran helyrehozhatatlan pusztítást végezve az emberi-közösségi értékek világában.

3. A társadalmi csapdák elhárításának néhány lehetősége és nehézsége

Ideje azonban feltennünk a kérdést, hogy vajon elkerülhetők-e, elháríthatók-e ezek a csapdák. Igen, a tapasztalatok szerint elkerülhetők; több eszköze is van az embernek s közösségnek arra, hogy elhárítsa őket. Csakhogy: a tapasztalatok szerint nem élünk kellőképpen ezekkel az eszközökkel, egyáltalában nem vagy csak megkésve próbáljuk alkalmazni őket, s így a társadalmi csapdák a kelleténél, az elkerülhetetlennél jóval nagyobb pusztítást végeznek. Érdemes és nagyon is időszerű tehát számbavennünk itt néhányat ezek közül az eszközök közül.

a) Információáramlás

Már a foglyok dilemmájának elemzésekor láttuk, hogy a kooperáció egyik legfontosabb előfeltétele a megfelelő informáltság. Ahhoz, hogy a kooperatív stratégia mellett dönthessen, mindkét fogolynak biztosnak kellett volna lennie abban, hogy a másik is a kooperatív stratégia mellett dönt majd, s abban, hogy a másik

is biztosra veszi az ő kooperációját. Ehhez azonban — mivel nem érintkezhetek egymással — pontosan ismerniük kellett volna a másik szándékait, érdekeit, pilanatnyi helyzetét, lelkiállapotát, teherbíróképességét, tudniok kellett volna, hogy a bíró a másinak is ugyanazt ajánlotta, mint nekik, tudniok kellett volna, hogy komolyan veendő-e a bíró ígérete, illetve fenyegetése és így tovább.

Adva van-e vajon mindez az információ a különféle döntéshelyzetekben? A fogoly dilemmájának laboratóriumiilag tiszta esetében a két fogoly semmiféle információval nem rendelkezik egymásról. Más, legalábbis bizonyos fokig más a helyzet a mindennapi emberi-közösségi együttélés, de még a politikai és gazdasági versengés, illetve nemzetközi konfliktusok terén is. Itt az emberek élhetnek s gyakran élnek is az információcsere kínálta lehetőségekkel. Ámbár: korántsem olyan mértékben, mint amilyen mértékben erre parancsoló szükség volna. Igen gyakran úgy döntenek és úgy viselkednek, mintha a két egymástól elszigetelt fogoly helyében lennének. A különbség csak az, hogy őket nem börtönfalak zárják el egymástól, hanem: előítéleteik, taktikai okokból vagy valamiféle szégyenérzetből rejtgetett önértékeik, presztizsbástyaik, egymástól eltérő hagyományaik, családi, csoport-osztály- vagy nemzeti határaik, és így tovább. Semmiképpen sem fölösleges tehát az információáramlás és a sokoldalú információcsere döntő fontosságára újra és újra felhívni a figyelmet. Mert az információk állandó cseréje, az érdekek, szándékok, vélemények nyílt és alapos elemzése s egyeztetése nélkül a szemben álló felek nap mint nap menthetetlenül belesodródhatnak a kíméletlen versengés zéró-összegű csapdáiba.

Az információs folyamat egyébként nemcsak a szemben álló felek nézeteinek és szándékainak összeegyeztetését lehetővé téve játszik fontos szerepet a társadalmi csapdák elhárításában. Nagy jelentősége lehet abban is, hogy döntéseink távoli, a döntés pillanatában még szinte megfoghatatlanul jelentéktelennek, elhanyagolhatónak látszó negatív következményeit „előre hozza” és már a döntés pillanatában ható tényezővé tegye.

Az információáramlás egy további formája s eszköze a nyilvánosság. Különösen fontos szerepe van, illetve lehet a „Hiányzó hős” típusú csapdák elhárításában. Csaknem bizonyosra vehető például, hogy ama vasárnap este az országúton, az a bizonyos kempingágy nem állította volna meg a forgalmat, ha az emberek nyitott autókban ülnek s a többiek figyelő tekintete előtt kellett volna mind egyiküknek, vállalva az ostoba önzés szégyenét, kikerülnie az akadályt.

Ne túlozzuk el azonban az információcsere jelentőségét. Az emberi-társadalmi gyakorlatban ugyanis igen gyakran nem az információk hiányzanak az együttműködéshez, hanem az együttműködés objektív feltételei. Hiába vagyok ugyanis jól informálva partneremről, ha az információk arról tájékoztatnak, hogy partnerem körülményei, érdekei, törekvései eltérnek az én körülményeimtől, érdekeimtől, törekvéseimtől, vagy akár ellentétesek velük. Az ilyen nagyon is gyakori esetekben az információcsere az együttműködés megteremtésének csak az egyik s önmagában nem elégséges eszköze.

b) A károk visszacsatolása

A közlegelő pusztulásának példáján megfigyelhettük, hogy a csapda-mechanizmus mindaddig működik, ameddig a dezertálás közvetlen hasznot hoz, s míg a dezertálásokból eredő közösségi kárnak az a hányada, ami magát a dezertálót sújtja, kisebb, mint ez a közvetlen haszon. Ha a közösséget érő kár viszonylag nagy hányadát terheljük rá a dezertálóra, akkor a láncreakció lelassul, sőt, midőn a haszon és ez a teher kiegyenlíti egymást, meg is áll. Nézzük meg, példaképpen, hogy mi történik az említett közlegelővel, ha a közösségnek okozott kár *egészét* ráterheljük a dezertálóra. Íme a számok:

A tehene- nek száma	Az egytehe- nes gazdák tehenének súlya	A kéttehenes gazdák tehe- neinek együt- tes súlya	A második tehenéből eredő haszon	A tehenek összsúlya	A közös- ség kára	A kéttehe- nesek haszna a közösségi kár levoná- sa után
10	1000	0	0	10 000	0	0
11	900	1800	800	9 900	100	700
12	800	1600	700	9 600	300	400
13	700	1400	600	9 100	500	100
14	600	1200	500	8 400	700	— 200

Vagyis ebben az esetben a dezertálás láncreakciója már a harmadik dezertálás után leáll, mert a negyedik ember, ha egy második tehenet is kicsap a legelőre, végső fokon már nem nyer, hanem veszít, mert ugyan egy 700 fontos tehén helyett két 600 fontos tehené lesz, s így közvetlen haszna 500 font, csakhogy — mint a számokból kiderül — a közösségnek az ő második tehené már összesen 700 fontnyi kárt okoz, s ha ezt levonjuk az ő közvetlen hasznából, akkor végső fokon már 200 egységnyi veszít. Marad tehát inkább az egy darab 700 kilós tehenénél: a csapda-mechanizmus leáll.

A már sokfelé bevezetett pénzbírságok rendszere így volna hivatva arra, hogy a környezetszennyezést megfékezze, majd végleg leállítsa; s ha az eddigi eredmények még jobbra igen szerények, az azért van, mert a közösségnek okozott kárnak többnyire csak elenyésző töredékét terhelik rá a kárt okozókra.

c) Koalíció-alakítás

Dolgozatunk elején szoltunk arról, hogy ha egyszer már beindult a közlegelő típusú csapda mechanizmusa, akkor már nagy a valószínűsége annak, hogy a láncreakció végigfut az egész soron s végül is elpusztul minden tehén, tönkremegy minden gazda. Van azonban egy másik lehetőség is; az, hogy a dezertálás láncreakciója valahol megáll. A legnagyobb esély a megállásra a 8. gazda dezertálása után van, mert a 9. mint mondtuk, nem nyerhet már semmit a dezertálással. Megfordítható-e azonban az egész folyamat? Elvileg igen, mert mindenkinek érdeke volna, hogy kevesebb tehén legyen a legelőn; minden egyes, a legelőről kivont tehenével nő ugyanis mindenkinek a haszna. A dezertáló kétteheneseké is, és a kooperáló egyteheneseké is. *Kivéve azé, aki éppen kivonja a maga második tehenét. Ő veszít.* Ha például a 8. gazda vonja ki a maga tehenét, akkor két 200 fontos tehén helyett egy darab 300 fontos tehené lesz. Ha utána a 7. gazda áll át kooperációra, akkor ő már 200 fontot veszít, a következő 300 fontot és így tovább. Vagyis a kooperációra való visszaállás egyre nagyobb veszteséget jelent.

— Egyenként tehát nem lehet visszaállni a kooperációra. Közös elhatározással azonban, úgynevezett „koalíció” alakításával el lehet érni bizonyos eredményeket. Ha például összeállnak öten, akkor hasznuk 0 fontból 500 fontra ugrik fel fejenként, a továbbra is dezertálóké 1000 fontra. Ez azonban együtt a koalíció határát is jelenti, mert ezek után a 6. gazda, akinek máris 1000 fontja van a két tehenéből, már nem nyerhet semmit azzal, hogy beáll a koalícióba (hiszen, ha mindenki kooperálna, akkor is csak 1000 fonthoz jutna hozzá). S még ez az öttagú koalíció sem stabil. Nem igazi egyensúlyhelyzet. Mert állandóan ott a kísértés, hogy aki kiugrik a koalícióból, az jobban jár, mint aki bennmarad. A dezertálásal ugyanis, mint láttuk, egészen a 8. gazda dezertálásáig mindig többet lehet keresni, mint a kooperációval. S következésképpen: a dezertálás láncreakciója minden pillanatban újra megindulhat.

— Vannak azonban olyan csapdaszituációk is, amelyekben ha a koalíció-alakítással sikerült már elérni egy bizonyos küszöböt, akkor már automatikusan min-

denki átáll — mert így jobban jár — a kooperációra. A koalíció-alakításnak általában igen nagy szerepe van a társadalmi csapdák elhárításában, illetve legalábbis pusztító hatásuk mérséklésében, s így érthető, hogy törvényszerűségeit évek óta intenzíven vizsgálja a kísérleti szociálpszichológia és politológia. (Lásd például Deutsch, 1973; Rapoport and Chammah, 1965; Guyer and Perkel, 1972; Rapoport, 1974; Buchanan and Tulloch, 1965; Braithwaite, 1955; Wrigstman et al., 1972 munkáit.)

d) Központi szabályozás

Ahol önkéntes alapon nem vagy csak nehezen alakulnak, alakulnának ki koalíciók, ott a közösségek gyakran központi szabályozás bevezetésével kerülnek el, próbálják elkerülni a csapdák kialakulását. A legkézenfekvőbb példa a közlekedés. Részleges és ad hoc koalíciók alakításával nem lehetne elkerülni a teljes közlekedési anarchia kialakulását s végső fokon például a nagyvárosi vagy országúti közlekedés teljes megbénulását. A központilag hozott s szankcionált szabályozás viszont (pl. a jobbra hajts szabálya, vagy a jobbkézszabály s a KRESZ-szabályok egész rendszere) hatékonyan, legalábbis bizonyos határokon belül hatékonyan rendezi, koordinálja a forgalmat, s azzal, hogy mindenkit kooperációra kötelez, a minimálisra csökkenti a csapadék (exponenciálisan növekvő balesetszám, közlekedési dugók kialakulása, a közlekedés megbénulása) kialakulásának veszélyét.

4. A kooperáció csapdái

Folytathatnánk a kooperatív stratégiák eszközeinek és lehetőségeinek számbavételét, de a gondolatmenet lezárásaként fontosabbnak érzem egy az eddig mondottak érvényét bizonyos fokig behatóról szempont megfogalmazását. Az eddigiek során ugyanis a kooperatív stratégiát a közösség szempontjából eleve s fenntartás nélkül *pozitív értéknek* tekintettük, s ellentétét negatív konnotációjú szóval „dezertálásnak” neveztük. Holott a „kooperatív stratégia” csak akkor válhatik igazán hasznos társadalomtudományi és társadalompolitikai fogalomká, ha differenciáltabban használjuk, ha minősítjük, ha tudjuk, hogy *a kooperatív stratégiának is megvannak a maga veszélyei és „csapdái”*.

Könnnyen kimutatható, illetve belátható ugyanis az, hogy az érintett közösség együttes, globális haszna nem föltétlenül akkor a legnagyobb, ha mindenki a kooperatív stratégiát választja. Sőt, sok olyan életterület van, ahol nincs semmiféle kooperációra, vagy csak minimálisan szabályozott kooperációra van szükség. Ötven évvel ezelőtt, az akkori forgalom mellett, a mai KRESZ bonyolult szabályrendszere nem segítette, hanem gátolta, fékezte volna a közlekedést, s feltehetőleg komoly károkat okozott volna a társadalomnak. De ma is sok olyan terület van, ahol nem szabályozott vagy spontán kooperáció, hanem a személyes érdekek, szándékok, törekvések szabad játéka biztosítja az optimális eredményt; ezekben az esetekben megtévesztő és káros lehet, ha „dezertálásnak” bélyegezzük e személyes érdekek s törekvések érvényesítését. A párválasztás terén például — és sok más példát említhetnénk — a mai nyitott és heterogén társadalmakban, bizonyos minimális egészségügyi-biológiai szabályozáson túl minden további önként vállalt vagy kényszerű kooperáció feltehetőleg inkább csökkentené, mintsem növelné a folyamat globális emberi-közösségi hasznát s olyan értékpusztító torzulásokhoz vezethetne, mint amilyen a kasztosodás vagy az etnikai határok visszamerevülése, és így tovább. Bonyolítja a kérdést az is, hogy az egyik népességen belül hasznát hajtó kooperatív folyamat nem föltétlenül hasznos egy másik népesség számára. Nemcsak egy egész társadalmon belül végbemenő egybeszerveződés nacionalista vagy izolacionista torzulásaira s ennek nemzetközi veszélyeire gondolok itt, hanem egy viszonylag laza szövétű nagyobb népességen belül kialakuló, önmagukon belül erősen kooperáló parazita kisebbségekre, például bizonyos üzleti vagy politikai csoportosulásokra, vagy akár a maffiára. S ha jól meggondoljuk, a törté-

neti valóságban a közlegelők tragédiája sem úgy játszódott le, mint ahogy a játékelméleti példában olvastuk. A közlegelők tragédiája valójában nem következett be: a közlegelők nem pusztultak el, mert egy kisebbség, a többséget kismizve, kisajátította s egymás közt felosztotta őket. S igaz ugyan, hogy ezzel pusztulásfolyamatukat megállította, sőt, a hajdani közlegelők termelékenységét fokozni kezdte, de: milyen áron!

Az emberi, társadalmi, politikai, gazdasági gyakorlatban épp azok a helyzetek a leggyakoribbak, amelyekben az egész érintett népesség számára a kooperációnak és nem-kooperációnak valamiféle sajátos, többnyire nehezen meghatározható aránya biztosítja a legnagyobb globális hasznot. A kérdés egyik legkiválóbb szakértője, T. C. Schelling több igen tanulságos példát idéz erre. Egyet mutatok be itt belőlük. (Schelling, 1973, p. 392)

Az Egyesült Államokban az évtizedek óta kötelező himlőoltás következtében 1949 óta egyetlen megbetegedés sem fordult elő. Az oltással kapcsolatos szövődményekbe viszont évente 6—8 ember belehalt. Csökkenti kellene ezt a számot, s lehetne is csökkenteni, mert nyilvánvalóan nem érdemes mindenkit beoltani. Hiszen ha a lakosság egy bizonyos százaléka, 60, 70, 80, 90 százaléka már be van oltva, akkor gyakorlatilag már nem fenyegeti veszély a még be nem oltottakat. Vagy legalábbis kisebb veszély fenyegeti őket, mint az évi 6—8 halál rájuk eső százaléka. A kérdés csak az, hogy a lakosság hány százalékát kell beoltani ahhoz, hogy az eredmény optimális (vagyis a halálos áldozatok száma minimális) legyen. S ha mondjuk egyértelműen meghatározható, hogy a lakosság kétharmada körül mozog ez a szám, akkor hogyan dönthető el, hogy mi módon válasszuk ki azt az egyharmadot, amely így minden veszélytől megmenekülhet? A közösségi kooperációnak itt egy, a korábbinál, a „mindenki oltassa be magát” szintjénél magasabb szintjére, egy, a korábbinál jóval nehezebb közösségi probléma megoldására van szükség.

Ez az oltással kapcsolatos példa egyébként annak megmutatására is jó, hogy a tényleges emberi-társadalmi gyakorlatban a kooperatív és a dezertáló stratégia mibenléte, jelentése megváltozhat, sőt, egymással szinte jelentést cserélhet. Ha ugyanis nem rögzítjük előre a kooperatív stratégia jelentését, mint ahogy az előbbi leírásban tettük (ahol is egyöntetűen s egyszerűen azt neveztük kooperatívnak, aki beoltatta magát), hanem a folyamat minden fázisában azt tekintjük kooperatívnak, aki abban a bizonyos fázisban a maga közvetlen, egyéni érdekeit nem helyezi a közösség s ezen belül a maga távoli, áttételesen érvényesülő érdekei elé (már ha e kettő ütközik egymással), akkor az említett folyamat a következőképpen írható le. Amíg az oltóanyagból nem áll elegendő a társadalom rendelkezésére, addig a kooperatív magatartás azt jelenti, hogy az ember megvárja a sorát, nem igyekszik — protekcióval, korrupcióval, mondvacsinált kiváltságokra való hivatkozással — megelőzni másokat. Amikor már bőven van oltóanyag, akkor az egyéni érdek és a közösségi érdek egybeesik, s így ebben a periódusban nincs szükség, illetve lehetőség „kooperatív” stratégiára. Később viszont, amikor az oltás már úgy elterjedt, hogy — mint láttuk — az oltás elkerülése válik közvetlen egyéni érdeké, akkor a kooperatív stratégia már az előbbivel ellentétben abban áll, hogy az ember *nem* igyekszik — protekcióval, korrupcióval, mondvacsinált kiváltságokra való hivatkozással — soron kívül azok közé kerülni, akiket felmentenek az oltás kötelezettsége alól.

A kooperatív stratégiák mibenlétének, jelentésének állandó elemzése, pontos meghatározása, időről időre való újrafogalmazása s közösségi ellenőrzése egyébként nemcsak azért fontos, mert az esetek többségében a dezertálók haszna a kooperálók számával együtt növekszik (ezt példázta többek között a közlegelők tragédiája) s következőképpen a dezertálók igen gyakran hajlamosak a kooperáció erőnyeinek manipulatív vagy demagóg reklámozására; gondoljunk csak arra, hogy a világtörténelem során a munka szépségét vagy a közösségi együttműködés fontosságát nem mindig a legdolgosabb vagy a legáldozatkészebb emberek hirdették s méltatták.

A kooperatív stratégiákkal kapcsolatban felmerülő problémák miatt is fontos hangsúlyoznunk azt, hogy a *kooperáció* — a már korábban említett fokozott információcsere mellett — *nem az egyetlen eszköze a társadalmi csapdák elhárításának!* A kooperatív stratégiák ugyanis csak akkor válnak nélkülözhetetlenné, ha a csapdához vezető hibás automatizmus már beindult. E mechanizmusok azonban csak bizonyos helyzetekben jönnek mozgásba; mégpedig többnyire (nem mindig) az úgynevezett „hiányzónákban”, vagyis olyankor, amikor valamilyen, az adott népesség szempontjából fontos javakból nem áll elegendő rendelkezésre. Az előbbi példán a folyamat első és utolsó szakasza a hiányzó, vagyis az, először, amikor *nincs még elég oltóanyag*, s ez a hiány megindíthatja a dezertálás láncreakcióját, majd végül az, amikor mindenki szeretne az oltás alól felmentést kapni, de csak viszonylag kevesen kaphatnak, s *e lehetőség hiánya* megint csak elindíthatja a dezertálás hibás, csapdába vezető mechanizmusát. S ugyanígy, a korlátlan legelőterület hiánya, a nyersanyagok, az energia, a környezet korlátlan tartalékainak a hiánya vezet a közlegetők vagy a természeti kincsek pusztulásának csapdájához. És így tovább.

Am, ha mindez így van, akkor a csapdákat nemcsak azzal lehet elkerülni, hogy kooperációval szabályozzuk a rendelkezésre álló javak elosztását és így meggátoljuk a forrásokat és tartalékokat is elpusztító exponenciális folyamat kialakulását. Egy másik lehetőség az, hogy ahol s amennyire lehet, úgy alakítjuk a társadalmi-gazdasági lét objektív körülményeit, hogy *ne jöjjenek létre hiányzónák*. Erre még az olyan vas-törvények uralta területeken is van lehetőség, mint amilyen például a nyersanyag- vagy az energia-felhasználás. A nyersanyag- és energiafelhasználás hatványozódása miatt fenyegető katasztrófát ugyanis nemcsak nemzetközi kooperációval és minden egyes ember életét átható kooperatív stratégiák („takarékoskodj az energiával, még akkor is, ha többre volna szükséged s lehetőséged”) szorgalmazásával lehet elkerülni, hanem új energiaforrások (például atomenergia, napenergia) feltárásával, vagyis: a hiányhelyzet megszüntetésével is. (Platt, 1973, pp. 647—651; Bruckmann, 1976, pp. 13—15.) A két eszköz egyébként, ebben az esetben, csak egymást kiegészítve lehet igazán hatékony.

Annál is inkább, mert az önkéntes, illetve többnyire kényszerű kooperációnak általában meglehetősen nagy az ára és viszonylag alacsony a hatékonysága. Mert egyfelől ki kell dolgozni a kooperáció rendszerét és meg kell szervezni állandó ellenőrzését, illetve szankcionálását, s mert másfelől nehéz a szabályozó-rendszert a szükséges minimális szinten tartani, s az embereket a fölösleges, s következképpen bosszantó, sértő, zaklató korlátozásoktól megkímélni.

S itt megint egy nagyon is fenyegető csapdába ütközünk. Az emberek túlnyomó többségében ugyanis igen nagy képesség és nem kevés készség van a kooperációra, a közösségi együttműködésre. De ez a képesség és készség ugyanolyan „társadalmi kincs”, mint amilyen természeti kincs a Föld nyersanyag- és energiakészlete vagy — s itt az analógia még teljesebb — a Föld termőképesége. *Ezt is ki lehet zsákmányolni*, rablógazdálkodással ezt is el lehet pusztítani. Ha egy közösségben — s e közösség lehet egy család, egy nagyobb embercsoport, például egy munkatársi együttes, vagy akár egy egész társadalom — túlonúl gyakran és fölöslegesen veszik igénybe az emberek kooperatív készségét, ha olyan problémákat is a személyes érdekek és törekvések korlátozásával s kooperatív stratégiák szorgalmazásával oldanak meg, amelyek — mint láttuk —, más eszközökkel is megoldhatók, akkor egy bizonyos ponton túl a kooperatív készség tartalékai teljesen kimerülhetnek, és a meg-megújuló kooperációs igényekre (ekkor már az indokolt igényekre is) közöny, majd egyre inkább agresszió, vagy legjobb esetben is csak kényszerű, immel-ámmal vállalt, alacsony hatékonyságú kooperáció válaszol; majd a közöny és agresszió másoknál is közönyt s agressziót szül, s megindul a közösség érzelmi-etikai-emberi tartalékainak teljes pusztulása, beteljesedik a „közösség tragédiája”.

•

E tanulmány egy, a társadalomtudományok által az utóbbi években lokalizált negatív hatású mechanizmusra, a társadalmi csapdák mechanizmusára akarta felhívni a figyelmet. Számbavett a csapda-típusok közül néhányat, a „Közlegelők tragédiáját”, a „Hiányzó hős” csapdáját és a „Szaladok a pénzem után” csapdáját, majd e csapdák elkerülésének lehetőségei s eszközei közül a fokozott információcserében, a kooperatív stratégiában és a hiányzónak kialakulásának megelőzésében rejlő lehetőségeket és feladatokat elemezte. Végezetül felhívta a figyelmet arra, hogy még az egyébként rendkívül hasznos és nélkülözhetetlen kooperatív stratégiákban is rejlenek veszélyek, és hangsúlyozta, hogy — akárcsak az emberi-társadalmi együttélés más területein — itt sincsenek könnyű s egyszerű megoldások. A kooperatív és nem kooperatív stratégiák hatékonyságát és a közösség egésze szempontjából való hasznosságát éppúgy állandóan s gondosan elemezni kell, mint ahogy az értékpusztító csapdák veszélye is csak az emberi-társadalmi valóság állandó s gondos elemzésével háríthatók el idejében.

(A tanulmány bővebb változata a *Magvető Kiadó Gyorsuló idő sorozatában* jelenik meg.)

HIVATKOZÁSOK:

1. BRAITHWAITE, R. B.: *Theory of Games as a Tool for the Moral Philosopher*. Cambridge, 1955.
2. BRUCKMANN, Gerhart: Nisi vis bellum, para pacem! *Wiener Blätter für Friedensforschung*. 1976/9—10, pp. 4—15.
3. BUCHANAN, J. M.—TULLOCH, G.: *The Calculus of Consent*. Ann Arbor, 1965.
4. CROWE, B.: The Tragedy of the Commons Revisited. *Science*, 166, 1969, pp. 1103—1108.
5. DAWES, R. M.: Formal Models of Dilemmas in Social Decision Making. Paper presented at *Human Judgement and Decision Processes Symposium*, Northern Illinois University, October 16, 1974. Mimeo. 21. p.
6. DEUTSCH, Morton: *The Resolution of Conflict*. New Haven, 1973.
7. HAMBURGER, H.: N-person Prisoner's Dilemma. *Journal of Mathematical Sociology*, 1973, 3, pp. 27—48.
8. HARDIN, Garrett: The Tragedy of the Commons. *Science*, 162, 1968, pp. 1243—1248.
9. PLATT, John: Social Traps. *American Psychologist*, 128, 8, 1973, pp. 641—651.
10. RAPOPORT, Anatol: *Strategy and Consience*. New York, 1964.
11. RAPOPORT, Anatol: Two-Person Game Theory. The Essential Ideas. Ann Arbor, 1966.
12. SCHELLING, T. C.: The Ecology of Micromotives. *Public Interest*, 1971/25, pp. 61—98.
13. SCHELLING, T. C.: Hockey Helmets, Concealed Weapons, and Daylight Saving. A Study of Binary Choices with Externalities. *Social Science Information*, 12, 1973, 3—4, pp. 381—428.
14. SHUBIK, Martin: The Dollar-Auction Game: A Paradox in Noncooperative Behavior and Escalation. *Journal of Conflict Resolution*, 15, 1, 1971, pp. 109—111.
15. WRIGTSMAN, L. S. et alia, eds.: *Cooperation and Completion: Readings on Mixed Motive Games*. Belmont, Calif., 1972.

Seurat: A Szajna Courbevoie-nál

*Holtbizonyos pontsugarakkal
a nap vizet, tüvet jelöl ki,
és lomb-alakkal, ház-alakkal
a szemközt-partszakaszt betölti,
cserép tető, ha fog bedőlni,
forgandóság porlásoképpen,
ágot ha próbálnak letörni,
soha többé ezen a képen.*

*Más kép se szólt moccanthatóbban
ily-szomszéd kéregállagokról,
ha a két part közti folyóban
valaminek az árnya ott volt,
ott is maradt, a mobilok hol
voltak akkor még! folyamatosan
haladt csak helyben, ami sokszor-
másból térült egyszer-csak-annak.*

*Hanem itt az egyszer-csak-az:
azonnan itt van, itt azonnal,
a kimetszett folyószakasz
eltükröződgetni a lombbal
nem tükröződget el, halommal
szedhetnénk, persze, zöldeket
a kék-fehérből, sárga tolttal
jelződnek az épületek*

*a kék-fehér-zöldben s egyébben,
hiszen a kép napszaka: nappal,
s a fény pontos törvénye éppen
így kell, hogy éljen, jó alappal
él így, képes amivel-azzal,
hanem a tükörkép előtti
nem adja vissza, az a Nappal,
Vízzel, Léggel át-szerveződik,*

*összegeződik, és ha vannak
esetlegek, s vannak, valóban,
nincs elmondható sora annak,
csak sorban van, számolhatóan-
se, akárha nem bízna szóban,
akit szavakra bír kigondolt
valója, így, hasadozóban
ír mindenek helyébe pontsort,*

*központozni kezd, mi lehet
baj abból, ha egy part csak az
alak-adó-vevő teret
jelzi, önmagaként, azaz
mintha így szólna: Hát fakassz!
(De nem mondja: „vizet”.) Idommal
ez a „telt” példázza: csupasz
idő, nem telt, nincs tele lommal.*

*Mit sem tud a sétálgató
ennyi bonyolult fontolásról;
hát nem arról lett volna szó,
hogy itt sétál és soha máshol?
Ennyit se tud; egy kis kutyáról
tud, az ott szalad épp előtte,
s amott, nem is annyira távol,
egy vitorlás látszik, manőve-*

*rezik, vagy éppen csak halad,
halad Courbevoie-nál a Szajrán,
hol a túlparton, fák alatt,
fák között házak, és e-partján
a víznek, egy magas fa alján
– a kettős törzs s lombozata
a fél képet betölti – egy lány
vagy egy asszony sétál, maga.*

*Eddig a kép. Vagy éppen: innen,
innen a kép, mert eddig – eljut.
A pontos formában, a színben:
oly némaság, hogy szinte halljuk;
a láthatók megannyi foltjuk
a pontosság alá merítik,
és sose várják, hogy megoldjuk,
mit je lent ez úgy ott, az így itt.*

Derkó

*Képzőművészek Új Társasága,
KÚT, kút mélysége, világossága,
lovascsendőrök kardlapozása,
Végzés, Kivégzés, rokonszenv-sárga,
Népszínház utca halottasháza,
Viki, Mi ketten feltámadása,
kút, kút mélysége, világossága,
végtelensége, kút óceánja.*

Szép András emlékiratából

*Kaszakő-szürkén, summás-súlyosan,
nyarak nyomultak gyomorbajosan,
előzött zsírtól olajozottan,
értéktöbbletté, hitté fogyottan.
Bádogtál lötytyét bogár ha úszta,
kanalát dobta a finnyásabbja,
heten ha faltak, egyik elunta,
így tartott jobban hatot a puszta.*

Magánsámánok

*Heroincsempész eszmék uszulnak,
magánsámánok magányt búsulnak,
mindent-feledtek, semmit-tanultak
semmit kódolnek, újmódi múltat.
Dalai álma, vak tombolása
dalai láma dalmormolása,
távol a léttől lantot cibálva,
távol a téttől semmi se drága.*

JEGYZET ŐSZE ANDRÁSRÓL

Két kiállítását láthattuk Ősze Andrásnak az utóbbi években: Nagykanizsán (1975) és a Műcsarnokban (1977). A New York-ból érkező szobrász, aki mintegy három évtized múltán tér vissza hazájába, vendégnek számít-e, vagy inkább állandó honosnak, aki megszakítás nélkül élt körünkben, harmincas évekbeli kiállításai óta? Egykori barátunkkal, Ősze Andrással úgy vehettük fel a párbeszéd fonalát, mintha az 1946 óta meg sem szakadt volna, és ő is úgy járhatta a budapesti utcákat, olyan otthonosan és honosan, mintha nem is kellett volna 1944-ben üldözöttek tucatjait rejtegetnie, s vállalni veszélyeket, melyeknek vállalására rendeltileg semmi sem kötelezte. Kötelezte azonban az a hit, melynek eszményét és erkölcsét liturgiainak szánt szobraival fejezte ki egy ideig, — és ha már szobrokkal, úgy cselekedetekkel is, melyek nélkül a szobroknak sincs hitelük.

Róma, Sao Paulo, Lima és New York után gyökeresen átalakult, és lényegileg mégis változatlan életművet hozott haza. Amiben egykor hitt, az újabb és mélyebb hithez vezette el, — ami formát egykor megtalált, azt ráismerhetetlenné alakította, — ami újat teremtett abban pedig a régít hozta vissza. Életművének egyik jellemzője a témák újbóli és újbóli, és mégis mindig máskénti visszatérése, más-más anyagban vagyis műkőben, nemes fában, szögesdrótban, kalapált rézlemezben, bronzban, alumíniumban, ólomban.

Szobrai egy és három arasz közti magasságukkal eleve meghittek, mélységük viszonylag csekély, térigényük takarékos, ami miatt kiváltképp alkalmasak a szemlélés összpontosítására, és arra, hogy kisebb térfogatú helyiségekbe kerüljenek. Örömet okozhat az a szobrász, aki nem mindig közterekben gondolkozik, hanem abban a mértékletes térben, melyre egyetlen ember tarthat igényt maga körül.

Ősze átgondolt és tudatos programot képvisel, ami csak azért sikerülhet neki, mert ez a program költészetté minősül át, és ilyenként öltözik szoborba. Felfogása szerint, mely egyezik némelyik művelődéstörténész nézeteivel, a művészet csak a barokk kor végéig képviselt egyetemes eszmét, a romantikától kezdve pedig a legújabb időkig, a művészet ez univerzális eszmét és világszemléletet feladta. Ősze szerint, (aki egy angolul megjelent tanulmányában száll vitába az újabb művészet hajlamaival), a különféle divatos izmusok élettartama „legtöbbször nem hosszabb, mint egy közepes minőségű nylonharisnyaé”. Ősze szerint „kultúránk és ösztöneink mélységeiben olyan megismerési lehetőségekkel is képes dolgozni, melyek az öntudatunk előtt ma még nem jelenhetnek meg”. A művész tehát „olyan lehetőségeket próbál megközelíteni, melyek egy ponton túl nem a mai, hanem a holnapi életünket teszik korszerűvé, élővé”. Az univerzális eszmeiséghez való visszatérés tehát Ősze művészi programjának végcélja: szobraiban ennek az eszmeiségnek áhitása költőileg valósul meg, — vagyis a szoboralakok egy része az emberi helyzetekhez és viszonyokhoz tartozik, melyek eleve univerzálisak. Ilyen helyzetek és viszonyok például: a szeretet, az anyai gyengédség, a gyermeki tisztaság, a szűziesség, a természeti harmónia, a barátság, a fájdalom stb. E mellé, a talán túlságosan is éteri univerzalizás mellé kerül Ősze művészetében egy másik: a szenvedés, a nyomoré, vagyis mindazoké a szociális kinoké, melyekkel talán perui éveiben találkozott. Ily módon Ősze András pályájának állomásait is felismerhetjük: a tisztán költőtől, a megdöbbenés, az együttsszenvedés költészetéig, mely a szociális megoldás igényét is magában foglalja. Ősze újabb és újabb hazalátogatásai talán növekvő azonosulást is jelentenek azzal a megoldással, melyet hazája hozott létre.

A szocialist is magábfoglaló univerzális eszmekör szolgálata Őszénél olyan szobrokban valósul meg, melyek többnyire nem egyházi tárgyuak ugyan, (mint ahogyan a fiatalkoriak azok voltak), de felépítésük, csoportosításuk, mozgásrendszerük, vonalaik felfelé irányultsága stb. formailag az oltári szobrászat közepkorba visszanyúló hagyományait őrzi. Ősze szobraiból hiányzik a Rodin és Maillot óta annyira elterjedt robosztus testiség, és méginkább hiányzik belőle bármiféle pátosz. Ezek a hiányok — erények is: az erotika, a biológiai telítettség, a heroizmus, és a hatásosság hiánya. A testi kapcsolat, mely mindig érzelmi is, az ő kompozícióiban mindig csak: az érintés. Az Öröm két alakja (Műcsarnoki katalógus száma: 45) félig egymásrafektetett karjukból formál hidat: az érintés Őszénél mindig hid is két ember között, — és csak az érintés képezhet hidat nála. Ősze ciklusokba sorakoztatja műveit, és a szobrászat lényegéhez hű elgondolással ezeket a ciklusokat anyaguk fonja egységbe; a kifejezésre kerülő univerzális eszme tehát nem szülője, hanem szülötte az anyagnak. Igaz, a szobrászatban az eszmét talán mindig is az anyag szabja meg, és Ősze műkö szobrai többféle címen is ugyanazt mondják. Az igazság árvái (Műcsarnok: 52., 53.) zártságukban, hasábvoltukban szükségképp vázlatosak, de éppen nem erő nélkül, — de ugyanez az anyag és technika jut érvényre *A legdrágább vigasz* című szobron is (Műcsarnok: 76). Anya és gyermek ugyancsak hídszerűen érintő összekapcsoltsága folytán a szobor mintegy belső, érzelmi kontúrokkal gazdagodik, meglágyul és kinyílik.

Őszének legsajátabb hajlama a rajz, vagy méginkább a vonal, de épp ezért, ha nem szobron alkalmazza, ez a hajlam a könnyebbik út veszélyével is jár. Vonalas kompozíciói kevesebbet adnak szobrainál, de amikor szobrok felületére karcot textúrát, ettől a szobor csak méginkább szoborrá válik. Mert a szobor akkor válik igazán szoborrá, ha meglágyul, vagyis, ha a felület veszít anyagi jellegzetességéből. A szobor ugyan nem tagadhatja meg az anyagát, de az anyagon mégis túl kell hatolnia. Ősze vagy úgy haladja túl az anyagot, hogy azt minél simábbra csiszolja, amitől az kőből, vagy bronzból árnyékká és fényre minősül át, — vagy ellenkezőleg, érdessé dolgozza, rovátkákkal, rajzos motívumokkal borítja be, ami egy másféle fényhez és árnyékhoz vezet. Ritkábban választja az előbbi eljárást, bár ólom- és bronz-szobrainak szépségét épp az adja meg, de annál gyakrabban a másikat, a felületre vitt rovátkákat, naiv kaparásokat, melyek lekaszált fűszálakként borítják a szobrot.

Különösen helyén való ez a technika az *Anyám és én* ciklusának legkedvesebb darabjánál, az *Anyám röpködni is tanított* című szobornál (Műcsarnok: 72), mely a kilométerköre állított gyermekkel, az anya és a gyermek létrafokszerűen (vagy ha akarjuk: kettőskeresztet formálón) kitárt karjával épp oly templomias, mint naiv, és mindehhez jól illik az ugyancsak naiv kaparási technika. Ősze témái gyakran naivak, de sohasem naiv a megvalósításuk. Emiatt naivsága talányossá válik, és ez a talányos naivság többet fejez ki az elszántan hermetikus sejtetésnél, — hiszen a talánynak sohasem az a célja, hogy keveset mondjon, hanem, hogy nehéz megfelfedezőségével is: mind többet. Különösen érvényes ez a műcsarnoki kiállításnak talán legszebb darabjára, a *Szent Ferenc és Szent Klára* címűre, mely épp úgy jelenthetné a címét, mint akármilyen más is, rejtelmesen felesleges, és mégis, az emberalakoknál is nélkülözhetetlenebb korintuszi oszlopával, amelyet egy férfialak érint meg, és ezáltal ez a figura meg is nyílik, valamely kifürkészhetetlen irányba, míg az oszlop másik oldalán mit sem érintőn, és érintetetlenül, a köpenyébe burkolódzó nőalak önmagának hiánytalanul elég.

A művész tudjon többet az elméleténél és a programjánál. Mi sem veszélyesebb a művészre a deduktív gondolatmenetnél, — ami persze ne azt jelentse, hogy az elméletéről lemond, hanem inkább azt, hogy tekintse úgy a maga programját, mint akármelyik művét, és ily módon a mű ne a programból fakadjon, hanem az ihletből és a valóságból, a program pedig ne fölé, hanem mellérendelten nyújtson a művekhez valamelyes magyarázatot. Mű és program között az összefüggés meglehetősen laza Őszénél, és bizonyára ennek köszönhető, hogy nem iskolát vagy irányzatot képvisel, s bizonyos fölénytel tér ki a kötelező divatok elől: néha el-

jut a kubizmusig, de sohasem az absztrakcióig. Mindezt pedig nem konzervatív daczból, vagy esztétikai előítéletből, hanem annak az embernek biztonságával, aki tudja, mit akar nyújtani, de azt is tudja, mit nem akar elfogadni másoktól.

Ősze András hetvenéves, de mai szobrai fiatalabb lélekből születtek, mint a negyven év előttiéi. A pályakezdés, és a kor nehézségei egyidőre megtörhetik a lelket, de minden megvalósított mű ahhoz segít, hogy épségét a lélek ismét megtalálja. Nem minden művésznek célja, hogy olyasmit akarjon adni, amire egy kornak szüksége van, s a kortársak sem mindig érzik, hogy életükből, érzéseikből és gondolkodásukból mi hiányzik. A hiányt néha csak akkor érezzük, — és mindig csak visszamenőleg —, amikor megszűnt, mert betöltötték. Korunkból azok az elemi és archaikus formák hiányoznak, melyek egybefognák és fenntartanák a lelket. Ezeknek a formáknak az emberiség korábbi korszakai sohasem voltak hiányával. Ősze András ezeket újból megteremti, akár a perui, akár a középkori, európai szobrászat segítségével: nem a tegnapi régít hozza vissza, hanem ezt az ősrégít, mely valójában mindig új.

BODRI FERENC

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

ESZMÉK, TERVEK, ÉPÜLETEK

K. N. Afanaszjev: Szovjet építészet 1917–1932.

A témáról, amely a modern európai építészettörténetnek a De Stijl, a Bauhaus vagy a L'Esprit Nouveau kollektíváinak működésével egyenértékűen érdekes és izgalmas fejezete, igen kevés magyar nyelvű feldolgozás olvasható. A szakmai és közérdeklődést előbb *Major Máté* professzor néhány előadása és tanulmánya (több a Jelenkorban) keltette fel, utóbb egy-két nem a teljességgel, de apróbb egységekkel és egy-egy alkotóval foglalkozó elemző írás, majd a szerencsésebbek számára *Anatole Kopp* kitűnő monográfiája (*Ville et revolution; Architecture et urbanisme soviétiques des années vingt*, Paris) két kiadásban is, az albumot a *Magyar Építőművészet* 1973/2. száma ismertette.

Afanaszjev 1929-ben végzett a VHUTEMASZ építészeti fakultásán, tanára *Alekszander Vesnyin* volt, aki testvérével együtt a korszak legkiválóbb szovjet építészeti közé tartozott. A könyvben találhatóak szerint egyben az „ortodox konstruktivisták” csoportjába is, mellettük az „érzelmiek” (így Tatlin), és hogy melyik jelző a kedvezőbb, erről nehezen döntenénk. A végre összképet is mutató monográfia szerzője 1931-től *I. Zsoltovszkij* irányítása alatt az antik és az óoroszipítészetet kezdi tanulmányozni (korábban Le Corbusier és mások alkotásait), az így formálódott szellemben alakultak a kötet végén sorolt épületei. Több évtizede a moszkvai Építészeti Főiskola tanára, a művészettörténeti tudományok doktora, az ő szerkesztésében jelent meg *A szovjet építészet dokumentumai* című gyűjtemény, ebből még Kopp, a francia kolléga is idéz.

Az említettek, majd *Mácza János*, *Camilla Gray*, *Troels Andersen* és mások monografikus feldolgozásai után végre egy nemzetiségében is autentikus szerző adott hírt a „nagy kísérlet” építészetének első másfél évtizedéről, eseményekről,

gondokról és eredményekről, a szerző tekintélyét építész volta csak emelheti. És bár a téma korántsem új, de az erről megjelent mű igencsak sok ki nem elégitett érdeklődést hagyott maga után: hiszen nagyon „madártávlatú”. Afanaszjev módfelett szűkszavú és több ízben erősen lekerekített véleményű szerző, pl. *Tatlin* III. Internacionálé emlékművének „ésszerűtlen és dilettáns tervéről” alkotott nézetével szívesen vitatkozunk. A szerző többnyire mindent a gyakorló építész előttünk kissé talán technicista horizontjáról szemlél és értékel, és elmarasztalásában éppen azt nem látja be, amit első mondatában *Tatlin* tervéről maga is leír: „Alkotói kiáltványának tekinthetjük, az új forradalmi építészet deklarációjának” az emlékmű-tervezetet. A terv és a modellek értékét éppen manifesztációs jellegük szabja meg, ugyanígy a továbbiak, amikre hatott.

A kötet az említett madártávlatból követi a szovjet építészet fejleményeit és eredményeit, *V. Suhov* 160 méter magas rádiótornyát (1922), az „akadémikusok” működését (*Zsoltovszkij, Scsuszev, Fomin* és a többiek, ez utóbbi az orosz klaszszicizmus modern változatát, a „szovjet oszloprendet” alkotta meg), majd a különféle társaságokba és egyesületekbe tömörült, egymástól olykor csak részletekérésekben eltérő nézetű építészek tevékenységét és ideáljait.

Így a kötetben a „ráció-architektúra” alapelvét vallókról (*El Liszickij, Melnyikov* stb.), utóbb az 1923-ban alakult *Új Építészek Egyesületéről* (ASZNOVA), majd a *Vesznyin fivérek* és *Ginzburg* csoportjáról olvashatunk, közben a konstruktivizmus elveit adaptáló *Modern Építészek Társaságát* (OSZA) ismerhetjük meg, mindhárom csoport ideáljait és tagjainak alkotásait. „Az Októberi Forradalom a nagyság álmát szülte” — írja Afanaszjev, és az építész-hősök a maguk módján ezt az álmot kísérelték megvalósítani. Tisztelet illeti minden ceruzavonásukat.

Különösen érdekesek a könyv azon fejezetei, amelyek az elméleti és architektónikai kérdések alakulását idézik, így a *Ginzburg* vagy *Ohitovics* nézeteit és elképzeléseit bemutató részletek. Ők már a modern urbanisztika kérdéseit feszegették, a várostervezés alapjait rakták le a szocializmus szellemében. *Anatole Kopp* külön fejezetben elemzi terveinek távlatokat nyitó érdeme szerint *Ivan Leonyidov* munkásságát. Afanaszjevnel hasonló okból *Vesznyin* és társai kapnak külön fejezetet. *A lakóház és a település új típusai* című és az akadémizmus 1930 körüli előretöréséről szóló két fejezet alkotja a könyv talán legérdekesebb oldalait. Ugyanígy a *Le Corbusier* itteni terveiről és működéséről szóló bekezdések és *Scsuszev* Lenin-mauzóleumának építéstörténete, bőséggel idéz a kötet az alkotó emlékezőseiből is.

Nyikolaj Kolli Le Corbusier „szovjet összekötője” volt, működését a kötet nagy elismeréssel ismerteti: „E nagyszerű mester egyéniségét, terveit, épületeit és egész életművét az a magas munkamorál, kultúra és elegancia jellemezte, amely a mai életünkből annyira hiányzik.” A megállapításnak láthatóan vannak kritikái indítékai, pedagógiai céljai is. *Le Corbusier* tervei Kolli közreműködésével valósultak meg, és hogy „a légkondicionálást és különleges fűtést nem sikerült megoldani, a kivitelezési munkák nem éppen ragyogóan sikerültek, valamiféle házkezelőség sürgősen beépítette az épület lábait, a központi előcsarnokot pedig elzárták”, arról a két alkotó aligha tehetett.

Afanaszjev igencsak elégedetlen a karbantartási és állapotmegőrzési munkákkal a továbbiakban is. Szomorúan sorolja, hogy a nagyszerű alkotások napjainkban mennyire rossz állapotban találhatók. „Az épületek kezelése egyébként a mai napig is megoldatlan probléma” — írja 1973-ban —, a házkezelőségek rendkívül alacsony esztétikai és technikai kultúrája többnyire az épület architektúrájának durva eltorzításához vezet. Erre a szomorú következtetésre jutunk, ha egy sor nagyszerű épületet szemügyre veszünk: ilyen állapotban van a Fogyasztási Szövetkezet *Le Corbusier* által tervezett székháza, *Ginzburg* lakóháza a *Novinszkij* bulváron, *Nyikolajev* diákokthona, *Barcs* és *Szinyavszkij* Csillagvizsgálója. Tulajdonképpen valamennyi olyan konstruktivista épület, amely architektúrájával felhívta magára a figyelmet, szomorú sorsra jutott. A házkezelőségek által végzett módosítások gyakran diszkreditálták az élen járó szovjet építészek haladó elgon-

dolásait.” A hazai gyakorlatból hasonló példákat mi is említhetnénk, és még az sem boldogít, hogy láttunk már fotósorozatot az ócska drótkerítéssel körbezárt és teljesen elgyomosodott *Villa Savoye*-ről, Le Corbusier hazai alkotásáról is. A probléma legalább annyira égető, mint amennyire nemzetközi.

A kötet 94 képtáblája a nagy korszak szovjet építészetében bőséggel eligazít. Kár, hogy jóval több a tervekről készült reprodukció, és igencsak kevés a megvalósult művekről készült fotó. És szívesen olvasnánk részletesebb beszámolót (mondjuk) *Ivan Leonidov* Lenin-intézetének tervéről, a modern Harkov építéstörténetéről, vagy a dnyeperi erőmű pályázatáról és megvalósulásáról. Mindarról tehát, ami a korszakban a legkiemelkedőbb. És sajnálatos, hogy a nyugat-európai kortársépítések szovjetunióbeli terveiről és működéséről keveset olvashatunk: pl. *Ludvig Mies van der Rohe*, *Walter Gropius* neve még a névmutatóba sem került. Ugyanígy hiányolunk néhány olyan alkotást, amely még Kopp albumából emlékeztet. Pl. *Peskov* remek könyvtártervét, amely az 1928-as Mai Építészet kiállítás szenzációja volt. Mivel a kötet „alapmű”, keveselljük a dokumentációs adatokat, akár a lexikálisakat, hiányoljuk pl. *Kuzmin*, *Larine*, *Kraszilnyikov* és mások nevét.

Amit *Afanzjev* végkövetkeztetéseiben ír, avval csak bizakodóan egyetért-hetünk: „... A szovjet építészet további fejlődésmenete könnyen követhető. A konstruktivizmust rossz hírbe keverte a húszas évek tömegépítészete, látszólag azért, mert minden stilisztikai fordulatról és díszítésről lemondott; holott a kockaházak lélektelensége nem a konstruktivizmus, hanem a primitív építéstechnika következménye volt... Az antik építészettől újjáélesztése, a múltba néző eszmevilág és stilizálás kötötte le az Építészeti Főiskola és sok fiatal építész figyelmét is... Ebben a bizonytalan közegben pompázatosan virulhatott az elvtelen, mindenféle kompozíciós törvényszerűséget semmibe vevő díszítgetés. Az önmagukban is aránytalan építményeket párkányokkal és pilaszterekkel, ornamensekkel és szobrokkal díszítették, ügyet sem vetve harmóniára, elemi jóízlésre... Mindez azonban már a szovjet építészet történetének következő szakaszához tartozik, ahhoz a fejlődési fázishoz, amelyben többé nem merített a konstrukciókból és az építészeti formák tiszta geometriájából. A konstruktivizmus és a racionalizmus visszavonult. De vajon hosszú időre-e?”

Ezek az összefoglalás zárómondatai. Láttunk már a hetvenes évek elején írt kérdőmondat óta nagyon biztató jeleket is: a technika és technológia hozzá nőtt a felleghajtó tervekhez, ma már az akkoriban legmerészebbnek tűnő elképzelés könnyen megvalósítható, ha kell. De hozzá nőtt-e mindehhez az izlés és tudat?

Erre a kérdésre választ a mai nemzedéknek kell adnia. A döntéshez az itt megidézett kötet kitűnő segítséggel szolgál, és nemcsak hazájában így. (*Corvina Kiadó*)

ÚJ MŰVÉSZEK KÖNYVE

A nagy alakú képtantológia 1922 szeptemberében jelent meg Bécsben három nyelven, Kassák szerkesztőtársa az ekkor még Berlinben élő Moholy Nagy László volt. A Kassák bevezetésével és címlaptervével 500 példányban kiadott albumból a MA terjesztésének hazai tilalma miatt ma már alig néhány példány található Magyarországon, de facsimile-kiadását nemcsak ritkasága látszik igazolni, hanem el nem múlt elevenése is. Manifesztatív ereje már a történelemé, de dokumentatív volta ma is hasznos kézikönyvvé teszi.

Az antológia az akkor kortársi európai képzőművészet bemutatására vállalkozott 96 lapon, a reprodukciók egyben összefoglalták a MA művészeti tevékenységét, bizonyítják a szerkesztők egyenrangú kapcsolatait a hasonló avantgarde folyóiratokkal (*De Stijl*, *Der Sturm*, *L'Esprit Nouveau*, *Kunstblatt*, *Gegenstand* stb.), galériákkal és kiadókkal (*Zinglers Kabinet*, *Malik*, *Cicerone* stb.), magukkal a megidézettekkel is.

Kassák bevezetője autentikus és ihletett manifesztum, bár nem a *Tisztaság Könyvében* (1926) megjelent tanulmány (*A korszerű művészet él*) higgadtságával és tárgyilagosságával íródott, ez a kiáltvány még a forradalmi hevületű kor hasonlónak zuzos jelzőit, provokatív írásjeleit és páncélozott mondatköntösét viseli, mintha csak elfojtott szociális indulatok törnének fel a műtétet lejtaknán és vész-kijáratain. Egyben mutatják azt is, hogy az avantgarde képzőművészet a húszas évek elején mekkora társadalmi erő, az új művészet alkotást és nem szalontárgyakat kíván teremteni. Kassák az építés, a képarchitektúra nézőpontjából kutatja a „század szintézisét”, szemléletében jele van már a „tagadó irányzatok” kritikájának is. Az album (és a MA) nem kívánt egyetlen irányzat propagandafóruma lenni, bár a kubizmus és a „kollektív élettendenciákat vállaló” konstruktivizmus iránti vonzódás nemcsak Kassák bevezetőjéből, de a közöltek arányaiból is nyilvánvaló.

A képanyag a bevezető szellemében a modern technika látványos felidézésével indul, egy-egy fényképen magasfeszültségű elektromos vezeték, egykori mozigép, versenyautó, dinamó, ventilátor, villanyóra, ma már monstrozusnak tűnő repülőgépek láthatók, konstruktív épületek, több acélszerkezetű csarnok, egy híd szellemes vasszerkezete vagy éppen fogaskerekű egymásbahatásai — mindig valamelyest alkati kapcsolatban a reprodukált műalkotásokkal. Az építészet elsősorban a De Stijl publikációi révén kap méltó szerepet: egy hajóépítő dokk után New York-i városkép következik, másutt egy felhőkarcoló belső udvarának fényképe, modern holland építészek munkái, Tatlin emlékműtervezete.

A képzőművészeti reprodukciók az európai avantgarde fejlődésrajzát és csoportjait dokumentálják, az alkotók névsora az 1905—1921 között feltűnt nemzedék 51 nevét tartalmazza, néhány kivétellel akkor 30—40 évesek, életük és művészetük első felvirágzása idejében. Az album egyetlen ekkor már halott festőt idéz: Franz Marcot, a világháború áldozatát. Kassák később verset ír Marcról, képét is közli a Mesterek köszöntésében.

Az expresszionizmus kapta az albumban a legkevesebb publicitást. Hiszen Arp és Liszickij szerint (Kunstismen) követői a „kubizmusból és a futurizmusból vagdalták össze a hamis nyelvet, a német metafizikai bifszteket”, és Kassák is vallja (Waldennel ellentétben) Liszickij és Arp nézetét.

Az *Új Művészek Könyve* az „impresszionizmus utáni kor” mozgalmait foglalja össze abban a pillanatban, amikor „az új művészet, túl iskolák részleteredményein, az életegység megteremtésén kell hogy dolgozzon”, akkor, amikor „strukturív jelentősége másodrendűvé lett”. Történelmi tehát a pillanat. Kassákot igazolják majd a továbbiak is.

A nemcsak kurióz, de módfelett hasznos facsimile kiadás utószavában *Körner Éva* tanulságosan és elemző gondossággal foglalja össze az 1922-es album kiadástörténetét. Kassák és Moholy Nagy albumát a három évvel későbbben megjelent hasonló, *Ozentant és Jeanneret La peinture moderne*-je mellé helyezi. Részletesen elemzi a két szerkesztő útját az albumban realizálódó együttműködésig, majd későbbi kényszerű elválásukat.

A MA-reprint után az *Új Művészek Könyvének* kiadása méltó folytatás, véleményeink szerint most majd a *Tisztaság Könyvének* (1926) facsimiléje következik. (*Corvina — Magyar Helikon*)

N. L. halálára

*Váltott lovakkal, remegő télben
az angyal arca messze szállt
jeges szél elől betakarva
repíti Zászlót s ostorát
Illés szekere, szép fiát,
síró szegények kis istenét
kik fiatlanul maradtak
nagykabátjukkal betakarnak
siratnak nádsípval,
fésűmuzsikával
dajkálnak tüzes koronával.
Havazódó nárcisz kedvese
hát szóljon ének és mese
róla, ki nem biceg már, szárnya nőtt
csikója, kardja lángol.*

Telefon

*Jó napot,
persze jót, neked s nekem.
Kérem, szeretném
téglák a piramishoz
nem az enyém.
Nem jelentkezik.
Szívemet rabló idő,
foglalt, megváltozott,
pusztulásomnak másodpercei.*

Szó híján

*Kitöröl majd napjaidból
engemet, sötét árkot üt
ahol éltem a csönd; pernyés
ágyában magam aluszok.*

*A némaság malmaiban
léleknek tán lehetőség
örlődni – feléd legalább
e szilánkok pillézenek.*

*Még egy arcképet birtokolsz;
lássuk, ha a malom köve
nem nyes lisztté, hogy alakul!*

*Hallgatásodban kuporogsz.
Kimérve reád sorsom: szó
híján nem tudok segíteni.*

A part felől

*A szirtzugokba a víz hangja
verődik csupán, ösztöneim felől
oly gyorsan örvénylik
tudatom partjára az égő-sűrű
homok, s boldogul-e gondolatom
ennyi törmeléssel; –
ne nyálas-nyirkos cseppek vetése
fényesedjék a tiszta fővenyen,
ne csak a habzó látszatok.
Homályát hinti
az idő mozgó kupolája főntről,
járván hűvösében unom már, hogy
nem szűnnek a
támadó szemcsék csikorogni,
szürkül a szurdok,
hullámok hasadoznak messze kint
a part előtt, felcsapó tükrök,
egymást ölik,
s félek, a vékony folyam gyöngé,
így az elmémre hegedt
kvarcot-port nem
mossa le.*

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

– Fejes Endre: *Jó estét nyár, jó estét szerelem . . .*; Kellér Andor:
Bal négyes páholy; Gyárfás Endre: *Két egyfelvonásos* –

Már régóta játsszák a Vígyszínházban, Marton László rendezésében Fejes Endre színdarabját. Az alapproblematika az a diszkrepancia, amely az alakok reális helyzete és reális lehetőségei, valamint az ezeknél sokkal csillogóbb életkörülményekre irányuló vágyaik között feszül. Adva van egy lakatos, aki egy napot sem mulasztva kitűnően dolgozik, de akinek benső világában ott él a mardosó vágy, hogy híres, körüludvarolt, sok-sok pénzzel rendelkező emberként éljen. De a vágy ilyen meghatározása talán félrevezető, mert lehet, hogy egyszerűen csak ezt akarja: mindig ő legyen a középpontban. Egyszer görög diplomatának nézik, s ettől kezdve kihasználja ezt a lehetőséget; nők csapódnak hozzá, akiket drága éttermekbe és szórakozóhelyekre visz. Egy hónapban két-három napra belekerülhet a vágyott világba: ennyi ideig tart havi fizetése, s ennyi ideig csodálják és körüludvarolják. A hónap többi napján aztán szilvát eszik. Így természetesen nem a vágyott világba kerül, hanem csak látszatába. Ez az élet csak akkor lehetséges, ha mások is hasonló életre vágyakoznak. A szegény postáskisasszonyok, a csúnya lányok, a vidéki szépségek stb. arra áhitoznak, hogy híres, különleges foglalkozású, sok pénzzel rendelkező férfi mellett éljenek. Így aztán rendre össze is találkozik a „görög diplomata” az említett leányokkal.

A fiú nem szélhámos. A nők bódulatát nem használja ki, sem anyagiakban, sem a szexben. Csak a csúnya lánynál tölt el egy éjszakát, s ezt is sajnálkozásból, illetve azért, hogy a lány végre elhihesse: ő is tetszhet valakinek. A Sötétruhás Fiúban — hiszen mindig a „diplomata” sötét ruhájában jelenik meg — egyébként tisztességes vágyak is élnek a jobb, tartalmasabb életre, s ezt nemcsak kapni akarja, adni is. A diszkrepanciát nemcsak önmagában oldaná fel, hanem másokban is.

A színjátékban a fiú környezetében két nagyon lényeges ellenpont jelenik meg: a kiégett, leszázalékolt egykori sztahanovista, valamint a mai művezető és személyzetis. E három alak rávilágít azokra a társadalmi okokra, amelyek az említett diszkrepanciára *lehetőséget* adnak. A sztahanovistának annak idején a pénz mellett megadták az országos hírnevet, elismerést és dicsőséget, a ma igazán jól dolgozó lakatos csak a pénzt kapja meg. A mai művezetőt csak a tervteljesítés és az ezzel járó pénz érdekli, s mivel a fiú ügyes, hasznos, jó munkás, nem érdekli, mit csinál magánéletében. Vagyis nem érdekli a fiú személyisége. De a személyzetis se veszi ezt igazán figyelembe. Amikor a fiút feljelentik, s az ügy hozzákérül, csak általános „társadalom-pedagógiai” szövegekkel akarja ebből a kettős életből kiszakítani. Mindezek annyit is jelentenek, hogy a társadalmi környezetben nem találunk olyan erőket, amelyek a magánélet szférájára is pozitív hatással lennének, vagyis amelyek a sikeres, a „fényes” élet iránti vágyakat helyes, igaz módon elégítenék ki, vagy ebbe az irányba terelnék. De nincs a műben ábrázolt világban oly erő sem, amely a helytelen vágyak kielégítését meggátolná.

Persze nagyon egyszerű képlet lenne, ha azt mondanánk, az igazán értékes, jól dolgozó és jól akaró fiatalok elsikkadásaért vagy helytelen, esetleg kifejezetten rossz vagy káros útra tévelyedéseért egyértelműen a környezet, a társadalom a felelős. Aki ezt vallja, azt is kénytelen vallani, hogy csak a környezet, a társadalom van, s benne az egyén nincs. Manapság több mű igyekszik ezt elénk

állítani, s ez így azért nagyon egyszerű, mert a számításból kimarad, hogy az embernek, az egyednek is van felelőssége és lehetősége — persze megfelelő energiával, akarattal, a vágyak átértékelésével — az igazán pozitív útra lépni. A Sötétruhás Fiú társadalmi adottságnak veszi, hogy mások a felelősek, s eszébe sem jut, hogy az „ál-életért” lényegében önmagát hibáztassa. Tisztességes vágyak és vágyakozások persze benne is élnek. Ez akkor tör elő, amikor találkozik egy lánnyal, akibe komolyan beleszeret, s akinek végre — éppen ezen a benső „talajon” állva — elmondja, hogy ő nem diplomata, hanem lakatos. Naivul azt hiszi, ez a lány is szereti őt, illetve, hogy őt szereti, s nem a „görög diplomatát”. Míg az eddigi esetekben a szerelemre és a viszonz szerelemre esetleg lehetőség volt, ez épp most nincs meg. A Sötétruhás Fiúban a normális és deformált vágyak, a szükséges és rossz értelmű hiúságok együtt és egyszerre élnek. Mikor az önleleplezés után megalázza őt, megöli a lányt. A gyilkosság tudatos, hiszen előre megveszi a borotvát. Ám ez a gyilkosság egy kissé váratlan ettől az egyéniségtől, s csak erősíti azt a nézőpontot, ahonnan mindenért a környezet, a társadalom a felelős.

A műben megformált életjelenség még más szemszögből is elemezhető lenne. Ez pedig az a nagyoni élő, eleven diszkrepancia, amely aközött feszül, hogy a társadalmi munkamegosztásban az adott helyen nincs szükség az illető személyiségére, csak arra, hogy egy ember a státusz-törvényeket megvalósítsa — ám ugyanakkor minden ember egyedi, egyszeri személyiség. A művezető szavaiból is egyértelműen kiderül, csak azt nézi, hogy a fiú megvalósítja-e státuszának törvényeit. De voltaképp a lányok sem a fiú személyiségéhez vonzódnak, hanem „diplomata” mivoltához, vagyis státuszához. Így kialakul az az ellentmondás, hogy a fiú saját személyiségének törvényszerűségei alapján él és ítéli meg önmagát, míg mindenki más őt státusza, vagy hazudott státusza alapján. Ez a nézőpont, másokkal szemben, a fiúban is megvan. Sok tekintetben őt is csak az érdekli, hogy miként viszonyulnak a lányok a „görög diplomatához”. A tragédia akkor következik be, amikor Karácsony Nagy Zsuzsa személyisége ragadja meg őt, s ő is személyiségét „kínálja”.

A színjáték „zenés dráma”, melynek Presser Gábor által írt zenéje önmagában kitűnő. A felhangzó ének és zene kétségkívül növeli az előadás hatásosságát. Ez a hatás azonban csak pillanatnyi és kizárólag hangulati, vagyis a darab világát nem mélyíti el. A három gyümölcsáros lányról (Bánfalvy Ágnes, Pap Vera, Peremartoni Krisztina) csak ismereteink alapján gyaníthatjuk, hogy a három párka lennének. Ez a funkció azonban nem valósulhat meg, mert sem „hitvilágunkban”, sem abban, amit az ember sorsát irányító erőkről gondolunk nem szerepel a hajdani párkákhöz hasonló sorsirányító tényező. Így énekszámuk nem teljesíthetik a világkép mélyítésének funkcióját, s ezért megmaradnak hangulatos slágereknek. Ugyanígy nem derül ki a fiút időnként kísérő Lüsterruhás Férfi funkciója és jelentése sem.

Igen furcsa alakítás Hegedüs D. Gézáé. Sötétruhás Fiújának általános magatartásában valóban semmi nyoma a szélhámosságnak. Kitűnőek gesztusai, mozgása, különösen azok, amelyekkel nyilvános helyen, pincérekkel való viselkedésben mutatja meg a „fontos és gazdag” embert. Az általa megformált jellemnek van azonban egy furcsa, majdnem mindig jelen lévő indulatossága. Ennek megnyilvánulásai egy „általános” tartalmú és okú-indíttatású indulatosságot jelölnek és jelentenek. Nem lehet eldönteni, hogy ez a lakatos félszégességének és zavarának kompenzációja-e a görög diplomata szerepében, hogy ez a gyilkosság magyarázatául szolgál-e, vagy hogy ez az ő életbeni helyzetének és életérzésének a következménye-e?

Bánsági Ildikó játssza azt a lányt, aki a fiúhoz a jobb élet reményében odacsapódott nők közül a legfelszínesebb, a konvencióktól a leginkább áthatott, s aki igazán csak a szociológiai státuszt, a diplomata életformáját akarja tőle. Alakításának egy része azért problematikus, mert igen jól játszik. Amíg csak a fiúval való jeleneteiben látjuk, azt hisszük, komoly, mélyérzésű lány, aki valóban szereti

a fiút, és talán éppen a fiút szereti, s nem azt, akinek hiszi. Jogos és hiteles eljárás ez, hiszen ilyennek kell mutatkoznia, ha ő egyértelműen hisz a fiú diplomata voltában, s mindenképp hozzá akar menni feleségül. Azt, hogy Karácsony Nagy Zsuzsa mélyérzésű, komoly lány, aki lassan feloldódva beleszeret a fiúba, Bánsági Ildikó nemcsak darabbeli partnerével hiteti el, hanem a nézővel is. Alakításából következően nem jó értelmű váratlansággal éri a nézőt, amikor testvérével való jelenetében leleplezi önmagát, s kiderül, önző, számító kis nőcske. Az előbbieket miatt az önleleplezés következtetlenségnek, a jellemhez nem illőnek tűnik, pedig ez a valódi arculata.

Farkas Antal már többször bebizonyította, hogy a korporális adottságokat miként lehet az alakítás jelentésteli részévé tenni. Ez persze szereposztásbeli kérdés is. Farkas Antal adottságaival és benső magatartásával igen jó formálta meg a műben jelentős mozgásirányt képviselő művezetőt. A sok szereplő közül emeljük még ki Andai Györgyit, aki egészen rövid jelenetében, Karácsony Nagy Zsuzsa testvéreként igen összetett figurát formált meg.

*

Ugyancsak régebben mutatta be a Thália Színház a Kellér Andor *Bal négyes páholy* című dokumentumregényéből írt színjátékát. Az adaptációt Békeffi István és Kazimír Károly készítette és Kazimír Károly rendezte Romhányi Lászlóval.

A színjáték Beöthy László életútját mutatja meg. Ő Beöthy Zsolt és Rákosi Szidi fia, Rákosi Jenő unokája, akinek első felesége Blaha Lujza lánya volt, s aki felfedezte Molnár Ferencet és Kacsóh Pongrácot, a színpad számára Gárdonyi Gézá-t és a nagy színészek egész sorát, Fedák Sárít, Darvas Lilit, Rátkai Mártont.

Igen nagy veszélyt rejt magában, ha egy színjátékban felvonulnak a huszadik század első két évtizedének színész- és író nagyságai. Akár látta valaki Rákosi Szidit, Fedák Sárít, Rátkai Mártont játszani, akár nem, könnyen adódhat az összehasonlítás: olyan kitűnő művészek-e az őket alakító színészek, mint amilyenek ők voltak; illetőleg képesek-e Rákosi Jenő, Gárdonyi Géza, Molnár Ferenc egyéniségét olyan súlyossá formálni, mint amilyenek voltak, vagy ha nem is voltak, de nevük fennmaradása okából azt hisszük, hogy ilyenek voltak.

Az előadás igen nagy érdeme, hogy ez a kérdés csak elvileg jut eszünkbe, az előadás során fel sem vetődik. Sőt, a színjátékban megteremtődött az a ritka eset, hogy a nagy nevek körüli „aurák” segítettek az egyes alakításokat, míg ezek tovább növelték a konkrét személy dicsfényét. Rendszerint a fordítottja szokott történni: a történelmi személy híre elnyomja alakítóját.

Az előadás másik nagy érdeme, hogy nemcsak Beöthy László életútját ismerjük meg, hanem ennek révén bepillantunk a jelzett időszak magyar színházi világának életébe, és annak hátterébe. Az persze már teljesen más kérdés, hogy a meglátott kép nagyon ellentmondásos és fölöttébb vegyes.

Többszörösen ellentmondásos Beöthy László személye. Benne ugyanis egyesülnek a színházi embernek (igazgatónak—rendezőnek) nélkülözhetetlen vonásai — biztos szemmel veszi észre egy-egy mondatból az igazi színészi és írói tehetséget — a dzsentroid életmódot folytató kártyással. Beöthyben az is megvolt, hogy pontosan megérzelte, mi az adott időszakban a közönség igénye, mi az, amire sokan bemennek a színházba. Ellentmondás az is, hogy Beöthy mindig igazi színházról álmodozott akkor, amikor a bódulatot okozó, az élet nehézségeit elfeledtető, sosemvolt álom- és illúzió-világba röpítő operettekre volt igény, s ezt Beöthy maradéktalanul kielégítette. Persze ehhez az is hozzátartozik, hogy a magyar színházba járó nagyközönség voltaképp mindig a könnyed, a szórakoztató, vagy az illúzió- és nosztalgia-világot felmutató színjátékokat szerette. Bajza József kritikáiból kiderül, hogy a reformkorban sem volt közönség a III. Richárd második előadásán. Tudjuk, hogy a közönség igénye mennyire csak a szórakoztatás irányába „fejlesztette” az eredetileg komoly tartalmakat hitelesen kifejező népszínműveket. Ismeretes, hogy épp Beöthy László működésének időszakában a közönség

igényére hivatkozó igazgatók kérésére hogyan kellett Bródy Sándornak és Móricz Zsigmondnak „boldog végeket”, hamis drámafejezéseket írniok. Ezért Beöthy sem választhatta, hogy olyan műveket mutasson be, amelyek az élet mélységeibe való bepillantással, a lényegekre való bekapcsolással felkavaró megrendülést váltanak ki.

Rátonyi Róbert úgy játssza Beöthy Lászlót, hogy benne a jelentős drámák előadására mindig csak „ad hoc” fellobbanó vágyakozások élnek, rendszerint csalódott és fáradt pillanatokban. Elsősorban Beöthy emberi kettősségét állítja elénk: a kitűnő színházi szakembert, aki szakértelmét elsősorban a szórakoztató színház létrehozására használja fel, illetve az egész egyéniséget hatalmában tartó és azt széttépő kártyaszenvédélyt. Ez utóbbi alapvetően dzsentroid vonás, aminek kritikája Rátonyi Róbert alakításában elmarad.

Az előadásban is azon a színházvezetésen van a hangsúly, amely a nem mindig egyértelműen pozitív „nagyközönség” számára kívánja a szórakoztató színházat létrehozni. Sőt, az előadás jellegéből, hangulatából egy kicsit az is árad, hogy ez a színház, az igazi és a valódi; s nem az érezhető, hogy a szórakoztatás csak egyik aspektusa, egyik funkciója a színháznak.

Az előadásban egy-egy operett egy-egy pillanatra úgy tűnik föl, mintha mi, akik a *Bal négyes páholy* előadását nézzük, az adott operettet figyeljük, sőt Beöthy nem egyszer úgy szól hozzánk, mintha a Király Színházban ülnénk, s nem a Tháliában. Ezekkel a színpadi eszközökkel és hangulataival erősödik a színjátéknak az a közlése, hogy a Beöthy-féle az igazi színház. Beöthy szavai ilyenkor jócskán melodramatikus jellegűek és hangulatúak. Pedig Beöthynek Rátonyi Róbert alakításában is nem egy olyan — sajnos csak röpke és a kiváltó okokra nem is kérdező — pillanata van, amelyben épp azirányú keserősége érezhető, hogy nem lehet igazi színházat csinálni.

Kissé zavaró, hogy az előadásban két Beöthy van, a Beöthy és a fiatal, akit Benkő Péter alakít nagyon elegánsan és fiatalos, jó értelmű bájjal. A fiatal és a Beöthy felcserélgetése, sőt egyszerre történő megjelentetése és beszélgetése — amikor a másikat mindig csak az egyik Beöthy hallja és realizálja, a többi alak nem —, enyhe ellentmondás egy olyan színjátékban, ahol a színészek és írók a maguk hiúságával, hisztériáival éppoly valóságosak, reálisak, mint az iszonyatos pénzekre menő kártyacsaták légköre, hangulata.

Az előadás legjobb alakítása — véleményünk szerint — Inke Lászlóé, gróf Keglovich szerepében. A zárkózott és fölöttébb gögös arisztokrata egyszerre rajongott a színházért és egyszerre gyűlölte-vetette meg a színészeket. Inke László úgy gróf, hogy annak nem karikatúráját játssza, úgy zárkózott és gögös, hogy egyben magányos; úgy veti meg a színészeket, hogy ugyanakkor mély benső vonzódás, sőt talán szenvedély is él benne a színház iránt. Inke László egyébként azon kevés színész közé tartozik, aki az elmúlt évtized során egyre csak bontakoztatta, mélyítette tehetségét.

A sok és jó alakítás közül említsük meg Mécs Károlyét, aki Molnár Ferencet állítja elénk. Az írónak mindig más és más oldalát emelte ki, s mégis megmaradt egységes alaknak, egyazon jellemnek. Az író nagyképűsége, cinizmusa és szellemessége mögött mindig megláttat Mécs Károly valami eredendő keserűséget.

*

Gyárfás Miklós két új egyfelvonásosát mutatta be a Madách Kamaraszínháza, Lengyel György rendezésében. Mindkettő valamiképp a félelemről szól, amely kétségkívül korszakunk egyik alapérzése, s amelynek nagyon különböző okai és forrásai vannak és/vagy lehetnek.

Az *Utójáték Euripidészhez* voltaképp az ókori drámaíró élete utolsó napjairól szól. Az Arkhelaosz udvarába menekült író haláláról az járja, hogy kutyák tépték szét. Ismeretes, ez „mitológikus halál”, s ezért szimbolikus jelentése van, mint Aktaionénak. Gyárfás Miklós Euripidész halálának okkeresésében és magya-

rázatában azoknak az íróknak a sorába tartozik, akik századunkban a mitikus történetek reális magyarázatát keresik és adják meg.

Euripidész Athéntől menekültében barátságot mutató, valójában ellenséges légkörű udvarba érkezik. A légkört az író könnyen tudja felidézni, hisz az egész történetet az Utód eleveníti föl. (Ti. Euripidész Utóda.) A mai író Dunai Tamás játssza elég szintelenül és máris egy kissé modorosan. Az író-utód pedig ábrázolás helyett elmeséli és értelmezi a történetet. E magyarázatok és értelmezések természetesen azonnal epikussá teszik a drámát. Az értelmezésből hamar megtudjuk, hogy Arkhelaosz udvarában mindenki lehetséges-gyilkos: a hiú és önmagáról a világhírességgel drámát iratni akaró királytól az idelátogató Arisztophanészen és Euripidész volt feleségein keresztül a tehetségtelen és ezért irigy drámaíróig, akit a király szolgaként állít Euripidész mellé. Föltehetően Euripidész is észreveszi bennük a potenciális gyilkosokat, s föltehetően fél tőlük, hiszen ki nem félne ilyen helyzetben. Ám Kőrmendi János alakításából ez nem derül ki, legfeljebb szavai utalnak rá. A két egyfelvonásos egymásra való vonatkoztatásból sem derül ki egyértelműen, hogy itt arról van-e szó, miszerint az első egyfelvonásos hőse jogosan félhetne, de nem fél, avagy nagyon is fél, de egyáltalán nem mutatja.

Gyárfás Miklós a gyilkost a tehetségtelen drámaíróban találja meg. Ő úgy öli meg tehetségesebb és sikeresebb kartársát, hogy egy szívroham közben nem nyújt segítséget, hagyja, hogy végezzon vele a roham. Ezután már csak az marad hátra, hogy megtudjuk, miként született meg a mítosz: Arkhelaosz király elég hamar kitalálja, hogy azt kell mondani: a tehetségtelen drámaíró kutyája tépte szét.

A hiú királyt Juhász Jácint játssza meglehetősen külsőségesen. A hiú királyt a szokványos színési eszközökkel, gesztusokkal, nézéssel, magatartással jeleníti meg. Jó György Franciska Euripidész buta feleségének szerepében. Arcvonásai, hanghordozásai, rákérdezései éppúgy jól mutatják meg az asszony végtelen butaságát, mint belső rezdülései.

Úgy tűnik, a második egyfelvonásos, a *Vadászat az erdészházban* a képzeltek miatti, avagy a bűntudat miatti félelemtől szól. Egy Sopron melletti erdészházban egy tizennégy éve nős ideg orvos most először akarja megcsalni feleségét egy színésznővel. A házból eltűnt azonban az erdész puskája. A jó fantáziájú színésznő kitalálja, az orvos felesége vitte el, s most ő valahol itt rejtőzik, hogy megfelelő pillanatban lelője mindkettejüket. Így kezdődik a félelem, vagy bűntudatból vagy csak a helyzet által kényszerítve alaptalanul. A puskát ugyanis egy „szelíd őz” vitte el, vagyis egy teljesen ártalmatlan elmebeteg. Az „akut mániákus” őznek képzeletben magát, s mivel „testvéreit” az erdész megölte, bosszút akar állni. A szerelmesek is bűnösök, a férfi egyszer egy vadászatán lelőtt egy őzet, a színésznőnek pedig bőrkabátja van. Az „őzzel” hosszan beszélnek arról, melyiküket löje le először, miközben mindketten a másikat ajánlgatják, ezzel megmutatva és leleplezve önzésüket. Az elmebeteg azonban puskalövés nélkül távozik, s ők végre összeborulhatnak: elmúlt annak veszélye is, hogy az orvos felesége a házban rejtőzik.

Felvethető, miként lehet, hogy szerelmesen összeborulnak, miután mindegyikük elárulta a másikat, a másikat ajánlgatva halálos áldozatnak. A magunk részéről azt hisszük: ma ilyenek vagyunk, élni akarunk minden áron, de ha elmúlt az életveszély, tovább szerethetjük egymást, bármi történt közben.

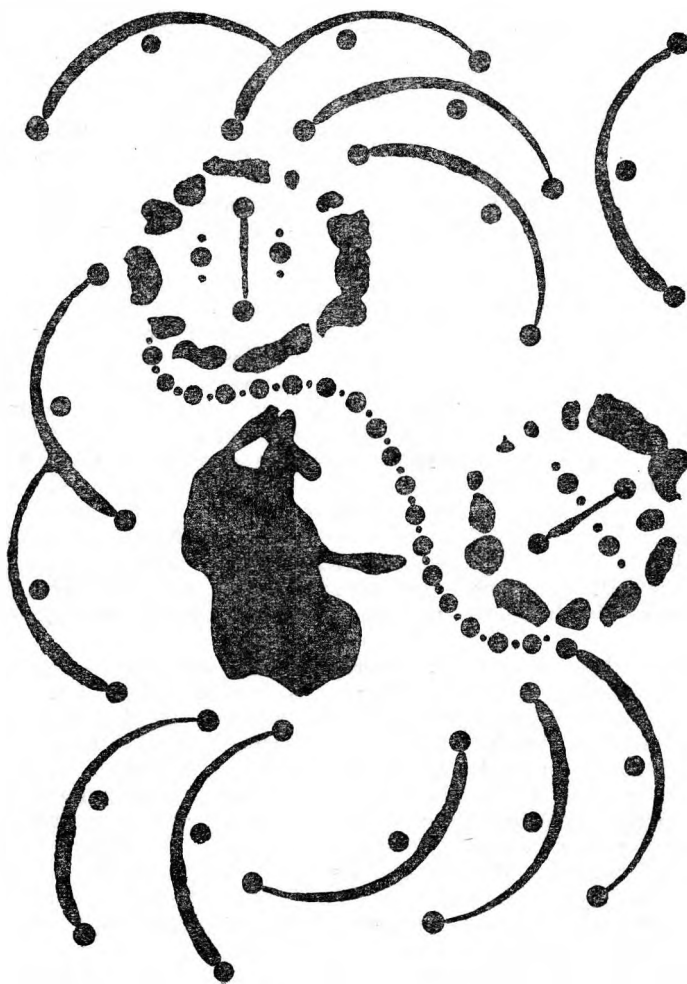
Sztankay István egy részlet kivételével kitűnő. Ideg orvost játszik, aki az „őz” eltávozása után azonnal közli, hogy az illető teljesen ártalmatlan akut mániákus. Nos, ha ártalmatlanságát felfedezte, miért nem viselkedik úgy, ennek megfelelően akkor, amikor a puskás rájuk mered? Persze ebben a szövegben is lúdas, mint ahogy abban is, hogy az ideg orvos általában nem úgy viselkedik és beszél egy elmebeteggel, mint egy ideg orvos, aki valószínűleg egyetlen pillanat alatt felméri a valóságos helyzetet, s akinek megvannak a precíz módszerei az elmebetegekkel szemben. Ettől eltekintve Sztankay István remekel.

Piros Ildikó igen jó alakításának is van egy zavaró momentuma. Ő találja ki, hogy a puskát barátja felesége vitte el, hogy lelője őket. Ez sokkal inkább a szí-

nésznő fantáziájából ugrik elő, s nem valami kissé idegbeteg félelemből, vagy valami trauma okozta félelemből, ahogyan bizonyos pillanatokban a színésznőnek a feleségtől való félelmét Piros Ildikó megmutatja.

Nehéz szerep a színlapon „A drapp”-nak föltüntetett elmebetegé, akit Paudits Béla igen bájosan játszik. Az alakításból valóban árad az elmebeteg ártalmatlansága, mi nézők egy percig sem hisszük, hogy ez az ember a puskát el fogja sütni.

A félelem nagy és fontos téma, sajnos itt kevésbé sikerült mélyen bemutatni.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

XVI.

WÉBER ANTALLAL BESZÉLGET BIRÓ FERENC

(Elhangzott a Magyar Rádió 3. műsorában 1978. november 1-én.
A sorozatot Dénes István szerkeszti.)

— *Wéber Antal 1951-ben kapta meg magyar—angol szakos tanári diplomáját, és életének azóta eltelt csaknem három évtizede összekapcsolódott a magyar irodalomtudomány történetével, az irodalomtudományok doktora, egyetemi tanár, és az Irodalomtörténeti Társaság főtitkára. A tudomány művelésének éppen úgy neves szakembere, mint oktatásának és szervezésének. Beszélgetésünkhöz az így adódó témák, a tudomány művelése, oktatása és szervezése sok, talán túlságosan is sok mondanivalót kínálnak, különösen ha arra gondolunk, hogy nemcsak külön-külön jelentenek fontos, tapasztalatokban és tanulságokban gazdag területeket, de egymáshoz való viszonyaik, esetleg — és elég gyakran — konfliktusaik sem kevésbé érdekes kérdéseket vetnek fel. Ezt megfontolva azt javasolnám, hogy ne horgonyozzunk le valamely kérdés körül, hanem a lehetőségeket, a rendelkezésre álló többlet nézőpont által adott lehetőségeket kihasználva, innen is, onnan is érintsünk olyan témákat és problémákat, amelyek pillanatnyilag foglalkoztatnak. Előbb azonban személyesre fordítanám a szót. A tudományos munkásságból indulnék ki. Ismeretes, hogy elsősorban a felvilágosodás kori és reformkori magyar irodalom kérdései érdekelnek, legjelentősebb munkáid is az ezeken a területeken végzett kutatásaid foglalják össze. Ha most végig tekintünk eddigi pályádon, akkor szemünkbe ötlük az érdeklődésnek egy rendszeres, vagy annak látszó mozgása. Először a műfaj történet foglalkoztatott különösen, első monográfiád a magyar regény kezdeteiről szólt, később pedig a stílustörténet problémái érdekeltek. Itt természetesen az Irodalmi irányok távlatból, és a Szentimentalizmus című köteteidre kell utalnom. Az utóbbi időben viszont a jelek szerint, s a jel itt az a program-tanulmányod, amely az Irodalomtörténeti Társaság egyik felolvasó ülésén hangzott el, az irodalom történetének szociológiai vonatkozásai felé fordul elsősorban a figyelmed. Ez a tudósi út olyan szabályosnak tetszik, hogy felmerül a kérdés: a módszertani fordulatok mennyiben alapultak külső elvárásokon, és mennyiben belső motívumokon? De feltenném a kérdést általánosabban is. Napjainkban vajon milyen mértékben jelölik ki az elvégzendő feladatok a tudós pályáját, s milyen lehetősége van egy tudósi életmű — idézőjelbe mondván — megtervezésének?*

— *Azzal szeretném kezdeni, hogy nagyon örülök a kérdésednek és a megállapításodnak egyaránt. Meg kell mondani, hogy megállapításod, hogy tehát valamiféle szabályosság található eddigi pályafutásom során, noha örömmel tölt el, mégis meglepett, mert ezzel a szabályossággal én magam eddig nem számoltam. És ezzel talán már rögtön a kérdésedre is válaszolhatnék, mégpedig a következő módon. Úgy éreztem az eltelt két és fél évtized alatt, hogy a napi feladatok azok, amelyek a mi munkánkban dominálnak, különösen abban az esetben, ha a tudományos tevékenység mellett még oktatással is foglalkozik pályánkban valaki. Ezek a napi feladatok azonban úgy látszik nagyobb távlatból nézve, mégis valamiféle irányokká szerveződnek abban az értelemben, hogy a tudományos fejlődés, mint maga az irodalom fejlődése is, egyaránt fölvet olyan kérdéseket, amelyek eleinte mellékesnek látszanak, később azonban nagy kérdés-csoportok körül szerveződnek világosan kivehető feladattá. Úgy gondolom, hogy magam semmi mást nem csi-*

náltam, mint az érdeklődés általános változásaira figyeltem s így változott meg a magam érdeklődése is. Míg az ötvenes években a műfaji kérdések jelentettek talán egy komplexebb feladatkört, később úgy láttam, hogy a stílusnak a problémái keltenek nagyobb érdeklődést, most pedig úgy vélem, hogy mind a műfajnak, mind pedig a stílusnak bele kell ágyazódnia egy olyan összefüggés-rendszerbe, amellyel foglalkoztak ugyan már a régebbi időszakokban is, de itt nálunk még kellően nem foglalkoztunk. — Most tehát ezeknek az összefüggéseknek vizsgálata, illetőleg kutatása áll előttem, amennyiben — és itt vissza szeretnék utalni arra a kérdésre, hogy mennyiben saját maga határozza meg az ember a maga pályájának alakulását — erőm és alkalmam lesz, hogy a magam elképzeléseit követni tudjam.

— *Úgy gondolom, hogy amiket elmondtál, érintenek egy tágabb témakört is, hiszen itt voltaképpen a saját korában élő, a jelen viszonylataiban tevékenykedő, ugyanakkor a történelemmel foglalkozó, a múltban elmerült tudós helyzetének egy aspektusáról volt szó. Ezzel kapcsolatban azonban óhatatlanul felmerül néhány, azt is mondhatnám „örökzöld” kérdés. Javaslom, álljunk meg itt egy rövid időre, hiszen a történelemmel való foglalkozás értelméről beszélhetünk, a történelem és az aktualitás viszonyáról, amiben a historikus számára benne rejlik a közéleti érdeklődés és a szakmai specializálódás viszonyának kérdése is. Azt hiszem, ez számokra egyáltalán nem idegen terep, hiszen az irodalomtörténeti kutatás munkásságodnak csak egy részlegét alkotja, közben jelentékeny kritikai tevékenységet is fejtesz ki, amely révén szorosan kapcsolódsz napjaink kulturális életéhez.*

— *Úgy gondolom, hogy az ember maga is történelmi produktum, és ezzel semmi újat nem mondok, de hogyha ezt a közhelyszerű megállapítást a magunk életére alkalmazzuk, akkor kiviláglik, hogy voltaképpen azok a tennivalók, amelyeknek elvégzésére rákényszerültünk, kihatnak egész életünkre és végül is szokássá válnak, sőt, később lelki szükségletté változnak át. Ami tehát azt jelenti, hogy a szobatudósi mentalitás, a könyvtárszobák kellemes félhomályában való, öncélú kutatás valamikor eszményinek vallott képe a mi nemzedékünkre egyáltalában nem volt jellemző. Kétségtelen azonban, hogy nem lehet általában tevékenykedni az irodalomtudományban, hanem mindig kell olyan terepet találni, ahol az ember megismerkedik azokkal a tényekkel, történeti körülményekkel, alkotásokkal, amelyek egy történelmi korszaknak a kultúráját és benne irodalmi műveltségét alkotják. Ez tehát az a bázis, amiről el kell indulnunk néha kanyargósan különböző irányokba vezető utainkra. Azt azonban feltétlenül hozzá kell fűzni ehhez, hogy az irodalmi kutatás éppen úgy, mint az irodalom oktatása sem lehet pusztán egy bizonyos tudásanyag összegyűjtése és ennek továbbadása, ezt a tudást szervesen be kell illeszteni egy nagyobb perspektívába, egy nagyobb távlatba. Ugyanígy nem hiszek abban, hogy valaki egy korszaknak igazán kiváló szakértője lehet úgy, hogy ha pusztán azt a korszakot ismeri, amellyel foglalkozik, és ha más iránt nem érdeklődik. Nem arról van szó természetesen, hogy mindenki köteles kritikát írni, és a modern irodalomban véleményét kifejteni. Az azonban követelmény, hogy a magyar irodalommal foglalkozó szakember végül is legalább ennek a nemzeti irodalomnak a távlataiban gondolkodjék. Az már teljesen egyéni kérdés, hogy valaki tájékozódását hogyan szerzi meg és hogyan tudja saját munkásságába beleépíteni. Én úgy gondolom, hogy azok a kritikák, amelyeket írtam, és amelyek már elég számosak, bár nem túlságosan jelentékenyek, arra feltétlenül jók, hogy ezzel a mai kor követelményeinek megfelelően szerezhessenek aktív ismereteket az irodalmi fejlődésről. Ez tehát mintegy megóv az egyoldalúság ellen, mint ahogy véleményem szerint az egyoldalúság ellen óv az is, hogy ha az elméletet és a gyakorlatot, a régit és a modernet, a szűkebb területet és az általánosabb kérdéseknek a vizsgálatát valahogy össze tudjuk egyeztetni. Ez természetesen alkattól, egyéniségtől függ, hogy ki hogyan tudja a maga számára szerencsésen megoldani.*

— Itt lenne egy kapcsolódó kérdésem. Az irodalomtörténet az irodalmi múlt, az irodalmi hagyomány elevenen tartását tűzi ki célul. Vajon milyen esélyei vannak napjainkban e feladat megvalósítására? Mivel ez így valóban nagyon nagy kérdéskör, szűkítsük talán le. Hogy látod, mint irodalomtörténész és kritikus egyszemélyben, mi a viszony most az élő irodalom és az irodalmi hagyomány között?

— Erre a kérdésre könnyű is meg nehéz is válaszolni. Kezdjük talán a válasz könnyebbik részével, és amikor ezt a könnyebbik oldalát vesszük elő a felvetett problémának, akkor arra a szomorú következtetésre kell jutnunk, hogy a tudomány és az élő irodalom távolodni látszik egymástól. Ennek a távolodásnak természetesen sokféle oka lehet. Oka lehet egyebek között az a más szempontból kíváncsok körülmény, hogy az irodalom kutatása, mint mindenféle tudományos tevékenység, egyre nagyobb mértékben specializálódik. Az ilyen specializált kutatásoknak a nyomonkövetése az irodalom aktív művelői részéről már alig kívánható meg. Ez az egyik része a válasznak. A másik szemléleti jellegű. Szemléleti jellegű az a fajta akadály, amely az irodalomtudomány eredményeinek és az irodalmi kultúrának az összeötvöződését nehezíti. Ma már ugyanis szinte divattá válik sok helyütt egyfajta ösztönösség, az irodalmi műveltségnek az elaprózódása, rendkívül sok forrásból való merítés, az idegenkedés a határozott értékrendszerrel, bizonyos szubjektivitás és így sorolhatnám tovább. Ezért az irodalomtudósoknak nincsen könnyű dolga, amikor a maga munkájának eredményeit közkinccsá akarja tenni, mert hiszen ezek a változások megfigyelhetők az ifjúság, az irodalom iránt érdeklődő ifjúságnak a gondolkodásában is. Egyre nehezebb olyan fiatalokat találni, akiket az aprómunkával is együtt járó kutatások érdekelnének. Ennek viszont az a következménye, hogy hiányzik az irodalomtudománynak az élő irodalmi műveltségbe való visszacsatolása, amely a XIX. században még természetes volt. Vörösmarty esetében, Aranyék nemzedéke esetében el sem lehetett képzelni ezt a fajta szakadékat, ami ma már mindennapinak nevezhető. Hogy ezen lehet-e változtatni; nem tudnám megmondani. Azt a fajta naiv egységet nyilvánvalóan nem lehet újra helyreállítani, amely az irodalmi életben résztvevő alkotóknak a sokoldalúságából folyt, akik sokkal kevesebb információval dolgoztak. Bizonyos azonban, hogy organizáció nélkül, céltudatosság nélkül, azoknak a formáknak a megkeresése nélkül, amelyek az irodalmi műveltséget elevenebbé, hatékonyabbá, hogy úgy mondjam közműveltségű tényezővé teszik, eredményeket nem lehet elérni. Hozzá kell fűznöm azonban, hogy rendkívül kicsi az a hasznossági tényező, ami a különböző bizottsági, felmérő meg egyéb munkálatokban kimutatható. Az energiaráfordításnak és a várható eredménynek az egymáshoz viszonyított aránya az eredmény oldaláról nézve igen csekélynek mondható, majdnem azt állíthatnám, hogy körülbelül olyan határfokkal működik, mint egy régi típusú gőzmozdony, amely egy fél erdő eltüzelése után lassan pöfög tova. Ennek ellenére vállalni kell, mert ennek a tevékenységnek az értelme tulajdonképpen a problémák ébrentartásában és egy szűk körben ható, de azért nem lebecsülhető eredményességben jelölhető meg.

— Azt hiszem, az oktatáson nagyon sok múlik itt. Utaltunk már rá, hogy immár negyed százada dolgozol a felsőoktatásban, és taglalkozol az egyetemi ifjúság képzésével. Ez az idő bizonyosan elég távlatot ad ahhoz, hogy megítéld, milyen változások történtek a fiatalság mentalitásában és felkészültségében ez alatt az idő alatt? Milyen előképzettséggel jöttek régebben, milyennel jönnek ma, és ebben a képzettségben vajon milyen helye és szerepe van magának az irodalomnak?

— Ez manapság — legalábbis a szakmabeliek körében — mind több embert foglalkoztató kérdés. Oktatói gyakorlatunkban, különösen az egyes tanévek végén mindig szembeállokunk ezzel a szinte nagy felkiáltójellé magasodó problémával.

A szakemberek sokmindent mondanak amikor beszélni kell az irodalmi és egyáltalán a humán műveltség helyzetéről és lehetőségeiről. Megemlítik többek között az információ-robbanást, amiről nekem mindig az jut eszembe, hogy az információknak valaha egységes tömbje valóban darabjaira robban szét, de úgy, hogy ezeket a darabokat újból összeállítani ma már lehetetlen. Ha az irodalmi műveltségnek mai szerepét vizsgáljuk, akkor azt kell megállapítanunk, hogy az igények az irodalmi műveltséggel szemben nőttek, ellenben azok az ismeretek, mégpedig rendszerezett ismeretek, amelyeken az irodalmi műveltségnek alakulnia kellene, csökkentek. Az irodalmi érdeklődésnek a jellege is megváltozott a fiatalabb generációk szemléletében. Egyre inkább hajlamosak irodalomszemléletükbe integrálni más tudományoknak a szemléleti elemeit és módszereit, aminek az az egyszerű és logikus következménye, hogy az irodalomtörténet sem azt jelenti már, amit valaha jelentett. Tehát nem egyszerűen egy művészeti folyamat történeti háttér előtt szemlélve, hanem olyanfajta szemléleti elemeknek az együttese, amelyek magát az esztétikumot vizsgálják többoldalúan. A historikus szemlélet mellett tehát a szociológiai, a lélektani, a társadalomlélektani, filozófiai, de még azt is lehetne állítani, hogy az egzakt tudományok sajátos nézőpontjai is motiválják ezt az irodalmi érdeklődést. Ezért úgy érzem, hogy jelenleg az irodalmi műveltségnek a fogalma egy sajátos átmenetnek a stádiumában van. Amit a múltban irodalomtudománynak, vagy irodalomtörténetnek tekintettük, amely az irodalomtudomány nevét szinte kisajátította a maga számára, már nem tölti be a feladatát, de nem bizonyultak termékenynek a különböző átmeneti jellegű, múltnak tűnő divatok sem. A jövő irodalomtudományának funkcióját azonban még nem látjuk világosan, legalábbis én a magam részéről nem látom világosan. Tulajdonképpen azokból az elemekből fog majd összeállni, amelyek ma már igényként az irodalmi elemzéssel, az irodalmi folyamatok leírásával kapcsolatosan felmerülnek. Ebben az irányban látszanak kirajzolódni az érdeklődés általánosabb változásai és lényegében ezt táplálják a különböző divatok is, amelyekben mindig az új igényeknek egy-egy mozzanata merül fel, mint pld. a különböző strukturalista kísérletekben, amelyekről csak később derült ki, hogy az igényeket igazában kielégíteni, legalábbis néhány év távlatából nézve, nem tudta. Nem tudta, és ezért újabb és újabb kísérletek történnének ezeknek az igényeknek a kielégítésére, olyan módszereknek a megfogalmazására és kipróbálására, amelyeknek jó vagy hasznos voltáról most még aligha lehetne nyilatkozni, de hogy ezek közül a kísérletek közül fognak kikerülni azok a termékeny vizsgálódási módszerek és irányok, amelyek felelni fognak a társadalmi igényekre, erről meg vagyok győződve. Többet, biztosabbat, konkrétabbat a jelen pillanatban mondani nem tudok.

— *Maradjunk még az oktatás problémakörén belül. Az irodalmár szakma lehetséges utánpótlását figyelve kialakulhat egy benyomás, az, hogy a fiataliságot láthatóan két pólus vonzza elsősorban: a régi, vagy mondjuk inkább így, a XVIII. sz. előtti és az új, a XX. századi irodalom, de ebből is inkább az, amely közelebb van jelenünkhöz. A fiatalok, az egyetemi hallgatók számára tehát mintha a legrégibbnek és a legújabbnak lenne igazi vonzereje, s mintha kevésbé lenne érdekes számukra az, ami középujt van, a XVIII—XIX. századi irodalom és a századforduló, pedig hát ez időszakok alatt két aranykort is megért kultúránk története. Ez, ismétlem, csak benyomás, és azt kérdezném, neked milyen tapasztalataid vannak, ha netán hasonlóak, mivel magyarázod ezt a jelenséget?*

— Úgy gondolom, hogy ebben a jelenségben irodalomtudományunk múltjának egy szakasza és jelenének egy szakasza is felfedezhető. Az a véleményem ugyanis, és ebben elsősorban az egyetemi oktatói tapasztalataim segítettek, hogy az ötvenes években, amikor az irodalom funkciója, az irodalmi műveltségnek a súlya, legalábbis a köztudatban, sokkal nagyobb volt mint manapság, hajlamosak voltunk az irodalomnak olyan szerepet tulajdonítani, hogy közvetlenül képes hatni a társadalmi fejlődésre. Ennek következtében a hagyomány is majdnem úgy szere-

pelt, mint a jelen kornak különösebb áttétel nélkül érvényesülő előzménye, ez volt az az idő, amikor úgyszólván mindenki előfutár volt Balassitól kezdve Adyig, a múlt nagyjai különösebb differenciálás nélkül, más-más történelmi korszakokban elhelyezve, de valami olyasmit csináltak, alkottak, amely tulajdonképpen a mai irodalomba illene bele. Ez az aktualizáló irodalomszemlélet később kénytelen volt háttérbe vonulni. Háttérbe vonulni azonban oly módon tudott csak, hogy — a szokásos retardációval — az iskolai oktatásban hosszú időn keresztül megmaradt. Tehát a tudományos közvélemény már egészen máshol tartott, amikor az oktatás még mindig ezeket a tételeket hangsúlyozta. Hozzátehetném, bizonyos értelemben hangsúlyozza mind a mai napig is, bizonyos területeken. Ez azután egy polarizációt idézett elő. Mert egyrészt minden fiatal nemzedéket természetesen a leginkább az izgat, ami az ő életében történik, aminek kortársa, szemlélője, netalán résztvevője, másrészt pedig egy fiatal az érdekel — és itt történik a polarizáció — ami megközelíthető racionálisan, ami zártnak tetszik, ami megvalósítja a tudományosságnak, a pontosságnak az ideáit. Így létrejött a mi irodalmi tradíciókban egy eléggé széles sáv, amely iránt az érdeklődés mintha valóban lanyhult volna. Az előfutár-koncepciót, s itt természetesen leegyszerűsitem a fiatalságra jellemző tendenciákat, érzelmileg nem tudja elfogadni, bizonyos értelemben unja is, mert úgy érzi, hogy ez egy olyan fajta átpolitizálása egy történelmi anyagnak, amely iránt nem él benne igazi szükséglet, hiszen a saját élete is már egy átpolitizált élet, amely világösszefüggésekben látható mindennap, rádióban, televízióban, külpolitikában, belpolitikában. Ez a fiatalság tehát bizonyos értelemben szaturálva van ezzel a típusú problematikával és úgy érzi, hogy erre újabb és újabb adagokat rátenni már az ő számára fölösleges. De hadd tegyem még hozzá ehhez a következőt. Nem szabad abba a hibába esnünk, mintha az irodalomtudományunk fejlődésének ez a szakasza egyszerűen egy tudományos tévedés lett volna. A negyvenes évek végén, ötvenes évek elején el kellett végezni ezt az átértékelést, és ez elsősorban politikai, történelmi szempontú átértékelés volt. Nyilvánvaló, hogy a polgári irodalommal szemben, azt korrigálva és vele vitatkozva, ki kellett alakítani egy közérthető, mindenki számára érvényes irodalmi igényrendszert, és ebbe beletartozott az irodalom közvetlen társadalmisága. Ezt a feladatot el kellett, hogy végezze az irodalomtudomány. A baj abban rejlik, hogy vagy egyszerűen megszokásból vagy egy bizonyos gondolkodásbeli megrögzöttségekből nem ismerjük fel mindig időben azt a körülményt, hogy egy történelmi feladatot mikor teljesítettük, és hogy mikor kell átváltanunk az új, az időszerű feladatokra. És úgy gondolom, hogy bizonyos értelemben a felsőoktatási intézmény rendszer is, részben a segédletek, tankönyvek stb. révén meghosszabbítja egy történelmi feladatnak az élettartamát és nem figyel fel kellő időben arra, hogy az érdeklődés, a következő generációknak az igényrendszere, és — rossz, de mégis kifejező szóval mondva — elvárása már más törvényszerűségeknek engedelmessékedik.

EGY MAGATARTÁS SZATÍRÁJA: A CSELEKVÉSKÉPTELEN EMBER

(Kolozsvári Grandpierre Emil a középosztályról)

Az igazán jelentős szatira nemcsak karikíroz, hanem típust teremt, típust, amelynek osztály-jellemzői éppoly pontosan kielemezhetők, mint általános lélektani sajátosságai. A jelképes alakot teremtő szatirikus író egyszerre absztrahál és konkretizál. Alakjában nemcsak minden korokban föllelhető pszichikai alkatot, hanem egyetlen korszakra jellemző magatartást is bemutat. Kolozsvári Grandpierre Emil regényművészete ennek a szatirai követelménynek a kiteljesedése.

A magyar szatíratörténet megteremtette többek között a peleskei nótáriust, Pontyit, Dorottyát, Lúdas Matyit, Pató Pált, Hübele Balázst, Ábelt, Kakukk Marcit, valamint olyan alakokat, akik egy-egy korszak, s emberi magatartás kifejezői. E névsor végére kívánczik Csibráky alakja. Folytatója ugyan egy történelmi-emberi magatartásnak, de megvalósulásában, variációiban eredeti lelemény, amit egyedül Grandpierre szűrt ki a két világháború közti európai középosztályok valóságából.

Érdemes hangsúlyozni Csibráky közép-európai érvényességét, annak ellenére, hogy Csibráky magyar kisvárosok szülőtte. A harmincas évek végének szomorú eseményei ugyanis azt igazolták, hogy csibrákyk nemcsak Kolozsvárott, Pécsen, Pesten, hanem Prágában, Berlinben, Bécsben, sőt Párizsban is éltek, s passzív magatartásukkal meghatározták a történelmet. Gondolkodásmódjuk, mafla tehetetlenségük, vélt vagy valódi erkölcsi fölényérzésükből eredő kispolgári ál-arisztokratizmusuk nyitott utat az ellencsibrákyk katasztrófa-tevékenységének. Cselekvésképtelenségük, képességeik hasznosításának kóros hiánya jellemzi ezt a társadalmi osztályt, s magát a szatirikus figurát is, mint pszichikai jelenséget.

Az író változásokra és különbségekre érzékeny valóságmegfigyelésére jellemző, hogy negyvenesztendős pályafutása alatt a csibrákyzmus változatait észlelte, s noha alakjai egy nagy család tagjai, mégis önálló, eredeti, egymástól független személyiségek.

Nem térek ki ezúttal Grandpierre Emil írásművészetének magas technikai színvonalára, arra, hogy Remenyik, Márai, Szentkuthy, Németh László, Tamási Áron mellett ő volt a két világháború közti magyar regény egyik legjelentősebb formai és tartalmi megújítója. Európai rangon művelte az esszé-regényt, a lélektani regényt. Úgy tárgyalta az erotikát, a szexuális kapcsolatokat, mint fontos jellemábrázoló motívumokat. Meghonosította és polgárrangra emelte az intellektuális szatírárt és esszéisztikus iróniát. Mind emellett legnagyobb művészeti, ábrázolásbeli vívmányai között tarthatók számon szatirikusan és nem-szatirikusan megformált alakjai.

Előjáték: középosztály kisebbségben

A pályaképet rajzoló kritikák félmondatban intézik el *A rostát*, első regényét, s csak a *Dr. Csibráky szerelmeitől* számítják indulását. *A rosta* Erdélyben jelent meg 1931-ben. A méltatások egy része a kisebbségi sorsra jutott magyarság deklasszáldási folyamatát látta benne: a hazai sajtó elfogadta és hitelesnek tartotta, az erdélyi tiltakozott ellene. A marxista Korunk éppen főhőse életútját tar-

totta valószerűtlennek; Szabó Laci hosszas vargabetűk után kommunista lesz, s munkáslány szerelmével a Szovjetunióba emigrál. Jellegzetes Grandpierre-i ellentmondás rögtön kezdet-kezdetekor. A középosztálybeli és elszántan következetes polgári író a két világháború közti román királyi imperializmus kisebbségi elnyomásából egyetlen kivezető utat lát: a kommunizmust. Végso soron nincs ezen meglepődni való, hiszen a tízes, húszas években indult írói generációk a kommunizmus tartós szellemi hatása alá kerültek; nemcsak Szabó Dezsőre, Nagy Lajosra, József Attilára, Illyésre, Kodolányira, hanem Remenyikre és másokra is vonatkozik ez. Az a merev rendszerezés, amely szerint az emigráltakra szűkítjük le a szocialista irodalom kezdeteit, s egyedül bennük keressük a mai magyar irodalom szocialista előzményeit, semmiképpen sem a teljes igazsághoz vezet. Feltétlenül említendő előzménye ennek a polgár K. Grandpierre indulása is, hiszen bizonyos szempontból elutasító társadalomkritikát rajzol az elfásult, ám antikommunista középrétegekről.

A román királyi elnyomás azonban csak meggyorsítója, s nem előidézője a magyar középréteg kihullásának a rostából. Szabó József törvényszéki bíró rosszul értelmezett nemzeti öntudatból nem teszi le az esküt az új uralomnak, ezzel teret enged a benyomuló román nacionalizmusnak, s családját is végromlásba juttatja. Az elnyomó rend nyíltan bevallott célja: kiszorítani a magyarságot a szellemi munkakörökből. Nincs más út tehát, mint a szakmatanulás, amely még a magyarság előtt is nyitva áll; a jólét, a kikezdehetetlen egzisztencia és a magyarság megőrzésének is egyetlen módja. Az apa, korlátoltsága ellenére is fölismeri ezt a lehetőséget, s munkásnak adná a fiát. Az anya a középosztálybeli előítéletek alapján ragaszkodik a családi hagyományokhoz, a ranghoz. Darvadozások, mohácsi vészt emlegető kesergések, kritikátlanság majd túlzó önkritika, bortól-bánattól kókadózás; ez a kutyaszorítóba került középosztály magatartása a román királyi nacionalizmus első szakaszában. Csodavárás a tehetetlenségig. Lehetetlen nem gondolni Tamási *Czimeresek*ére e regény olvasán. De az 1929-ben megjelent *A Fischmann S. és utódai*, Komor András műve is párhuzamba állítható — más értelemben — *A rostával*. Egy zsidó polgárcsalád története a regény, amelyben azonban a széthullást nem a lehetőségek beszűkülése, hanem hirtelen kiszélesedése idézi elő.

A fölszínen tartó mozdulatlanság elmélete

A középosztály életérzése szerint (ritkábban a nyugati és polgárosultabb, gyakrabban a közép-kelet-európai és a dzsentrihez kötődőbb) mindenféle változás, a savanyú stagnálásból való bármely irányú kimozdulás, a széthullás és a deklasszalódás veszedelmét hozza magával. Az arisztokrácia, a földbirtokos réteg deklasszalódása a század elejére lényegében már befejeződött. Az új ipari, a bank- és a szellemi arisztokrácia kialakult. A húszas évek már képtelen látványos vívmányokra. Minden réteg őrzi status quóját. A munkás, a paraszt, ha nincstelen, a nyomoráét, tehát számára minden változás csak lehetőség-teremtés, a mélypont-ról elkerülendő. A középparaszti rétegek sorsa bizonytalan ugyan, de korántsem annyira, mint a középosztályé, amelynek Grandpierre szerint legfőbb hibája, hogy nem ért semmi kereskedelmi értéket előállító tevékenységhez, ami tényleges haszonnal jár a termelésre és fogyasztásra épülő társadalomban, s képtelen ezért realisztikusan gondolkodni. A cselekvés — ez a középosztálybeli tapasztalat — romlásba dönti az embert. A kóros cselekvésképtelenség, amely Marcel Proust, Franz Kafka, Montherlant, Grandpierre vagy Rónay György regényalakjait jellemzi, nemcsak lélektani, hanem társadalmi eredetű. A kóros indítékhiány még pszichikai probléma, de ha réteget jellemez az író vele, akkor az az embertípus, aki ebben a kóros magatartásban szenved, már társadalmi típust is képvisel. *A rostában* mindez még esetlegesen, alig tipizáltan kerül szóba. A Csibrákyban már merőben másként.

A csibrákyzmus előtörténete

A lélektanilag és szociológiailag egyaránt kifejező típust, Csibrákyt, az író három forrásból szűrte össze, s absztrahálta szatirikus jelképpé. A magyar irodalmi hagyományból, mely hosszú láncolatát őrzi a Csibráky-előképeknek a tizen-nyolcadik századtól. Sőt, az író szerint még messzebből: „A csibrákyzmus történelmi produktum, s történelemalkító erő. A jogi gondolkodás torzszülötte: a gravamenális politika egyazon töről sarjad a csibrákyzmussal. Kurtanemes Csibrákyakkal már a XVI. század elején találkoztam országgyűlési beszámolóiban. Csibráky hódolattal tiszteli reformkori úkét Pató Pál urat.”

De előzményei — visszafelé haladva — Móricz, Krúdy, Mikszáth, Petőfi, az életképirodalom, Kisfaludyék, Bessenyeiék, majd a korholó irodalom is. (Folytatása pedig ismét Grandpierre-figura: az 1945 után élő Pereszteghy Olivér.)

Erdemes lenne összehasonlítani a „kurtanemes” fejlődésrajzát a tizenhatodik századtól napjainkig. Ezúttal meglegszünk egyetlen összevetéssel: Krúdy és Kolozsvári Grandpierre kurtanemesei között. A társadalmi eredet azonos, hasonlóképp a pszichikum főbb jellemzői, az eredmény mégis más. Krúdnyál is kettétört pálya, illúziókba hullás, tehetetlenség, cselekvésképtelenség. Bukásuk azonban festői és romantikus. Megjelenésük megnyerő, modoruk elegáns, könnyed, férfit lekötelő, asszonyt széditő. A lét legelemibb megnyilvánulásai, az étkezés, a szeretkezés, a hódítás örömei, érzelmek és kapcsolatok kiépítése, szabad közlekedés az embertársakhoz, még megadatott nekik. Bár e hősöknek is inkább alapelemük a vágyakozás, a sóvárgás, mintsem a beteljesülés, ami legalábbis a szerelmet illeti, s nem ismeretlenek előttük a magányos társtalanság kínzó órái sem. Krúdy nemeseiben még pislákol valamiféle elvetéldött heroizmus, a dicső múlt és nagyraihivatottság emléke. Ezért is idézi meg őket az író nosztalgikus rezignált-sággal.

A csibrákyzmus

Csibráky kopasz, medvetestű, szürke kistisztviselő, élete sivár, kietlen, rideg tárgyak közötti vegetálás. Hiábavaló félelmetesen jó memóriája, szívóssága. Ebben a közegben, amit a modern kor teremtet számára, még elbukni sem tud szépen, romantikusan. Krúdy hősei budai utcákban merenghettek (ami Csibráky esetében hamis, enyvszagú staffázsként hatna), villogóan szép polgárnék, finom grófnék, átlátszó bőrű, izgató illatú masamódlányok, vagy duzzadó izmú cirkuszi mutatványosnők szerelmének bódulatában élhettek. Csibrákynak sovány, keszeg, kiszikkadt és unalmas kolléganők jutottak, cérnabélű, vagy elfolyó, romantikátlan és beteljesületlen, elszürkült életű asszonyok.

A kontraszt mellbevágó. A fiziológiai, lélektani megjelenítés híven fejezi ki az emberi környezet megváltozását, kilátástalanságát.

A típus második forrása maga a társadalmi valóság. Az írónak ötletet, modellt adhatott az irodalmi előtörténet, de az alakot már a kor egyéníti. A húszas, harmincas évek magyar és nemzetközi valósága, amely éppen úgy megfogalmaztatott nyugati kis-realista filmekben, mint a nyomasztó-látomásos közép-európai regényekben.

A harmadik forrás a lélektan. „Mindössze néhány pszichológiai megfigyelésemet mondom el. Csibráky lélektani szörny, mázsás lélek, mely kevés tekervényű agyban székel, s nyomasztó következetességgel mindig ugyanazon bonyolult és mégis kurta pályán mozog. Főlöleges ismétlésekről beszéltem fentebb. A csibrákyzmus érzékeltetéséhez ugyanis bizonyos mozzanatok, gondolatok, érzelmi reakciók valamelyes ismétlése elengedhetetlenül szükséges. Ismétlések nélkül Csibráky nem volna Csibráky. A csibrákyzmus nem szenvedély, hanem a beteg valóság-érzék egy válfaja. Egyfelől pangás jellemzi, a figyelem ernyedettsége, s ennek következményeként tények és vágyak gyakori összetévesztése, amihez az is hozzájárul, hogy a beteget megejtik a hangzatos közhelyek... Az érzelmi telítettség

csak azért erősödhet szenvedéllé, mert nem egyazon tárgyra irányul, hanem szét-szóródik... Az armás olyan embert ábrázol, aki hadilábon áll a cselekvéssel. Az én kopasz töprengőm közelnézetből valóban szörny... Hány meg hány pályát tört derékba a csibrákyzmus nyavalyája."

Szörnyetegek — mai módra

Korunk irodalma benépesült szörnyekkel. Csibráky mint lélektani szörny ugyan eredeti, annak ellenére, hogy egy nagy irodalmi áramlat része. Nemcsak hiperbolisztikus szörny mivoltában, de abban is, hogy ez a rendkívüli sajátossága nagyon köznapí és nagyon kisszerű jellemében jut kifejezésre. Kortársai közül talán Illés Endre és Hevesi András alakjai között találjuk meg legközelebbi rokonait. Illés Endre drámáinak legköznapibb szereplői ugyancsak polgárbőrbe bújtatott lelki szörnyetegek, akárcsak a *Párizsi eső* Turauskásza.

A szörnyeteg-kultusz az európai és amerikai irodalom számos irányzatát jellemzi. Dreiser, Fallada, Arthur Miller, Tennessee Williams alakjai kispolgárban megtestesült szörnyek. Kafka tisztviselő hősei leigázott szörnyekként sínylődnek a rájuk kényszerített életformában: ők is a cselekvésképtelen középosztály kelet-európai képviselői. De nincs ez másként nyugaton sem. Julien Green regényalakjai, vagy a Mauriac ábrázolta vidéki élet álszentjei szintén ennek a szörnyeteg-irodalomnak a típusai. Az említett nevek azonban figyelmeztetnek; legföljebb csak párhuzam vonható a példák között, azonosítás távolról sem tehető. Egy pontban viszont szinte mindegyik író szörnyalakja megegyezik abban, hogy a lélektani és a társadalmi igazság szerencsés találkozási pontján növekszik valamely emberi tulajdonság valamiféle szörnyszerű megtestesítőjévé. Az amerikaiak inkább perverz bűnökben, a franciák alattomos gyilkosságokban tetéző pokoli-lelki gyötrődésekben, a cseh-osztrák-zsidó Kafka mitikussá növesztett és nehezen megmagyarázható, kóros létbizonytalanságban, személyiség-válságban szenvedő elviselhetetlen életérzésben, groteszk módon megvallott rettegésben. Az egyik esetben a megjelenítés naturalisztikus mikrorealisztikus, a másikban groteszk, vagy realista, a harmadikban szimbolikus, absztrahált, szürrealisztikus. Míg az említett külföldi példákban szinte minden esetben uralkodik valami morbid, beteges, életidegen büzhödség, Grandpierre szörnyeiből ez hiányzik. Csibráky, Berecz, Gazsi, Olivér és a többiek olymódon betegesek és terheltek, hogy betegségüktől nem válnak morbiddá. A miszticizmus, a beteges naturalizmus, az elborzasztás hatás-vadászata teljességgel hiányzik Grandpierre műveiből. Még annyira sincs meg ez nála, mint Duhamelnél. Duhamel akkor fejezte be Salavin ciklusát, amikor *A rosta* megjelent. Ettől a tipustól később sem szabadul. A Pasquier-ék krónikája egyesek szerint megintcsak Salavin történet, de az a fölény, az a kívülről, az a hideg, fagyasztó humor, amellyel Kolozsvári Grandpierre boncolja saját teremt-ményeit, Salavinben legföljebb csipkelődés formájában létezik. Pasquier-ből pedig teljesen hiányzik. Megintcsak világirodalmi rokonság, akár szörny-alapon is, akár kisvárosi, vidéki, francia és magyar provinciális alapon is (aki élt francia kisvárosban, tudja, hogy kelet és nyugat provincializmusában nincs lényeges különbség), az az osztály azonban, amit Grandpierre megjelenít, gyökeresen más.

Csibráky cselekvéskényszerben

Az *Alvajárók* hőse, az egyes szám első személyű elbeszélő, mindvégig névtelen marad. Szerelmeiben sikeresebb mint Csibráky, noha ő is suta-buta, habozó figura. Mintha Csibráky egyetlen vagy néhány tulajdonságát elevenítené meg. Az író a csibrákyzmust alkotó elemeire bontja, s a jelkép alaptulajdonságait külön-álló alakokban lépteti elő. A csibrákyzmus változatait keresi. Milyen például, ha csetlő-botló tisztviselő, aki főnökei kénye-kedvére kiszolgáltatva, reménytelen helyzetekbe kerülve kapaszkodik állás, pénz, nő után?

Milyen, ha azt Berecz testesíti meg, a modern irodalmi szörnyek e sajátos válfaja, aki a maga rettenetes tisztviselői alaposságával, unatkozó kispolgári szőrözésével arcátlanul belemászik alárendeltje magánéletébe? Ő az *Alvajárók* egyik főalakja, beomlott házasság bányaporában fuldoklik és Csibráky-módra liheg szerelem, erotika után, leskelődik beosztottjára, s rátör, amikor nőt fogad illúziókat foszlato, nyomorúságos albérleti szobájában.

Berecz erkölcsi indíttatású beavatkozása, sündörgő tettekrekésztsége valójában saját szerelmi cselekvésképtelenségének álcázása. Nem fiziológiai impotenciában szenved, egyáltalán nem. Tehetetlensége gátolja meg abban, hogy kialakítson egy olyan kapcsolatot, amely szerelmi beteljesüléshez vezethetne. Erkölcsi normák alapján akarja megmenteni a nőt beosztottjától, miközben ő maga majd belepusztul a be nem vallott szexuális vágyakozásba.

Jellemrajza sokrétű. Berecz robotgép. Az igazgató, a titkár, a gondnok, a gépíró munkáját végzi egyszemélyben. Eszelős körülményességgel dolgozik. Ízeire szed minden munkát, minden egyes részecskével külön-külön foglalkozik. „S ha végképp kifogyott a munkából, keresett magának. S ha netán valami apró hibára bukkant, amit ő követett el, kétségbeesve rogyott egy székbe, homlokát tenyerébe temette, s szinte hörögve ismételte: Nem bírom tovább! Nem bírom tovább!” Berecz munkakényszerében elgondolkodtatóan mániakus vonás rejlik, minden cselekvése látszat, és a tette való képtelenségét palástolja. Berecz nem alkotás-, hanem mozgáskényszerben szenved. „Volt benne valami megrendítő, ahogy ez a megszállott ember sokszorozta munkáját. A hivatalos fogalmazványokból három-négy másolatot csinált. Az egyforma számokból álló tételeket sohasem szorozta, hanem gondosan összeadta, s csak ellenőrzésképpen végzett szorzást.”

Tevékenységet mindenképp az *improduktivitás* jellemzi, ami oly mértékben hatalmasodott el rajta, hogy görcsösen próbált szabadulni tőle. Tehetetlenségét éppen cselekvéskényszere leplezte le.

Elhajlás a csibrákyzmustól. Gonosz indulatok.

Berecz lapról lapra új meg új megvilágításban mutatkozik meg előttünk. Az *Alvajárók* szemlélődő, elbeszélő hőse így jellemzi: „Miközben megszállottként tett-vett, sokszor az a fonák gondolatom támadt, hogy mint régi idők vezeklő szerzetesei, tüskés övet hord ruhája alatt, s mint egy fakir, esténként szegekkel kivert ágyon tér nyugovóra. Lakása bizonyára kopár, cellaszerű helyiség, melyben a legszükségesebbeken kívül semmi bútort nincsen, a falon feszület függ, s kis állványon, egyszerű Mária-kép előtt örökmécses lobog. Napokig nem tudtam elhinni, hogy négyszobás lakásban lakik, nős és cselédje van.”

Ez a szerzetesi formátumú Berecz azonban korántsem ilyen egyindulatú alak. Gondolkodik, véleményt alkot, ítéletet mond, méltatlankodik, fölháborodik, örvöng. Minden kákan csomót kereső magatartása lélektani eredetében ismét csak az improduktivitásra vezethető vissza. Elítélő kritikáját kóros dühkitörésekben önti ki. Egyszer azt mondta egy ligeti padon füttyörésző diákról; fejét jobbra-balra ingatta „olyan hülyén, mint egy állat”. Egy kifestett, csinos nő látványa fölháborította, és fuldoklott a dühtől, mert komoly férfiak fordultak meg utána, kalapot lengetve. Megleste a nyári mulató táncolóit a kerítésen keresztül és így fakadt ki: „ugráltak mint a majmok, s még kacagni sem restelkedtek.” Jellemzően folytatta tovább elmefuttatását: az jutott ugyanis eszébe, milyen iszonyatosan eltorzulna az arcuk, ha hirtelen egy „bomba robbanna fel közöttük”.

Berecz ez a mániakus, elnyomorodott lelkű szörnyeteg ezen az elmélkedési ponton villant föl valamit magából, amely alapos elhajlás a csibrákyzmustól, és új szatirikus tipust, új jelenséget sejtet meg velünk. Titkos embergyűlölő, az öröm, a jókedv ostromozója. Csibráky is nehézkes, de nem ellensége a természetes könynyedségnek, az életörömnél. Csibráky még önmaga szörnye, Bereczben már megmutatkoznak a társadalomra veszedelmes szörny tulajdonságai is.

*A csibrákyzmus társadalmi következménye: a tevékeny gonoszság uralma.
A harmadik változat.*

A Berecz-féle változat azért alfaja a csibrákyzmusnak, mert ő éppen úgy nem tudja érvényesíteni gonosz indulatait, mint Csibráky a jókat. Magában folytogatja embergyűlöletét, megvetését, de azt még nem tudja tetterre változtatni.

A Nagy emberben viszont megjelenik a szatírába kívánckozó új embertípus, a csibrákyzmussal ellentétben.

A regénynek két hőse van: Miklós és Szilasi Gazsi, két egymástól különböző és egymást kiegészítő egyéniség. Miklós értékes, de tetterre képtelen, magatehetetlen, meditáló ember. Gazsi nagy erejű buta, korlátolt, tehetségtelen, szertelen, de rámenős, erőszakos, akibe épp annyi ravaszság szorult, hogy sikerre segítse saját magát azáltal, hogy kiuzsorázza mások okosságát, tehetségét, hozzáértését. A tehetetlenség, a közöny, a tunyaság nyitja meg számára az érvényesülés útját; így fut be példátlan karriert.

Miklós a passzív humanista értelmiség típusa. Sem magáért, sem nézeteiért nem tesz semmit, noha pontosan tudja, mit kellene megvalósítania önmagában, mit kellene tennie a közösségért. A cselekvésképtelenségnek ez a részben új változata a harmincas évek végére alakul ki az európai társadalmakban.

A gondolkodásra, mérlegelésre hajló művelt embert sokszor éppen értékei akadályozzák meg a cselekvésben. A túlzott önkontroll, az aggodalom, a hibázástól való félelem. A cselekvésképtelen ember kibúvója, mentsége ez a magyarázat, s ugyanakkor a kényelmes, a felelősség nélkül élni akaró emberé is. Miklós szintén a tétovázók, a kibúvót keresők közé tartozik. Gazsi épp az ellenkezője. Lomha agytekervényei alkalmatlanok magasabbrendű szellemi tevékenységre, viszont gátlástalan, erőszakos és nem gáncsolja önkritika. Miklósnak eleinte terhére van a bárgyú évfolyamtárs, az ősdiaák, aki a vidéki egyetemi városban éppen csak vegetál. Finom tapintatból tűri a rákapaszkodó önjelölt barátot. Azután foglalkozni kezd vele. Ötleket ad neki, s lassan-lassan egyénisége büvkörébe vonja. Igaz, ebben Miklós is kedvét leli. „Mindig meghatározatlan vonzalmat és kíváncsiságot érzett az erő, az elefánt, a víziló, az orrszarvú-szerű emberek iránt... vágyat érzett, hogy erejét az övékével összevesse és diadalt arasson rajtuk... A vadállati versenyzési dühnek egy másik finomabb és veszedelmesebb érzés adott helyet: a győzelem és leigázás vágyának szellemi és erkölcsi értelmű kívánása.”

Miklós párizsi és bécsi évei után került ebbe a kis vidéki egyetemi városba, a tohonya diáktársak közé. Úgy érezte, a tanulás, a művelődés, az elmélyülés, az eddigi eredmények elrendezése, földolgozása szóba sem jöhet többé, „ehelyett élet-halálharcot kell vívnia azért, hogy össze ne kuszálódjon benne minden, hogy Bodnár Sanyiék visszataszító örölete, Gazsi ijesztő eltompultsága, Strasszer hazug érzélgőssége ne kerítse hatalmába.”

S Miklós játszani kezdett Gazsival, s ez a játék előre nem látható következményekkel járt. Életre keltette s nem tudta megfékezni többé Gólemet; szabadjára engedte a rossz szellemet. Pazarlóan szétszórt ötletei közül néhány megragadt Gazsi fejében. Nagyképű és éppen ezért meggyőző szakkifejezéseket szajkózott a filmről fecsegtve. Aztán eltűnt a kisvárosból, abbahagyta reménytelen kimenetelű egyetemi tanulmányait. Mendemondák keringtek róla, s mire Miklós Pesten rátalált, már vezető szerepet vitt a filmszakmában. Fordult a kocka: a szellemet, az észet képviselő Miklós lett e figura kiszolgáltatottja, szellemi rabszolgája.

Gazsi megvalósította Miklós blöffölésnek szánt, legképtelenebb, legvalószerütlenebb ötleteit: „Gazsi kitörő lelkesedéssel fogadta minden szavát, azonnal magáévá tette a gondolatot, mint annyi más ötletét és fizikumát egész borzalmas erejével nekifeküdt a munkának. Az eredmény nem maradt el, a józan ész és a valószínűség ellenére megalakult a Magyar Unió Filmgyártó Betéti Társaság, mely számtalan alkalmazottal együtt öneki is biztosítja a megélhetést.” Ügyvezető igazgatója Gazsi lett havi 1200 pengő fizetéssel.” S ez az ember, aki ezt az óriási

vállalkozást megteremtette, most azzal állt elő, hogy amit elért, nem számít, csupán eszköz egy távolabbi cél, egy nagyszabású eposz megírása érdekében.

Néró eleven embereket gyűjtat föl, hogy hamvadó testük fényében ihletet kapjon a művészethez, nem az olvasó önkényes és műtől független hasonlata ez, hanem a regény befejezése sugallja: „Mi történt volna, ha véletlenül a politika iránt kelt Gázsiban érdeklődést?” — kérdezi önmagától Miklós. — És mi fog történni, ha Gázsit megint megszállja az elégedetlenség! Ha valaki rávezeti a politika útjára, meggyőzi, hogy egyedül ő segíthet az országon? Megborzadt a gondolatra. Emelvénynen látta Gázsit, amint kemény, katonás gesztusokkal szónokol: — el kell törölni az örökösödést! J kiáltja száraz, határozott hangján. A jelszó szájról szájra jár, a szívekben remények gyúlnak, a tanácstalan, riadt emberek suttogni kezdenek: — „ő az, aki kenyeret fog adni...”

A csibrákyzmustól a fasisztoid jellemtípus rajzáig

A korabeli kritika fölfigyelt erre a befejező szakaszra. Igaz, csak a baloldal, és a baloldali kritikusok közül is a műveltek, az igazán irodalomértők. Bálint György így ír: „Ezzel a látomással ér véget a regény — és ezzel kezdődik, sajnos, napjaink történetének számos új fejezete. Alighanem ez a Bálint György-i mondat a legértőbb dicséret, amit Kolozsvári Grandpierre Emil politikai szatírára valaha kapott. A magyar lapok kritikusai szintén a regény befejezésével foglalkoztak: „Politikai szatíra ez a regény? A 340 oldalas könyvben mindössze ez a finom és jelentős utalás érint „politikumot”, ha ez egyáltalán annak nevezhető. De azt hiszem, a könyv mégis azzal a rejtett célzással íródott, hogy megmutassuk azokat a végzetes tulajdonságokat és idéző hajlamokat, „azokat a körülményeket, amik egy diktátort elindítanak... A regénynek ez a merész, frappáns fordulata mindenestre kiszélesíti a regény perspektíváit és elgondolkoztatja az olvasót. Befejezetesebb, kiegyensúlyozottabb, töretlenebb, nyugodtabb vonalvezetéssel s egyben merészebb éleslátással megírt regénnyel alig találkozni regényirodalmunkban.”

Az persze természetes, hogy a Nemzeti Újság rosszalóan ír róla, s ha „kegyes” akar lenni, „tanácstalanul” áll a regénnyel szemben, nem tudja „mit akart vele az író?” Azt sem érti, hogyan érvényesül ez a nagydarab mihaszna, holott azt elismeri, hogy az író ezt is részletesen elmondja. Undorodik és csömöre van a szexuális leírásoktól és unja a kalandokat... A kritikus egyre gyanúsabbá válik: jobboldali orientációja alighanem valami átkozott szexuális aberrációval is párosult.

Az irodalomtörténész több mint harminc esztendő távolából (az említett kritikák 1937. január 1-től február 28-ig jelentek meg) azért is hajlik arra, hogy *A nagy ember* egyértelműen antifasiszta szatírának tartsa, mert az ügyben legilletékesebb, a kortársi kritika antifasisztának értelmezte ezt a filmkarrier-történetet. Ezúttal a szemtanúk, a kortársak döntenek: *A nagy ember* antifasiszta szatíra és egyértelműen az, mert így hatott 1937-ben. Nemcsak ezt magyarázhatjuk bele utólag a műbe, hanem ezt vették észre benne kora baloldali kritikusai. És egy mű szerepét, politikai jellemzőjét korábban nyert értékelése és értelmezése szabja meg elsősorban.

A grandpierrei figyelmeztetés

És így teljesedik ki, kerekedik egészé a grandpierrei életmű. A rostától a Csibráky, az *Alvajárók*on keresztül a *Nagy ember* így egységes, és következetes az írói fejlődésvonal.

A *rostában* tájékozik az író. Afféle erőpróba, témakeresés. Az Erdélyből frissen kiszakadt magyar még kötődik a gyermekkor, a fiatalság élményeihez, gondjaihoz, örömeihez. A Csibráky már teljes vértetben mutatja meg Grandpierre-t, az író-t. Csibráky tohonya figurája rögtön társadalmi érdekű telitalálat.

A szatirikus író tételekben fogalmaz. Oktalanul vetette szemére tehát a kriti-

ka, hogy a *Nagy ember*ből „kilóg a filozófiai lóláb”. Ez persze nem tetszett a jobboldalnak. Az sem, hogy írásai tele vannak filozófiai tételekkel.

Pedig ez a „tételszerűség” adja meg szatirikus írásainak savát-borsát.

A csibrákyizmus azért telitalálat, mert egyben lélektani és társadalmi jelkép. S ha a Nemzeti Újság halványzöld kritikusa elolvasta volna Csibráky szerelmeinek a történetét, megérthette volna, hogyan futhat be ez az ormótlan és tehetség-telen akarnok a két világháború között ilyen példátlan karriert.

E négy regényből álló korszaknak a csúcsa, a lényege, az értelme ez a tanulság ugyanis.

Az értelmiség, a jószándékú emberek magatehetetlensége, közönye, megvetése a gyakorlati cselekvés iránt, az indítékhány: néprétegbetegség, Csibráky-ban és az *Alvajárók*ban annyit ostromozott tunyaság, oblomovizmus tette lehetővé, hogy a harmincas évek második felében a Gazsi-féle diktátorjelöltek kerekedtek fölül, és éppen a jobb sorsra érdemes, de tunya európai kisember egyengette számukra az utat, adta nekik az ötletet, s ezzel kiszolgáltatta önmagát is a barbárságnak.

Grandpierre regényei könyörtelen logikával értetik meg velünk, miként juthatott uralomra a náciizmus, miért szorultak háttérbe a jószándékú emberek. Szinte önként adták át pozícióikat az erőszakosoknak, akiknek ennek következtében nem is volt szükségük arra, hogy a hatalmat erőszakkal ragadják meg. Miklós is csak akkor döbbszent rá végzetes játéka eredményére, amikor Gazsi már a hatalom birtokában tekint le rá.

Lélektan és politikai igazság

A regény sokat vitatott lélekelemzése ugyancsak politikai mondanivalóját erősíti.

Senki sem születik gonosztevőnek — ez közhely —, vannak viszont olyan jellembeli tulajdonságok, amelyek némelyeket — kedvezőtlen körülmények hatására kivetkőztetnek emberi mivoltukból.

Gazsi csak *alkalmas* arra, hogy fasiszta szabású diktátor váljék belőle. De környezete, ha a társadalom nem lett volna olyan tunya, értetlen, mint amilyen például a szellemi érdeklődésű és fölényesen okos Miklós, akkor ez az embertípus nem juthatott volna uralomra.

Miklós enerváltan okos és értelmiségi és korlátolt is egyben. Annyira megveti és lebecsüli a Szilasi Gazsi-féle hústornyokat, hogy nem fél őket uszítani sem. Ez idő tájt jelenik meg Čapek *Harc a szalamandrakkal* című regénye. Szilasi Gazsi nem szalamandra ugyan, de a hasonlóság a cseh és a magyar író két antifasiszta szatírája között szembeszökő. A szalamandrákat ugyancsak a közöny, a hányaveti könnyelműség juttatja hatalomhoz. A szalamandrák is hasonló tulajdonságaik révén válnak alkalmassá a náci eszmék képviselőit, mint Gazsi. És Čapek is azt veti a társadalom szemére, amit Kolozsvári Grandpierre Emil.

(Bevezető részét következő számunkban közöljük.)

UGYANARRÓL MÁSKÉPPEN

Domokos Mátyás kötetéről

Öszinte alázat a szépirodalom első, teremtő „intentiója” iránt és nagyra törő igény, az alkotásnak ugyanerre a szintjére emelni a tanulmányt, a kritikát, a művekről való gondoskodás műfajait: Domokos Mátyás esszéírói magatartása ebben az összetartozó kettős törekvésben gyökerezik, nemcsak a szellemes és találó címet magyarázó bevezetésből, hanem a félévszázados élet és a huszonöt esztendő könyvkiadói munka tapasztalatait összegező kötet egészéből kiolvashatóan. Mert igaz, hogy „a természeti jelenségek erejével élő, konkrét igazság és egyetemes érvényesség — az emberről és a világról — a művekbe van zárva”, de ki merne olyan szűkítő definíciót adni a „művekről”, hogy a Nemzeti hagyományok, a Naiv eposzunk, a Petőfi nem alkuszik és sok-sok társuk kívül rekedjen a körön?! Az *Ugyanarról másképpen* gondolati anyaga, művészetbölcseleti alapkérdése a magyar esszéirodalom hatalmas ágához kapcsolódik (az egyikhez persze, hiszen a műfaj történetének viszonylag ismertebb, 20. századi korszakát bemutató, nemrégiben megjelent gyűjtemény is mérhetetlenül gazdag, csak a nézőpontok sokaságából átfogható „panorámát” tár elénk), ahhoz, amelyik a nemzeti és az egyetemes művészet kölcsönös viszonyát vizsgálja, a magyar irodalom egyetemessé válásának példáit, feltételeit, akadályait feltárja. E kérdésszövevény klasszikus elemzői: Fülep Lajos és Babits Mihály, Németh László és Illyés Gyula, Domokosnak is választott mesterei és mintaképei; életművük sarkigazságait, pl. „a legegységesebb művészet egyúttal a legnemzetibb” fülepi eszméjét, Illyés kiérlelt gondolatait a provincializmus mibenlétéről vagy a hazafiság és a nacionalizmus szétválasztásáról, mélyen megértett axiómákként hasznosítja, de mindenekelőtt gondolkodásuk társadalmi és erkölcsi igényességéhez akar hű lenni, a felelősségérzéshez, amely az irodalomtól — az esszétől is — megköveteli, hogy a szép szavakon túl igazat mondjon, „az élet művészi szférájának, az ember szellemi egzisztenciájának” bonyolult és nagy kérdéseire adjon választ, velük kapcsolatban sugalljon eligazító magatartásmintákat.

E sokra kötelező hagyomány önkéntes folytatása nemhogy nem akadályozza, de serkenti, provokálja az esszéista eredetiségét. Egy „magyar műhely” létét, nem-létét, lehetőségét Domokos olyan korszakban mérlegeli, amely radikálisan különbözik a Nyugat első és második nemzedékének társadalmi és szellemi környezetétől, olyankor, amikor „költő és nemzet viszonyában” visszafordíthatatlan változás történt, „A magyar író átérző szerepe szűnt meg”, (tudniillik a sorskérdések „klasszikus-hagyományos” föltárása, értelmezése tekintetében), „mert társadalmilag vált szükségtelenné, illetve lehetetlenné”. Nem mindegy azonban, mi foglalja el az elévült szerep helyét, milyen korszerű válaszok születnek „az újrafogalmazott kérdésekre”, milyen „új magyarságkép” kialakításához járul hozzá az irodalom. Az örökölt problematikán átút a csak ma és holnap megoldható gond, az általánosnak és időtlennek látszó feladat konkréttá és elodázhatalanná válik, takargatni lehet, de kikerülni, elvégzése nélkül továbblépni aligha.

Nagyjából így rekonstruálható a gondolat- és indulatmenet, amelyből Domokos — egyik kedvelt kifejezését átalakítva — az esszéírás „elégleges okának” tudatát, sőt pátozát meríti. A kiadói asztalon sorakozó kéziratok és a szerkesztőségi folyosón vagy a nyilvánosság előtt, rádióban, televízióban írókkal folytatott beszélgetések nála elveszítik belterjes, szakmai jellegüket, tendenciák tüneteivé, a szellemi klíma minőségének általános érdekű jelzéseivé alakulnak át, a közvetlen tárgyon kívül mindig valami másról is szó van írásaiban. Antidog-

matikus józansággal, termékeny kétellyel közeledik a köztudatban beidegződött kényelmes sztereotípiákhoz és ellenőrizetlen szólamokhoz. A magyar költészeti „nagyhatalom” ábrándjával szemben — regisztrálva és érdeme szerint méltatva modern liránk megannyi jelentős teljesítményét — az élményfedezet nélküli rutin elhatalmasodásáról, egy programozható „versírógép” ihlet nélküli működéséről vázol kiméletlen szatirát, s a műfajok hierarchiáját hagyományosan csak a líra istenadta elsősege jegyében elképzelni tudó közfelfogás helyrebillentésére a széppróza (főleg a novella) meg az esszé európai figyelmet érdemlő teljesítményeit emeli ki, Mikszáthtól, Török Gyulától, Móricztól Karinthyig, Németh Lászlóig, Illés Endréig, legújabb elbeszélőink java műveiig. Szívós türelemmel gyűjti az adalékokat irodalmunk megkésetttségének közhelyé vált legendája ellen: „a fejlődés zavarai”, véli, „nem műfaji, hanem elsősorban történelmi zavarok voltak”, Mikszáth jelent, múltat, félmúltat összeolvasztó regényideje pl. éppen a társadalmi lét szomorú anakronizmusának érzékeltetése következtében hiteles és reális: „A művészetben ugyanis a legsivárabb valóság is megváltódhat, csak úgy nem, hogy idegen példák bűvöletében hátat fordítunk neki.” Finom érveket talál a modern poétikákban oly gyakran kiátkozott anekdota és ötlet védelmére; a magyar kritikai realizmusnak a nyugati polgári analitikus regénytől elkanyarodó útjában az epika ősforrásaihoz avló ragaszkodás előnyét is észreveszi; a téma kapcsán szokásos kisebbségi érzés halvány árnyéka sem vetődik arra az ismertetésre, amelyben a 20. századi magyar lírának a francia modelltől merőben eltérő alaptulajdonságát „a személyiség uralkodó jelenlétében” határozza meg. A „modernséget” különben is időhatározó — s nem esztétikai értéket minősítő — műzőként szeretné használni, s az „eredetiség” fogalmi lényegéhez számítja, hogy „rendszerint a megvalósítás és az utak *különbözőségében* reprezentálódik”.

Bármilyen természetesnek és meggyőzőnek hat is mindez, Domokos joggal mutat rá, hogy az „irodalmi közvélemény tőzsdéje”, a „balekok, sznobok és üzletemberek” titkos szavazása éppen az itt vitatott nézeteket és a belőlük következő ítélkezés „látványos igazságtalanságait” tukmálja rá szívósan és, sajnos, eredményesen a szélesebb közvéleményre, nemcsak a hiteles értékrendet sértve meg, de a valóban korszerű, eredeti, nem-provinciális törekvések kibontakozását is hátráltatva „az értetlen rossz közegellenállás mai formájával”. A Domokos tanulmányaiban körvonalazott eszmény a „való világ drámájával” megküzdő, a szó mély értelmében politikai és egyszersmind realista irodalom, — bár ezeket a fogalmakat nem pontosan a kézikönyvekben kodifikált jelentésükben használja. Így a realizmussal nem annyira stílusjegyek vagy módszerbeli sajátosságok komplexumát jelöli, mint inkább ösztönös vagy tudatos belső készséget a mindenkori „magyar status praesens felvételére”, kontaktus-tartást a magyar élet minőségének „eleven valóságával”, ami a századvégen a romantikán belül, annak földhöz kötésével, „lehűtésével” épp úgy megvalósulhatott, ahogyan ma összefér a parabolisztikus formával, a mesei-fantasztikus fikcióval, a történelmi tematikával. A líra vetületében a személyesség terminusa tölt be hasonlóképpen sokoldalú és rugalmas funkciót, egyaránt vonatkozván „az egyszeri, az egyetlen, a személyes élet indokainak, nyilvánvaló és rejtett rugóinak a valóság érdes nyelvén történő, mégis becsvágyóan pontos, hétköznapien költői megfogalmazására” (Vas István és — a szükséges változtatásokkal — Szabó Lőrinc vagy éppen Fodor András világára), és egy másfajta, minden novellisztikus vagy életregényszerű elemet nélkülöző költészet-típusra, amikor egy általánosabb, objektív létélménnyel való azonosulás sugároz izzóan suggesztív személyességet, pl. Pilinszky „osztózása a lét reménytelenségében”, a kozmikus szenvedésben, vagy Lator László alámerülése a „megsemmisülésben fészkelő ragyogó pillanat” gyönyörű és iszonyatának iker-élményébe. A hiteles, az igazi politikai ihletésű költészet két irányban is elhatárolódik koncepciójában, egyfelől az ötvenes évek dogmatikus irodalmi-politikai várakozásokat kielégítő, szolgaszellemű szkematizmusától, másfelől a napjainkban sem látnyó lagymatagon

publicisztikus közéletiségtől — s helyettük a „nemzeti sorsot és társadalmi sorsot... forradalmi indulattal együtt látó” lelki felelősséget jelenti, „az íróban lévő kozmikus ítélőszék ösztökéjét, mely — Ady óta — úgy késztet azonosulásra a nép bajával, hogy a néphez önmagához sem kíméletes.”

A megtaposott ostort évszázadokkal Ady előtt is jócskán suhogtatta a magyar irodalom, a hagyomány, a hagyományhoz való viszony Domokos irodalom-szemléletének kardinális kérdése, szótárában a folyamatos és szerves kapcsolat az előzményekkel a legszenvedélyesebben hangoztatott követelmények egyikének számít. Arany lekezelő megítélését némely újabb irodalomtörténeti irányzatok képviselőitől olyan hadjárat részének minősíti, amely „bennünket, mai olvasó százvezreket akar kiforgatni szellemi hazánkból”, s ez a fölhorkanás nem gerjesztett közirói indulatból, hanem a tradíció szerepének alapos végiggondolásából fakad nála. Aranyról nem ír ugyan külön tanulmányt, de hatását, művének áthallásait újabb líráinkban érzékenyen számontartja; a *Nagyság* c. „képzelt beszélgetés” több fontos bekezdése utal rá, olyan mélyebb párhuzam és lelki rokonság sejtelmét villantva föl Arany és Weöres Sándor között, amelyet nemrégiben az Arany-filológia (kivált Barta János) is megkockáztatott és igazolni próbált. Az ösélmények mélyrétegeiben, olvassuk Jékely Zoltánnal kapcsolatban, „a legszuverénebb költői egyéniségek között is létrejön a líra titkos összjátéka”; az efféle „kapillaris összeköttetések” utáni nyomozásban Domokos széles körű magyar és világirodalmi műveltsége meg finom intuíciója jónéhány eszméltető filológiai fölfedezést produkál a kötetben. A hagyaték — bírálatot és szelekciót is jelentő — elsajátításának, a múlt módszeres földolgozásának az irodalomban nélkülözhetetlen előfeltétele a régi szövegek hozzáférhetővé tétele, újrakiadása, még a „kényes”, „problemátikus” örökségé is: A *„Sorskérdések” sorsa* c. esszében a Németh László iránti szeretet és fogékonyság meg a könyvkiadás adósságaiért érzett, szakmainál mélyebb, egzisztenciális felelősség együtt sugájk Domokosnak a legszuggesztívabb érveket e tétel igazsága mellett, hogy a „megőrző folytonosság kötelességét” ne csupán a szöveg igéző retorikája, de főként súlyos és érvényes igazságai jóvoltából érezzük szellemi életünk továbblépése égetően aktuális feltételének.

Esszéistákról szólva Domokos szívesen kiemeli ihletüknek a „puszta intellektuális kíváncsiságnál” mélyebb és szélesebb eredetét; élményekben gyökerező sorsérzékenységről, az „érzékeny szeretet éleslátásáról” beszél velük kapcsolatban, „a vers rangján” vagy a dráma, a novella magasában látja a műfaj csúcsteljesítményeit. E fölfogás formai következménye, hogy nála is gyakran eltűnnek az esszé a szűkebb értelemben vett szépirodalomtól elválasztó sorompók, az irodalomtörténeti vagy kritikai kommentár portrék, élethelyzetek, dialógusok novelizikus ábrázolásával egészül ki; a filológiai detektív-munka részvevőjeként, a költőpályatárs emberi és művészi útjának koronatanújaként, a fényes tehetségű cigány-kamasz irodalmi nyilvánosság elé lépésének eszközlőjeként önmagát is a kép sarkába festi a tanulmányíró. Váratlan fordulatok közt előre kanyargó vagy éppen indulatosan elharapott mondataiban fojtott feszültség remeg, s ebbe a talán Illyés nyomán kialakított szintaxisba a szóképekben gazdag Németh László-i stílust is beoltja: látványosan fölizzó metaforáiról többnyire kiderül, hogy tartós fényű és összefüggő lámpasorként világítják meg a mondanivaló kifejezésének útját.

Az elbeszélő-megjelenítő igény meg a költőiség felé hajlított stílus Domokos — leplezett és objektivált — vallomások hajlamára utal, tárgyának és saját szellemi gondjainak együttlátására, ami az ő szemében érezhetően nem teherteret az értekező prózának, inkább az eredetiség és hitelesség garanciája. S valóban, amikor Illyés költészetének metafizikai alapelveire mutat rá, a föladatra, „hogy megkeresse az ember új helyét, új létudatát az Isten nélküli létezésben”, vagy Nagy László minden metaforája közt „duendéjét: a halál esélyét” érzi öálkodni, akkor a szubjektív-egzisztenciális érdekelttség félreismerhetetlen izgatottsága csak mélyíti és erősíti a fölismerés objektív igazságát. A kötet

SZENVEDÉSKÖLTÉSZET

- Gyurkovics Tibor: Istenigazából -

Egy majdani irodalmi lexikon Gyurkovics Tiborról szóló cikke el fogja mondani, hogy pályáját költőként kezdte... (mint a magyar irodalom legtöbb tollforgatója). Később aztán a próza felé fordult, főleg novelláival és drámáival hívta magára a figyelmet, (hogy folytassam a kézikönyvek stílusában), lírája lassan apadni kezdett. Ami, ha meggondoljuk, elég természetes életkori jelenség közel két évtized után olyan íróembernél, akinek nem a líra látszik legsikeresebb művészi anyanyelve lenni. Utóbbi gondolat — kitetszhet — merész előleg a költő-Gyurkovics új, válogatott kötetéhez (és költői pályájához), megfogalmazására azonban nem *csak* a versválogatás tanulsága biztat, de magának a szerzőnek egy 1970-es nyilatkozata: „*En nem vagyok lírikus. A drámai rész érdekelt a dolgokban, az antianyag. Nézd meg a verseimet, drámai sűrítmények... A legtöbb egy novella szövege is lehetne.*” A versek lefordítása más műnemek nyelvére — alkotói feladat, az író nyilván el is végezte sok esetben. A válogatott kötet viszont számvetésre, összegezésre készített a mégiscsak lírai költészetről. Ilyen kötet ritkán okoz meglepetést, annál alkalmasabb az alkotói karakter tiszta megnyilvánítására, mely markánsan, *Istenigazából* kifejeződhet.

Nem volna sok értelme sorra venni a kilenc ciklus szoros tematikáját, mert szóljanak a versek akár az elévülhetetlen gyermekkorról, akár az emberi megosztottság — önátadás vagy birtoklás — reménytelenségéről, a baráti és családi kapcsolatok színeváltozásairól, műalkotások rejtelmes üzenetéről, a színe-visszája egy világ cselvetéseiről, az emberi léthelyzet megfoghatatlanságáról, a kitörölhetetlen istensóvárgásról — együtt és visszatérően *egy életérzésről* beszélnek. Mint néhány éve Kiss Dénes írta: „Életének, műveinek főhőse, maga a szenvedés.” A törött létecserepek sívár és sebző magányába vetett sóvár életvágy keresné kielégülését, valahová vezető útját („... *haza kellene érnem még...*” — mondja egyik alapversében), s miközben ennek-annak utánakap — üvegbe markol, szilánkok tépik, az út pedig sehol. A szenvedésközpontúság a kiúttalanság érzetével párosulva olyan tónusvilágot teremt, mely mai líráinkban — legalábbis mennyiségileg — uralkodó. Gyurkovics versei föltétlenül kiemelkednek az áradásból azért, hogy egy erősrájkú személyiség egységes hangján szólnak. De vajon kiemelkednek-e abból a problémakörből is, amit *a szenvedés mint műérték* felfogása jelent?

A kérdés gyökere bizonyosan a romantikába nyúlik, oda a szentimentális érzékenységekből szívárgott át oldalágon, a romantikus költőeszmenynek mindenestre köze van hozzá. De míg a wertheri szenvedés az erkölcsi magasabbrendűség aurájával vontat be a sápadt főt, ki szenvedése által lett nemesb, a romantikus hős — kivált a költő — a maga és a világ viszonyait fölismerve, az ostoba, alpári valóság elleni lázadásban szenvedett (ha látványosan olykor, ennek is ő adta meg az árát), leghitelesebben, ha cselekvően is fellépett szenvedést okozó valósága megjobbításáért. Ilyenkor személyes szenvedése — költői tehetséggel párosulva — példaszerűvé, műalkotássá lett. A kétféle szenvedés alapvető különbsége, hogy az előbbi a közönség (olvasók) részvételében kéri váltságdíját, utóbbi az általa kihívott társadalmi-emberi bűnökkel fizetteti. („Áttekintésem” nyers vázlatosságának mentsége az lehet, ha a lényegét nem ferdítette el.) — Napjainkban a szenvedés önérték formájában jelentkezik ismét többször, a költészetben is elismertetéséért harcol. Gyurkovics Tibor lírájában is. Ő nem az érzékeny,

széplelkű szenvedők, de nem is a nagyromantikus, harcoss szenvedők fajtájából való. Versei nem a világ, valóság sajátos lenyomatát hagyják maguk után az olvasóban, inkább a költő furcsán zilált, kapkodó, nyers, „*röhögve sírunk*” magatartását. Mintha üvegfalak mögött vergődne valami animális kikülönítettségben, indulatosan rohamozná bezártsága falait anélkül, hogy a külvilágot másban is érzékelné, mint diszletekben (nap, fák, házak, nők, bútorok, tél, nyár) vagy az élet elemi viszonylataiban, s anélkül, hogy kitörési kísérletei az érzelmi-indulati — néha: metafizikai — síkon túljutnának. Bármennyire szent előttem minden emberi szenvedés, nehezen tudnám mérsékelni azt az igényemet, hogy a költő szenvedése soha ne tapintatra, ún. belátásra apelláljon, tehát ne privátszenvedésként nyilatkozzon meg, hanem példaszerű totalitássá emelkedjen. Amivel legkevésbé sem azt kívánom mondani, hogy Gyurkovics Tibor versei közül több nem érne fel idáig; költészetének monolitjára azonban mégsem jutna eszünkbe fölvesni a „Rólunk szól” kritériumát. — A léthelyzet, amit a költő magának vall és ábrázol, s amit már jeleztem: hermetikus el- és kizártság a kiáradás szüntelen kudarcot valló vágyával („*Belül maradtam, kívül állok*”); a tartós-biztos kapcsolatok teremtésének, megtartásának, megbecsülésének igénye a tőlük való idegenséggel, sőt meneküléssel; a világ figyelmének áhítása a világ megvetésével. Ennek a léthelyzetnek nem az a baja, hogy ismerős, hanem hogy tisztázatlan, gubancos („... *hiányzik az a táv, / amíg az ember jobban / megérti önmagát*”), és végzet-szerűnek fogja fel személyes ambivalenciáit (vágyakozik és vágyai célját tagadja is), amiből a feltörhetetlen izoláció dinamikátlan állapotát statuálja. Hiába sejteti magát a Krisztus-szerepek hivatott alakítójának („*Halló, Krisztus* — kire egyébként is hivatkozik mint „legtehetségesebb” áldozatra), ehhez az archetípushoz — hiszen az — mindig cél és hasznos értelem, a megváltás tartozik, minden porcikájában világáért mozdul. A „*Barlangban élünk, vagy sírban*”-léthelyzetben viszont csak merőben logikai mozgások történhetnek: az ellentmondások egységének, fölcserélhetőségének lépéseit játssza meg Gyurkovics, sokszor igazat találva és többnyire szellemesen; a többi — de persze ez is — az életérzés széles kicsapódása.

Biztosan igaz, hogy a szenvedés tipikus helyzetei, formái, gesztusai korhoz kötöttek, de annál nyilvánvalóbb, hogy paradigmátikus érvényű bemutatása, kifejezése soha nem jöhet létre a meghatározó kor valóságához való viszonyok megadása nélkül. „Ím itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat” — fogalmazta meg tökéletesen József Attila. Ennél pontosabban, a viszonyjellegét megragadóbban oldalnyi fejtegetés sem mondhatná el, milyen összefüggés-egészen kristályosodhat átvehető, példaszerű költői üzenetté az, mikor „te lelkedet érzed, a lázat”. Líránk ma túlnyomóan az utóbbiról beszél, aminek az is velejárója, hogy „kívülről” sosem magyarázat érkezik, a belső helyzet nem viszonyítódik, csupán sebeit mutatván kifelé vádol. Gyurkovics költészete sem mentes ettől, világát ezért érzem szűkösnek, vékonyszövetűnek, noha maga és az objektív világ viszonyának metafizikus vetületéből valamit megpendít, és egy-egy irányban — mindig a magánélet szférájában — túl tud nőni önmagán.

A megkérdőjelezett családi kör kortünet-költője, már ti. azé a családé, mely nehezen nevezhető annak; a bensőséges, kétsarkú viszonyoké, melyeknek csak vágya él, a megvalósulásban nyomban darabokra törnek. A családi kapcsolatokban és a szerelemben (inkább: szerelmi vágyban) kifejeződő magatartása, helyzete, ezeknek a viszonyoknak, e kisvilágnak életkora verseiben megragadóan teljes, ezt szélesen bejárja, s közben néha a tágabb értelmű emberi kapcsolatokról, sorsról is mond lényegeset (*De profundis, Vasút, Állomás, Madárijesztő, Ellen, Haza, Váza, Vendég, Az idegen, Aki megérkezett* talán a legjobbak). A nagyvilágok felé azonban csukva a kapuk; az intuíció, mellyel a testetlen való felé figyel, gyakran ismert hangzatokat ismétel. A költő alapvetően személyiségének bőre, fala közé zárul. Alkati ambivalenciája így is eléri néha az ambivalens létehetőségek érvényét, pl. hitelesen szólaltatja meg „*a nők utáni barbár szerelem*” groteszk-szexuális görcseit, de oly üvegszerűen tiszta, szüzi, erotikátlanná finomult *Paradicsomot* is áhít és idéz, ahol

*„semmi kapcsolat, mely törné a valódit,
nem kell mozogni sem, talán szeretni se,
a szerelem külön, távol lebonyolódik,
magától, hűsen, és absztrakt, mint a mise.”*

Legszebb szerelmes verseink közt lehetne helye a *Hajnal*nak, ha apró ritmikai, rimelési elengedésekkel nem lazítaná néhol a kifejezés erejét, de befejező strófája — éppen kifogástalan ritmikájával is — a nagy költészet színvonalára lendül:

*„Szeretlek, jobban a szélnél,
mi öleli hosszan a fát,
szeretlek, mintha te élnél
helyettem egy életen át.”*

Ilyen kerek, gondolati-szerkezeti-képi-(ritmikai) egységű verse nincs sok (sőt: kevés van), de pl. a „családi” versek rideg törései, éles képei néha határozottan expresszívok a szétomló, véletlenszerű, mégis változhatatlan mikrovilág viszonylatainak ábrázolásában. Önleleplező kontúrok rajzolják a feladat terhétől gyermekei előtt feszengő apát, a felnőtté riadt gyermeket, az ironizált családfőt, aki remény nélkül ül az asztalnál, hová hiába gyúlik a család, „*elkülönült*”-ek, s ezen nem segítenek „*fehér liturgiák*”, „*mihaszna kis rítusok*” sem. Ilyen típusú versei azonban inkább sorozatban adnak élményt, nem önmagukban, s inkább jól meghatározható értelmi felismeréshez vezetnek, mint esztétikai teljességű élményhez. Igen sok, magvában jó vers is tesz olyan benyomást, mintha Gyurkovics nagyidai vajdaként törné-zúzná költészete gyümölcseit.

Nem elsőként teszem szóvá némelykor kirikoltó nyelvi-formai *henyeségeit*; egy-egy funkció nélkül kiugratott sort, rimet, nehezen minősíthető rimszókat, az azonos versben-versidombban tetszőlegesen váltakozó rimelhelyezéseket, a pongyola mondatokat. A műgondatlanságnak a versek szétverésében azonban másodlagos a szerepe, viszont tükrözi az elsődlegesebb eltorzulásokat. Gyurkovics képi fantáziája nem gazdag (csak merész); néhány valódi telitalálatát keservesen kimódolt vagy odakent hasonlattal, képegyiséggel kell megfizetni. Ilyenekkel: „*mindig mondani akar valaki valamit / szerelemről szívről kecskemődra mekegve / mint gótikus torradalmár. / Valaki valamit a falra firkál —*” „*terdére dőlt, mint üres erszény / és kápolnában a keresztény*”; „*... a dáiák / véresek, mint a kisbabák*” s rengeteg hasonlóval, melyeket saját — nem jobb — metaforája jellemezhet: „*elmebukó alkonyat*”-ként. A képi egységeket a visszagyűrhetetlen indulatok ritkán hagyják kiformalódní, mintegy megelőzik a kimondás ritmusát, szétzúzzák a bontakozó képsort, s ebből vagy „*...ormótlanul gördülnek elő prózai sorok*”, ahogy Kiss Dénes írta, vagy cseréphalmaz áll elő, laza és esetleges kapcsolatú töredékek sora, melyeknek végén — jó esetben — ott áll egy aforisztikusan tömör, önmagában igaz és hiteles mondat, ami tk. előhívta a verset, de nem annak menetéből bomlott ki. S ez valóban a jobb eset, ilyenkor a „poén” kárpótól valamennyire. A részlethalmaz azonban többször nem rendeződik egy gondolati végpont visszasugárzásában sem, és éppen átfogó igényű, összegező versei (*Kisváros, Emberiség, Hal, Baráti vacsora*) atomjaikra hullanak. A verstörös egyik további esete, mikor a hangulati-gondolati egységet megsérti egy-egy ellentmondó motívum, pl. a nagyon szép *Paradicsomban* ez a sor: „*... itt előveheted / a szem-nem-látta, kéz-nem-fogta melledet*”, ami a testiség nyilvánvaló elemét viszi az érzékfelettivé szublimált édeniség homogén tisztaságába. Gyakoribb, ha nem egy-egy motívum „lóg ki”, hanem interferáló motívumok adnak ködös eredményt, pl. a *Táj*, nővel nője: „*... kobakján szalmaszínű haj van, / a szájaszéle, mint a papiros / olyan vékony, / és szeretni tilos*”, majd: „*... a lankán, / ringatja végig tömött fenekét / e szerelemből szőtt fehércseléd*” — ami után igazán nem tudom, mi jellemző a derek hölgyre? Néha rikoltóan diszharmonikus a hang- és képszövet akkor is, ha a diszharmoníának nincs funkciója, pl. Velazquez tükrös Venu-

szának tolmácsolásában éterikus sejtelmek kimondását oldja meg, de előbb indokolatlanul drasztikus hangütéssel — „Ez a segg” — öncélúan megteveszt. Keresett hökkentésekkel, esetlegességekkel többször akar túl sokat, távolit összemarokolni (pl. *Európák, Vers* és itt hosszú lista következhetnék), és ezeken a nyerseégeken, heterogén vagy túlzó gesztusokon hajótörést szenved a vers. A szenvedő költő verse.

A hiánylistához mellékelni illenék a szerző és műve viszonyáról valló, erre utaló jelzések alapján támadt feltevést, magyarázatot is, mely közelebbről megvilágítani próbálja, miért nem tud egyenletessé, teltté válni egy vitathatatlan tehetség műve, miért érvényes Gyurkovics lírai költészetére, amit ő mond általános érvénnyel:

*„...nem az a fontos, ami van,
hanem, ami lehetne.”*

Részletezésre nem szorul tán, mennyi hitetlen valóságtagadás, kiábrándult nosztalgia szól itt. Amennyiben a költőre vonatkoztatjuk (ez szinte kikerülhetetlen): egy tékozló tehetség lemondó és önfelmentő önhitetése. Valójában a „lehetne” sosem fontosabb a „van”-nál, mert éppen ebben gyökerezik. A lehetőség realizálásához szilárd talajról kell indulni. Ilyennek viszont nem nevezhető a tehetség kényelmes fetisizálása, a tehetséges ember élményének (szenvedésének) tulajdonított automatikus hatásérték, vagyis a művészi hatás előfeltevése alapos művészi transzformálás nélkül. Sejtésem szerint Gyurkovics Tibor költészetének itt rejlik a nyitja; túl sokat biz primér tehetségének őszerejére, szenvedés-kifejezéseinek helyzeti értékére, s keveset vállal a művészi fegyelemből. Feltevésemben a műveken túl a szerző is megerősít: *„...minden ember hivatott arra, hogy életében megtörténjen vele a lényeges. ...Az író tehetsége révén különbözik. Tehetségesebben tud áldozat lenni.”* Az elröppenő nyilatkozat túlértékelése nélkül is az az eredmény adódna ebből, hogy az emberi szenvedés „tehetségesen” — műalkotást eredményez. S valójában a versek jórésze mögött is efféle költői vélekedés, magatartás lappang. Ezt a túl rövid — nélkülözhetetlen, alkotó elemeket mellőző — utat a félkész, merőben érzelmi indíttatású versek szegélyezik bokrosan, köztük néhány pompás, teli virág.

Könnyen lehet, hogy az objektivebb műfajok természete szerencsésebben rákényszeríti Gyurkovicsot, hogy tehetségét a mű megalkotásának öngyötrő munkájához fegyelmezze. A líra — napjaink gyakorlatában — oly parttalan és igénytelen korlátlansággal él, mely tk. minden költőt mindenre feljogosít. (noha a jog persze ma is csak elvi...) Ezért is érzem szükségesnek hangsúlyozni, hogy Gyurkovics Tibor válogatott kötetét a húsz évnyi, tehetséges lírikusi pályától (vagy: -hoz) szabott igénnyel olvastam, nem pedig a naponta áradó, egynyári — egynapi — költészet mércéje szerint. Nem hiszem, hogy a költő ezt a mércét igényelné, és vállalná a lefelé viszonyításból kerekített kétes értékű fölemeltetést. Annál — egészen biztosan — különb lírikus.

A MONDAT FOLYTATÁSA

Hervay Gizellát jól ismerhetjük már folyóiratokból, vagy a hozzánk eljutott Kriterion-könyvekből. Őt romániai kötet után most a Magvető gondozásában jelent meg, szép kiállításban, válogatott versgyűjteménye.

A ciklikus elrendezést követő szerkesztői elv tematikailag próbálta csoportosítani a másfél évtizedes pályá gazdag, sokszínű termését, mely mögött egy mindennél erősebb versszervező erő munkál: a nagy érzelmi rezonancia, az asszonyi-költői érzékenység. A jellegzetes Hervay-versmodellre jó példa az első ciklus címadó költeménye, az *Elsüllyedt föld*. „Sár és agyag az ég és a nap és a felhők, / sár és agyag a föld és a szó. // Két kiszikkadt kút nézi egymást vakon.” A versírást elsősorban emotív tényezők indítják el, gyakran egy gondolaton belül szerepel a valóságos és az elvont kép. Az érzelmi indulat vezette megszólalásból, az ösztönök megidézte külső tájból nagyít ki egyetlen mozdulattal absztrakt képet. Jellemzőek az ilyen sorok: „kútból kútba kiált a visszhang” — ahol a közlés egyszerre van jelen konkrét és asszociatív jelentéssel, rábízva az olvasóra a továbbgondolást, belerántva ezáltal őt is a versbe, eljutva eképpen egyénitől az általánosig. E verstípusban a szintézist mutatja föl Hervay. Ugyanakkor a ciklus egyes versei, a gyerekkort, az elsüllyedt földet reménytelenül visszaperelni próbáló költemények megmaradnak az érzelmi síkon, a hangulat a meghatározó tényező. Bár a témaválasztás hitelesíti ezt a gesztust, átütő erejük, akárcsak a kategorizálhatóan absztrakt verseké, elmarad azoktól, ahol folyamatában tapintható ki az elvonatkoztató mozdulat.

A következő, *Három hangra* gyűjtőcímet viselő ciklus két bravúrosan szép darabja a *Levél helyett* és *A mondat folytatása* c. prózavers. Tematikailag meghatározott, mégis általános szintre emelhetők a következő sorok: „Milyen gyönyörű: szólni lehet, és kiszámíthatatlan, hogy mit válasszolnak. És megtörténhetik: társra is találhatunk, csak meg kell találnunk az ő egyetlen, soha meg nem ismételtető nyelvért.” Egyetlen szenvedélyes elégia, ráolva-

sás ez a ciklus a két ember kapcsolata rejtegette csapdák, s az emberen kívüli sorvasztó erők hatalma ellen. És nem Hervay költői erejének fogyatékoságát mutatja, hogy az összegző vers mégis a pillanatnyi kiábrándultság állapotában fogant: „Ki azt hiszi, hogy mocsoktalan marad / a szerelemben, az is áldozat.”

Az *Ez van* ciklus Hervaytól kissé szokatlan, dokumentarista módon — máshol groteszk formában — írt költeményeket tartalmaz. Helyzettanulmányok ezek a torzult szokásokat öltő korról, arról a világról, mely egy szinte jelentés-vesztésig kopotatt jelzővel foglalható leginkább össze: elidegenedett. Ilyen keserűen kihívó, vallomásos verseket találhatunk itt: „Itt van, felépítettem magamnak a / bánatot: beköltözhetek.”

A *Tömondatok* legsikerültebb darabja a címadó vers. Tiszta asszociációkon keresztül jut el az egyéni problémafelvetéstől egy általános tanulságig: „Csak tömondatok vannak, csak néhány gondolat: / Ember vagy. Egyedül. Élsz. Véd meg magad!” A számvetés versei ezek; az összegzett dolgok elszomorítóak: „Az évek alól alig látszik ki / kicsi csücske / álm-arcodat az igazi betakarta mindörökre.” Teljes dezilúziót jelez, hogy az anyjáról szóló költemény fölé ezt kell írja: Emléktelenül. Az elképzelt jövőt nem hitelesítette az idő: „Most már halkan meghalhatok, / mert a világ gondja vagyok.”

Mégis, kinek a költészet hatalma van birtokában, nem nyugodhat bele a vere-ségbe. Nem nyugszik bele Hervay sem: a kiutat, az értelmes folytatás módozatait boncolják az utolsó két ciklus versei. Itt már a gondolati líra kerül túlsúlyba, versépítkezéskor a tudati tényezők dominálnak. Kicsikart remény lehet: ha cselekedeteink színhelyéül ez az „itt” és ez a „most” adatott, az öröme való természetes jogunk érvényesítéséért a harcot szakadatlanul vívni kell, mivel: „Nekem nem vigasz a szertartás a halálom után / a végtelen, ahol már nem lehetek jelen.”

Nos, a jelenlét legfényesebb bizonyítéka a két oratórium a kötet befejezéseként: az *Itt* és a *Zuhanások*. Ezek felvonultatják Hervay összes költői eszközeit: az érzelem indulatából kibomló, egymásra zuhogó asszociációk, a látszólag lazán kapcsolódó, idegennek tetsző fogalmak felsorakoztatásából mutat fel új jelentéstartalmakat. A

történelemben kalandozva, térben és időben nagy távolságokat ölelve próbál végső szintézist teremteni. A befogadás az írás állapotához közeli: rendkívüli koncentrátságot igényel. De a fáradság megéri: Hervay mindegyik nagy vállalkozása múlhatatlan értéket szült.

Nemcsak a költő, Hervay Gizella, de mindenki más számára helytálló ars poeticának érzem: „...minden gondolatommal lázítok az emberiség félelmei ellen, félig kimondott mondatai ellen, melyek meghalnak az időben...”

Hogy az ének öröm lehessen megint, mint arcod érintése arcomon.” (*Magvető*, 1978.)

BEZZEG JÁNOS

EGY NÉPRAJZTUDÓS MŰHELYÉBŐL

(*Berze Nagy János levélhagyatéka.*
Szerkesztette Banó István
és Fülöp Lajos)

Berze Nagy János (1879—1946) nagy-értékű hagyatékából immáron az ötödik önálló kiadvány lát napvilágot Pécsen. A magyar néprajztudomány számára pótolhatatlan jelentőségű vállalkozás első eredménye éppen húsz évvel ezelőtt jelent meg ugyancsak Baranya megye Tanácsa kiadásában (*Berze Nagy János: Magyar népmesetipusok I—II.* Szerk. Banó István, Pécs, 1957.). E munkát nagy folklóristánk élete főművének tekintette, amely vallomása szerint „a Katona Lajostól örökségképpen átvett tudományos köteleesség teljesítése” volt. A folklór első egyetemi professzorának útravalójával 1905-ben elinduló fiatal tanár nem is sejtette, hogy a maga vállalta köteleesség teljesítése mennyi és milyen hihetetlen súlyú nehézség leküzdésére kényszeríti, anélkül, hogy munkájának kézzelfogható eredményét, kiérdemelt megbecsülését megérhette volna (népmesésztára csak sok huza-vona után került nyomdába, ahonnan az első világháború alatt elveszett; mesetipusainak nyomdakész kézírata több mint húsz évet várt a megjelenésre; élete végéig nem juthatott a

néprajztudomány hivatásos művelői sorába).

A két világháború közötti magyar néprajztudomány legnagyobb népmesekutatója pályája kezdetétől nyugdíjazásáig a tanügyigazgatás területén dolgozott különböző részein (csak 1924-től telepedhetett meg végleg Pécsen). Amint levélhagyatékának szerkesztői írják „sohasem élt a néprajztudomány központjában, így az időnkénti szakmai beszélgetéseket is a levelezés pótolta számára. Hagyatéka ezért olyan értékes, színes és tartalmas.” Tehát az a „műhely”, amelyet a kötet címe jelez, nem egy tudományos intézmény kiváló szakkönyvtárral rendelkező nyugalmas dolgozószobáját, vagy változatos archívanyagban bővelkedő múzeum gyűjtemény-tárát jelentette, hanem hivatali hányódtatása miatt gyakran változó otthonát, amelynek az alkotómunkához nélkülözhetetlen nyugalmát felesége, Losonczy Emma tanítónő biztosította. De ez az „alkotóműhely” időnként olyan reménytelenül távol esett a tudányszak központjától, hogy rendíthetetlen alkotókedvét tükröző leveleibe olykor keserű sorok is vegyültek: „Mert itt Csikszeredában a szentek között is a legszentebb legyen az, aki a mai s a jövő időkben is tudománnyal sikeresen tud foglalkozni” — írta 1917-ben. Azonban e távoli helyekről is kéri leveleiben a legújabb szakkönyveket, amelyeket nagy nehézségek árán tudott megszerezni, hogy egy pillanatra se veszítse szem elől az európai mesekutatók eredményeit.

A közreadott 240 levélből olyan tudós portréjának mozaikképe rajzolódik ki, aki bármilyen távol élt is a tudományos központtól, bármilyen reménytelenül szándékozott is néprajzi intézménybe kerülni, hivatali feladatai mellett végzett néprajzi gyűjtő-, szervező- és publikációs tevékenysége a legnagyobbak sorába emelte, akinek munkásságát itthon és külföldön egyaránt élénk érdeklődéssel kísérték. Szakmai tekintélyének egyértelmű bizonyítéka, hogy a vezető néprajztudósok által írt Magyarország Néprajzában a népmese fejezet az ő munkája. — Bátortalanul vetem fel a kérdést, hogy hol tartana a még mindig botladozó népmesekutatósunk, ha Berze Nagy János a néprajztudomány valóságos műhelyében, pl. a Néprajzi Múzeumban tölthette volna el életének így is egye-

dülálló szakmai produktivitását mutató négy évtizedét?

Berze Nagy János több mint négy évtizedes levelezésének gondosan összegyűjtött anyaga, amely *ifj. Berze Nagy János* lankadatlan fáradozásának eredménye, avatott szerkesztőket kapott *Banó István* és *Fülöp Lajos* személyében, akik maguk is több évtizede ápolják a nagy néprajztudós emlékét mind szülőföldjén Heves megyében, mind Baranyában, ahol munkásságának javát töltötte. A szerkesztők tevékenysége a levelek sajtó alá rendezésén túl kiterjedt minden egyes levélhez fűzött alapos jegyzet (magyarázószöveg, datálás, adatkiegészítés stb.) készítésére, rövid bevezető tanulmányra, a hagyaték kiadatlan további 110 levelének tartalmi tájékoztatóval ellátott felsorolására, valamint a legteljesebb bibliográfia összeállítására. Külön ki kell emelni ennek a sokirányú és alapos munkának jelentőségét, amely a nagy folklórlista levelezését tudományos munkássága életrajzi feldolgozásának bázisává avatja. A szövegűhen közreadott 240 levélnek majdnem fele az általa írott, a többi a számára szóló írás. Mivel e kétféle levél-

anyag a legritkábban találkozók egymással, vagyis elvétve fordul elő teljes levélváltás (sajnálatos módon a néprajztudós anyagában a költözések és háborúk viszonytagságai sok kárt tettek), a szerkesztők által választott megoldás a levelek közzétételének legkedvezőbb módja: Berze Nagy János levelei időrendi sorban, a hozzá intézettek pedig írók szerint csoportosítva következnek. Így szemléletesen megmutatkozik a levelezés révén kialakított és fenn tartott szakmai kapcsolatok formálódása, e szerkesztés által tesznek szert a levelek tudománytörténetileg tájékoztató értékű szerepkörükre.

Bízunk abban, hogy Berze Nagy János levélhagyatékának minden elismerést kiérdemlő megjelentetése a nagy népmesekutató mielőbb elkészülő életrajzának záloga, amely utat fog nyitni munkásságának — mindeddig nélkülözni kényszerült — méltó elismeréséhez, reális értékeléséhez, s hagyatékának további feldolgozásában szaktudományunk végre intézményesen is részt vehet.

SELMECZI KOVÁCS ATTILA

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓ

Műhely címmel negyedévenként megjelenő társadalomtudományi és közművelődési folyóirat indult Győrött. „A folyóirat közvetlen feladatának tekinti, hogy közlési lehetőséget biztosítson mindenkinek, aki a táj, a megye gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyainak, múltjának és jelenének vizsgálatával, feldolgozásával; irodalmi és művészeti tevékenységével értékes műveket, alkotásokat hoz létre” — olvashatjuk az első szám Beköszöntőjében.

★

Hagyományos horvát kerámiák kiállítása nyílt meg november 24-én Mohácson. — A Pécsi Galériában *opolei képzőművészek* festményeit mutatták be november 26-tól december 18-ig.

Szécsi Margit műveiből összeállított irodalmi műsort mutattak be december 12-én a pécsi Ifjúsági Házban.

★

A Pécsi Nemzeti Színház együttese december 29-én mutatja be *Marin Držić: Dundo Maroje* c. komédiáját *Hules Endre* rendezésében.

★

Munkásmozgalmi emlékhelyek Pécsen címmel a Pécs városi Tanács kiadásában megjelent *Szita László* dokumentum-kötete.

★

November 24-én avatták fel Pécsen *Doktor Sándor* szobrát. A művet *Vilt Tibor* készítette.